

De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2025

Gerben Jukema,¹ Pascal Ramaekers² en Jop Woltjer¹ (red.)

De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2025

Gerben Jukema,¹ Pascal Ramaekers² en Jop Woltjer¹ (red.)

G.D. Jukema, P. Ramaekers en P.J. Woltjer (Red.), 2025. *De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2025*. Wageningen/Heerlen/Den Haag, Wageningen Social & Economic Research en Centraal Bureau voor de Statistiek, Rapport 2025-016. 126 blz.; 89 fig.; 33 tab.; 75 ref.

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Social & Economic Research en het Centraal Bureau voor de Statistiek met in het geval van Wageningen Social & Economic Research subsidie van het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoek BO-43-115-007, thema 'Economie', project Landbouwexport in breder perspectief.

Dit rapport beschrijft de ontwikkeling van de Nederlandse handel in landbouwproducten in 2024. Wageningen Social & Economic Research en CBS maken in deze gezamenlijke uitgave de eerste ramingen van de landbouwhandelscijfers voor 2024 bekend en voorzien deze van duiding. Het gaat zowel om de landbouwgoederen als de landbouwgerelateerde goederen. Daarnaast gaat het rapport in op hoeveel Nederland verdient aan de landbouwhandel. Er zijn vier katernen die dieper ingaan op speciale onderwerpen. Deze editie bevat een analyse van de gevolgen van Brexit voor de Nederlandse landbouwexport, nieuwe prijs- en volumecijfers, importafhankelijkheden en de voetafdruk van de Nederlandse invoer.

This report describes developments in the Dutch trade in agricultural products in 2024. In this joint edition, Wageningen Social & Economic Research and Statistics Netherlands (CBS) have published the first estimates of the agricultural trade figures for 2024, including an explanation. This trade consists of both agricultural goods and agriculture-related goods. The report also includes information on revenues from agricultural trade. There are four sections that focus in more detail on special topics. For this edition, the topics include the consequences of Brexit on Dutch agricultural exports, new price and volume data, import dependencies, and the environmental footprint of Dutch imports.

Dit rapport is gratis te downloaden op <https://doi.org/10.18174/684406> of op www.wur.nl/social-economic-research (onder Wageningen Social & Economic Research publicaties).

© 2025 Wageningen Social & Economic Research

Postbus 88, 6700 AB Wageningen, T 0317 48 48 88, E info.wser@wur.nl, www.wur.nl/social-economic-research. Wageningen Social & Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Social & Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2025

De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Social & Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Social & Economic Research is ISO 9001:2015 gecertificeerd.

Wageningen Social & Economic Research Rapport 2025-016 | Projectcode 2282500547

Foto's: Shutterstock

Inhoudsopgave

Woord vooraf	8	4	De handel uitgesplitst naar productgroepen	35
Samenvatting	10	4.1	Inleiding	35
S.1 Hoofdpunten handel in landbouwgoederen	10	4.2	Zuivel en eieren: groeiende export, lichte stijging import in 2024	35
S.2 Hoofdpunten handel in landbouwgerelateerde goederen	11	4.3	Sierteeltproducten: Exportwaarde neemt procentueel even hard toe als importwaarde.....	36
S.3 Katernen	11	4.4	Vlees: dalende handelswaarden voor vlees	38
Summary 14		4.5	Cacao: zowel export- als importwaarde naar recordhoogte.....	39
S.1 Key figures of the trade in agricultural goods	14	4.6	Aardappelen en groenten: beperkte groei exportwaarde	40
S.2 Key aspects of the trade in agriculture-related goods	15	4.7	Fruit: sterke toename exportwaarde, importwaarde groeit ook maar minder sterk	41
S.3 Special topics.....	15	4.8	Bereidingen van aardappelen, zowel groei van exportwaarde als importwaarde	42
1 Inleiding.....	19	4.9	Dranken: daling exportwaarde gaat procentueel gelijk op met afname importwaarde.....	43
2 De Nederlandse handel in landbouwgoederen	21	4.10	Overige voeding: toename exportwaarde overtreft importgroei	44
2.1 Inleiding.....	21	4.11	Bereidingen van graan, meel en melk: exportwaarde beperkt hoger, importwaarde 5,5% toegenomen.....	45
2.2 Landbouwexport neemt bijna 5% in waarde toe	21	4.12	Oliën en vetten: aanhoudende druk op handelsbalans	46
2.3 Export Nederlands product en wederuitvoer groeien even hard	22	4.13	Resten van de voedselindustrie, veevoer: daling export- en importwaarden	47
2.4 In- en uitvoervolume in 2024 licht toegenomen	23	4.14	Vis en zeevruchten: Exportgroei van ruim 5%, importgroei net iets lager met 3%	48
2.5 Ruim 47 miljard euro aan exportverdiensten in 2024	24	4.15	Zaden en vruchten: procentuele exportgroei gelijk aan importafname.....	50
2.6 Bijna 70% van de landbouwimport komt in het buitenland terecht.....	25	4.16	Bereidingen van vlees en vis: export daalt beperkt en importwaarde stabiel	51
3 Bestemming en herkomst van de Nederlandse handel in landbouwgoederen.....	27	4.17	Suiker en suikerwerken: toename exportwaarde beperkt, daling importwaarde.....	52
3.1 Inleiding.....	27	4.18	Levende dieren: groei in export, daling in import in 2024.....	53
3.2 Exportgroei met name te danken aan EU	27			
3.3 VK derde bestemming zonder wederuitvoer	29			
3.4 Relatief sterke groei verdiensten bij export naar Spanje	30			
3.5 Sterk herstel import uit Oekraïne	31			
3.6 Import uit Oekraïne voor groot deel bestemd voor andere landen	33			

4.19	Koffie, thee en specerijen: Exportwaarde stijgt sterk, importwaarde lager.....	54	7	Prijzen en volumes	82
4.20	Tabak en tabaksproducten: sterke groei exportwaarde bij daling van importwaarde	55	7.1	Inleiding	82
4.21	Meel, mout en zetmeel: verminderde handelsstromen door dalende export naar België en Frankrijk	56	7.2	Achtergrond	82
4.22	Granen: importwaarde neemt sterk af, een plus van 4,5% bij de exportwaarde	57	7.3	Landbouwgoederen en waarde-, prijs- en volumeontwikkelingen	84
4.23	Overige producten van dierlijke oorsprong: afname van zowel import- als exportwaarde.....	58	7.4	Conclusie	86
4.24	Plantensappen: groei exportwaarde, daling importwaarde	59	8	Afhankelijkheden in de Nederlandse landbouwimport.....	88
4.25	Vlechtstoffen: exportwaarde sterk toegenomen, beperkte daling importwaarde	59	8.1	Inleiding	88
4.26	Overige primaire en secundaire landbouwgoederen: exportwaarde beperkt omhoog, importwaarde beperkt lager	60	8.2	Conceptueel kader	89
4.27	Meeste verdiensten aan export van sierteelt	61	8.3	Methode	90
5	De handel in landbouwgerelateerde goederen	65	8.4	Resultaten op macroniveau	91
5.1	Inleiding.....	65	8.5	Resultaten op het niveau van goederenhoofdstukken	91
5.2	Landbouwgerelateerde export neemt toe met ruim 4%	65	8.6	Resultaten op dieper detailniveau	92
5.3	Export van kasmaterialen naar VK neemt sterk toe.....	66	8.7	Conclusie	94
5.4	Meer export van kasmaterialen, minder tractoren en landbouwtrailers.....	67	9	Land- en broeikasgasvoetafdrukken toegespitst op de landbouw	96
5.5	71% landbouwgerelateerde import voor de export.....	69	9.1	Inleiding	96
5.6	'Brede' landbouwexportverdiensten bijna 53 miljard euro	70	9.2	Productievoetafdruk van de agrosector.....	98
6	Landbouwhandel met het VK vier jaar na de Brexit	73	9.3	Landbouw en de Nederlandse consumptievoetafdruk	103
6.1	Inleiding.....	73		Literatuur en websites	105
6.2	Achtergrond.....	73	Bijlage 1	Lijst van auteurs.....	112
6.3	Ontwikkeling van de landbouwhandel tussen Nederland en het VK	74	Bijlage 2	Dataverantwoording	113
6.4	Eerste observaties NL-VK handel in landbouwgoederen 8 maanden na BTOM.....	76	Bijlage 3	Begrippenlijst	116
			Bijlage 4	Uitgebreide tabellen van de landbouwgoederenhandel naar productgroepen en landen	118

Woord vooraf

Elk jaar wordt in deze uitgave teruggekeken op de internationale handelsprestaties van de Nederlandse agrosector in het voorgaande jaar. Hiervoor maken Wageningen Social & Economic Research en het CBS voor het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) een raming van de internationale prestaties.

Naast inzicht in de export- en importcijfers, voor zowel landbouwgoederen als landbouwgerelateerde goederen, bevat de publicatie dit jaar vier katernen waarin een handelsonderwerp uitgelicht wordt. Deze editie bevat een analyse van de gevolgen van Brexit voor de Nederlandse landbouwexport, nieuwe prijs- en volumecijfers, importafhankelijkheden en de voetafdruk van de Nederlandse invoer.

Deze publicatie is tot stand gekomen dankzij het werk van vele auteurs. De concept-publicatie is door verschillende mensen binnen en buiten de betrokken organisaties gereviewed. We danken iedereen hartelijk voor hun inzet.

Ir. O. (Olaf) Hietbrink
Instituutsmanager Wageningen Social & Economic Research
Wageningen University & Research

Prof.dr. J.J. (Joost) de Laat
Algemeen Directeur Social Sciences Group (SSG)
Wageningen University & Research

Drs. A (Angelique) Berg
Directeur-Generaal van het Centraal Bureau voor de Statistiek

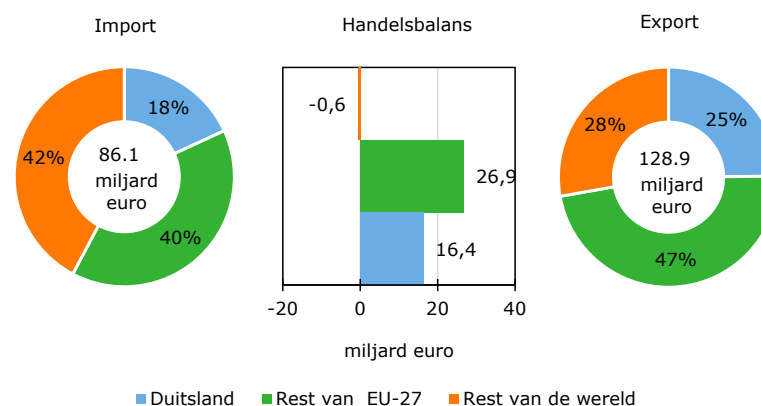

Samenvatting

S.1 Hoofdpunten handel in landbouwgoederen

- De Nederlandse export van landbouwgoederen (primaire, onbewerkte goederen en secundaire, bewerkte goederen) wordt voor 2024 geraamd op 128,9 miljard euro (figuur S.1). Dat is een groei van 4,8% ten opzichte van 2023.
- Voor 2024 wordt de landbouwexport van Nederlandse makelij geraamd op 83,4 miljard euro en de wederuitvoer van buitenlandse landbouwgoederen op 45,5 miljard euro. Bijna twee derde van de landbouwexport is daarmee export van Nederlandse makelij. In de totale goederenexport is 50,5% van Nederlandse makelij en 49,5% wederuitvoer van buitenlandse makelij. Zie [paragraaf 2.2](#).
- De Nederlandse landbouwimport nam in 2023 toe met 3,2%, tot 86,1 miljard euro (figuur S.1).
- Zowel bij de in- als uitvoer is het volume licht toegenomen en zijn de prijzen sterker toegenomen. Omdat de prijsstijging bij de uitvoer groter is dan bij de import, resulteert dit in een relatief grotere waardeverhoging van de uitvoer. Zie [paragraaf 2.3](#).
- Voor 2024 worden de totale verdiensten aan de export van landbouwgoederen geraamd op 47,4 miljard euro, waarvan 42,3 miljard euro export van Nederlandse makelij is en 5,2 miljard euro wederuitvoer. Zie [paragraaf 2.4](#).
- Van de Nederlandse landbouwimport gaat 69,7% vervolgens door naar het buitenland (onbewerkt, bewerkt of als nieuw product). Zie [paragraaf 2.5](#).
- Het handelsoverschot van Nederland met de landen in de EU-27 is 43,3 miljard euro, waarvan 16,4 miljard euro met Duitsland. Met de rest van de wereld is er juist een handelstekort van 0,6 miljard euro (figuur S.1).
- De meeste landbouwexport gaat in 2024, net als in voorgaande jaren, naar onze buurlanden. Van de geraamde totale export gaat een kwart (25%) naar Duitsland. Op de tweede plek staat België met 12%. Daarna volgen als belangrijkste afnemers Frankrijk (8%) en het VK (7%). Zie [paragraaf 3.1](#).

- De EU is verreweg de grootste exportmarkt voor Nederland, met een aandeel van 72,2% in 2024, tegen 71,1% in 2023. Zie [paragraaf 3.1](#).
- Zuivel en eieren (12,3 miljard euro), sierteeltproducten (11,9 miljard euro), vlees (10,7 miljard euro), cacao en bereidingen (9,9 miljard euro) en aardappelen en groenten (8,9 miljard euro) zijn bij de export de belangrijkste goederengroepen. De top vijf is in 2024 goed voor bijna 42% van de totale exportwaarde.
- Bij de import zijn cacao en -bereidingen (7,95 miljard euro), natuurlijke vetten en oliën (7,92 miljard euro) en fruit (7,89 miljard euro) in 2024 de belangrijkste productgroepen. Op enige afstand volgen zuivel en eieren (5,7 miljard euro) en dranken (5,5 miljard euro). Samen zijn deze vijf productgroepen goed voor bijna 41% van de totale importwaarde van landbouwgoederen. Zie hoofdstuk 4 voor de ontwikkelingen per product.

Figuur S.1 Import en export van landbouwgoederen in 2024 naar regio
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

S.2 Hoofdpunten handel in landbouwgerelateerde goederen

- Voor 2024 wordt de export van landbouwgerelateerde goederen (of tertiaire landbouwexport) geraamd op 12,4 miljard euro, ruim 4% meer dan in 2023. De import van landbouwgerelateerde goederen wordt met 5,5 miljard euro in 2024 bijna 4% lager geraamd dan in 2023. Zie [paragraaf 5.1](#).
- De top vijf van bestemmingen van landbouwgerelateerde goederen (inclusief wederuitvoer) bestaat uit Duitsland (15% van het totaal), België (10%), het VK (9%), Frankrijk (8%), en de VS (6%). Zie [paragraaf 5.2](#).
- Landbouwmachines zijn in 2024 het belangrijkste tertiaire landbouwexportproduct (3,0 miljard euro), kasmaterialen staan op plaats 2, gevolgd door meststoffen en machines voor de voedingsmiddelenindustrie. De vier belangrijkste productgroepen zijn goed voor 80% van de totale exportwaarde van tertiaire landbouwgoederen. Zie [paragraaf 5.3](#).
- Voor 2024 worden de verdiensten aan tertiaire landbouwexport geraamd op 5,3 miljard euro. Inclusief de primaire en secundaire landbouwgoederen komen de 'brede' landbouwexportverdiensten voor Nederland daarmee uit op 52,7 miljard euro. Zie [paragraaf 5.5](#).
- Het meest lucratief is de export van machines voor de voedingsmiddelenindustrie. Hieraan verdient Nederland 57 eurocent per euro exportwaarde. Zie [paragraaf 5.5](#).

S.3 Katernen

Landbouwhandel met het VK vier jaar na de Brexit

- Sinds 31 januari 2024 bestaat er een certificeringsplicht voor invoer in het VK voor een grote groep dierlijke en plantaardige producten. Vanaf 30 april 2024 zijn daar fysieke inspecties van dierlijke en plantaardige importproducten uit de EU in de haven en op vliegvelden bijgekomen. Aan Europese zijde zijn de importcontroles op 1 januari 2021 gestart. Zie [paragraaf 6.2](#).
- Het aandeel van het VK in de Nederlandse exportwaarde van landbouwgoederen is gedaald van 10,5% in 2015 naar 7,7% in 2023. In 2020, het jaar met de overgangsregeling, bedroeg dit aandeel 9,2%. Zie [paragraaf 6.3](#).

- De groei van de Nederlandse landbouwexport naar het VK blijft achter bij die naar andere EU-markten, waar handel eenvoudiger verloopt door het ontbreken van douaneformaliteiten. Vanuit Brits perspectief kwam in de eerste negen maanden van 2024 een iets groter deel van de Britse landbouwimport uit niet-EU-landen ten opzichte van 2023. Zie [paragraaf 6.3](#).
- Brexit heeft vooral invloed op wederuitvoer. De export van in Nederland vervaardigde landbouwgoederen naar het VK hield in de eerste acht maanden van 2024 stand ten opzichte van dezelfde maanden in 2023. Zie [paragraaf 6.4](#).
- In de eerste acht maanden van 2024 was de uitvoerwaarde van Nederlandse sierteelt naar het VK 1% lager dan in dezelfde periode een jaar eerder. De exportwaarde van 'made in Holland' vlees bestemd voor het VK daalde met 9%. Zie [paragraaf 6.4](#).
- Vanuit Brits perspectief nam de landbouwimport uit Nederland af in januari-september 2024 ten opzichte van een jaar eerder, terwijl die uit andere belangrijke EU-partners (Frankrijk, Ierland, België, Duitsland) juist toenam. Er werd vooral minder vlees, sierteelt en dranken ingevoerd uit Nederland. Zie [paragraaf 6.4](#).
- Sinds het aflopen van de overgangsperiode per 1 januari 2021 bezorgen douanecontroles Nederlandse exporteurs van bloemen en planten veel overlast. Vanaf 30 april 2024 worden steekproefsgewijs fysieke controles uitgevoerd op snijbloemen, waaronder chrysanten, anjers en orchideeën. In april en mei 2024 werd een daling geconstateerd in de exportwaarde van deze snijbloemen ten opzichte van dezelfde periode in 2023. Mogelijk speelden andere factoren, zoals de verschuiving van inkopen voor feestdagen (bijvoorbeeld Pasen), hierbij ook een rol. Zie [paragraaf 6.4](#).

Prijzen en volumes

- In dit katern komen nieuwe prijs- en volumecijfers aan bod die meer inzicht kunnen geven in de cijfers over internationale handel in waarde volgens het concept van grensoverschrijding. Met de nieuwe cijfers is binnen die waardeontwikkeling onderscheid mogelijk in prijs- en volumeontwikkelingen. Het volume van de handel is de voor prijsveranderingen gecorrigeerde waarde.
- In 2023 en de eerste helft van 2024 wordt de waardeontwikkeling sterk gedomineerd door de prijsontwikkeling. In Q2-Q4 van 2023 nam het volume van de in- en uitvoer af, in 2024 nam het volume van de handel weer licht

toe. De volumereeks is echter veel minder volatiel dan de waardereeks. Zie [paragraaf 7.2](#).

- De invoer van natuurlijke vetten en oliën (met name palmolie en biodiesel) laat een forse prijs-, waarde- en volumedaling zien in 2023 ten opzichte van een jaar eerder. Ingevoerd fruit nam toe in prijs, maar het volume daalde. Het invoervolume van de productgroep zuivel en eieren nam toe bij een sterk afnemende prijs. Zie [paragraaf 7.3](#).
- De prijs van uitgevoerde zuivel en eieren lag in 2023 lager dan een jaar eerder. Voor sierteelt, vlees, groenten en fruit geldt dat de prijzen hoger waren dan in 2022. Zie [paragraaf 7.3](#).
- De invoer van cacao(producten) is in het eerste halfjaar van 2024 sterk in prijs (en waarde) gestegen ten opzichte van het eerste halfjaar van 2023. Geïmporteerde natuurlijke vetten en oliën daalden juist in prijs en waarde ten opzichte van een jaar eerder, maar het ingevoerde volume nam toe. Zie [paragraaf 7.3](#).
- Het volume van uitgevoerde groenten en fruit nam toe in de eerste twee kwartalen van 2024. Zuivel en eieren, sierteelt en vlees werden in volume minder uitgevoerd dan een jaar eerder. De exportprijs van bloemen steeg ten opzichte van het eerste halfjaar van 2023. Ook de prijs van fruit nam gemiddeld gezien toe. Zie [paragraaf 7.3](#).

Afhankelijkheden in de Nederlandse landbouwimport

- Importafhankelijkheid hoeft geen probleem te zijn. Wederzijdse afhankelijkheden worden ook wel gezien als de hoeksteen van een mondiaal handelssysteem, waardoor specialisatie kan optreden, innovatie wordt gestimuleerd en producten toegankelijk blijven. Zie [paragraaf 8.1](#).
- Het is daarom van belang om een onderscheid te maken tussen (I) algemene importafhankelijkheden, (II) strategische importafhankelijkheden, en (III) risicovolle importafhankelijkheden. De analyse in dit katern gaat enkel over de eerste categorie. Verder onderzoek is nodig om te weten te komen in hoeverre sprake is van (risicovolle) strategische afhankelijkheden (categorie II en III) als het gaat over de Nederlandse landbouwimport. Zie [paragraaf 8.1](#).
- De geografische concentratie van de Nederlandse landbouwimport en het aandeel van niet-EU-landen in de Nederlandse landbouwimport geven samen een helder beeld van algemene importafhankelijkheden. Het overschrijden van de drempelwaarde voor importconcentratie is namelijk vooral relevant

wanneer het grootste deel van de import afkomstig is uit niet-EU-landen. Zie [paragraaf 8.3](#).

- Met waardeketenonderzoek is het mogelijk om de totale Nederlandse landbouwimport af te pellen tot import voor de Nederlandse markt. De resultaten wijzen op een lichte toename van de geografische concentratie voor producten die bestemd zijn voor de binnenlandse markt. Tegelijkertijd neemt de afhankelijkheid van niet-EU-landen af. Dit suggereert dat de Nederlandse import voor binnenlands gebruik sterker leunt op Europese herkomstlanden, terwijl niet-EU-importen relatief vaak worden doorgevoerd naar andere markten. Zie [paragraaf 8.4](#).
- Op hoog geaggregeerd goederendetailniveau (GN-2) zijn er slechts twee productgroepen die boven de drempelwaarden uitkomen voor importconcentratie en aandeel uit niet-EU-landen. Dat zijn 'andere producten van dierlijke oorsprong' (niet levende dieren, vlees of vis, zuivel of eieren) en vlechtstoffen (zoals bamboe en riet). Zie [paragraaf 8.5](#).
- Op een wat meer gedetailleerd goederenniveau (GN-4) zijn er 14 producten die beide drempelwaarden overschrijden en ook substantieel veel worden geïmporteerd. Producten zoals schapen- en geitenvlees (voornamelijk uit Nieuw-Zeeland), noten (VS en Vietnam), sojabonen en veevoer van soja (Brazilië), pinda's (Argentinië) en cacaopasta (Ivoorkust) hebben een hoge importconcentratie. Dat geldt ook voor vanille uit Madagascar. Zie [paragraaf 8.6](#).
- Op het diepste detailniveau (GN-8) zijn er 93 producten die alle drempelwaarden overschrijden. Hier zitten producten bij die vaker in de literatuur worden gehaald als het gaat om een strategische importafhankelijkheid (categorie II) voor Nederland, zoals sojabonen, palmolie(fracties) en veevoer. Het zijn echter geen risicovolle strategische afhankelijkheden (categorie III), omdat er voldoende substitutie- en diversificatie-opties aanwezig zijn. Zie [paragraaf 8.6](#).

Land- en broeikasgasvoetafdrukken toegespitst op de landbouw

- De landvoetafdruk van de productie van de agrosector bedroeg in 2020 13,0 miljoen hectare, dat is meer dan drie keer de oppervlakte van Nederland (4,2 miljoen hectare). Van deze landvoetafdruk ligt het gros (86%) in het buitenland. Deze landvoetafdruk van de agrosector beslaat 60% van de totale landvoetafdruk van de Nederlandse productie. Zie [paragraaf 9.2](#).

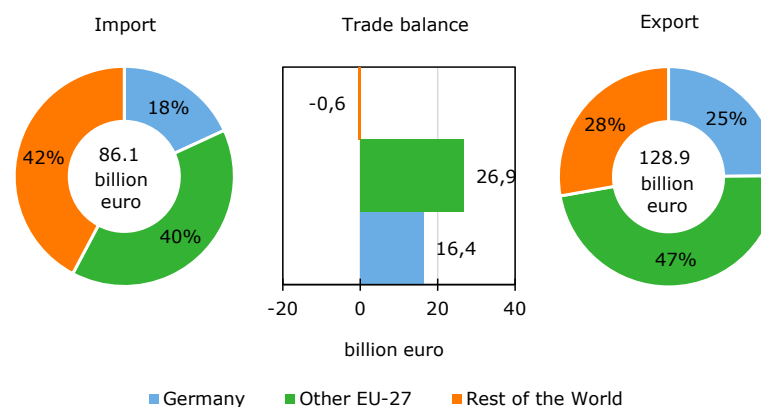
-
- In 2020 werd 86 megaton CO₂-eq. aan broeikasgassen uitgestoten ten behoeve van de productie van de Nederlandse agrosector. Hiervan werd 43% binnen Nederland uitgestoten. De agrosector is verantwoordelijk voor 22% van de totale broeikasgasvoetafdruk van de Nederlandse productie. Zie [paragraaf 9.2.](#)
  - Het landgebruik binnen Nederland ten behoeve van de Nederlandse productie is bijna volledig landbouw. Veehouderij (42%) en akkerbouw (32%) beslaan het grootste deel van de totale productie-landvoetafdruk binnen Nederland. Buiten Nederland gebruikt van alle bedrijfstakken de akkerbouw (71%) het meeste land ten behoeve van de Nederlandse productie van de agrosector. Zie [paragraaf 9.2.](#)
  - Binnen Nederland heeft de tuinbouw het grootste aandeel in de broeikasgasvoetafdruk van de agrosector: 28%. Buiten Nederland wordt er net iets meer broeikasgas uitgestoten door de akkerbouw dan door de tuinbouw ten behoeve van de productie van de Nederlandse agrosector. Samen zijn deze twee bedrijfstakken verantwoordelijk voor 59% van de totale broeikasgasvoetafdruk in het buitenland. Zie [paragraaf 9.2.](#)
  - Van de productie van de Nederlandse agrosector is 24% bestemd voor binnenlandse consumptie en 76% voor de export. Zie [paragraaf 9.2.](#)
  - De invoer van de buitenlandse agrosector direct bestemd voor Nederlandse consumenten heeft een landvoetafdruk van 4,4 miljoen hectare en een broeikasgasvoetafdruk van 18 megaton CO₂-eq. Zie [paragraaf 9.3.](#)

Summary

S.1 Key figures of the trade in agricultural goods

- The Dutch export of agricultural goods (primary, unprocessed goods and secondary, processed goods) is estimated at 128.9 billion euros for 2024 (Figure S.1). This represents a growth of 4.8% compared to 2023.
- For 2024, the export of Dutch-made agricultural goods is estimated at 83.4 billion euros, while the re-export of foreign agricultural goods is estimated at 45.5 billion euros. Nearly two-thirds of agricultural exports are of Dutch origin. In total goods export, 50.5% are of Dutch origin, and 49.5% are re-exports of foreign goods. See [Section 2.2](#).
- Dutch agricultural imports increased by 3.2% in 2023, reaching 86.1 billion euros (Figure S.1).
- Both imports and exports saw a slight increase in volume, with prices increasing more sharply. Since the price increase for exports was higher than for imports, this resulted in a relatively greater increase in the export value. See [Section 2.3](#).
- For 2024, the total earnings from the export of agricultural goods are estimated at 47.4 billion euros, of which 42.3 billion euros is from Dutch-made exports and 5.2 billion euros from re-exports. See [Section 2.4](#).
- Of the Dutch agricultural imports, 69.7% is destined for foreign markets (whether unprocessed, processed, or as new products). See [Section 2.5](#).
- The trade surplus of the Netherlands with EU-27 countries is 43.3 billion euros, with 16.4 billion euros with Germany. With the rest of the world, there is a trade deficit of 0.6 billion euros (Figure S.1).
- Most agricultural exports, as in previous years, are directed to neighbouring countries. Of the estimated total export, a quarter (25%) goes to Germany. Belgium ranks second with 12%, followed by France (8%) and the UK (7%). See [Section 3.1](#).
- The EU remains by far the largest export market for the Netherlands, with a share of 72.2% in 2024, compared to 71.1% in 2023. See [Section 3.1](#).

- Dairy and eggs (12.3 billion euros), ornamental plant products (11.9 billion euros), meat (10.7 billion euros), cocoa and preparations (9.9 billion euros), and potatoes and vegetables (8.9 billion euros) are the main export commodity groups. The top five will account for nearly 42% of the total export value in 2024.
- The main import commodity groups for 2024 are cocoa and preparations (7.95 billion euros), natural fats and oils (7.92 billion euros), and fruit (7.89 billion euros). Following at some distance are dairy and eggs (5.7 billion euros) and beverages (5.5 billion euros). Together, these five groups account for nearly 41% of the total import value of agricultural goods. See Chapter 4 for developments by product.

Figure S.1 Imports and exports of agricultural goods in 2024 by region
Source: CBS provided data through October 2024; data for November-December 2024 were estimated jointly by CBS and WUR.

S.2 Key aspects of the trade in agriculture-related goods

- For 2024, the export of agriculture-related goods (or tertiary agricultural exports) is estimated at 12.4 billion euros, a growth of over 4% compared to 2023. The import of agriculture-related goods is estimated at 5.5 billion euros in 2024, nearly 4% lower than in 2022. See [Section 5.1](#).
- The top five destinations for agriculture-related goods (including re-exports) are Germany (15% of the total), Belgium (10%), the UK (9%), France (8%), and the US (6%). See [Section 5.2](#).
- Agricultural machinery is the most important tertiary agricultural export product in 2024 (3.0 billion euros), followed by greenhouse materials, fertilizers, and machinery for the food industry. These four groups account for 80% of the total export value of tertiary agricultural goods. See [Section 5.3](#).
- For 2024, the earnings from tertiary agricultural exports are estimated at 5.3 billion euros. Including primary and secondary agricultural goods, the total agricultural export earnings for the Netherlands will be 52.7 billion euros. See [Section 5.5](#).
- The most profitable tertiary agricultural export is machinery for the food industry, which yields 57 eurocents per euro of export value. See [Section 5.5](#).

S.3 Special topics

Agricultural Trade with the UK Four Years After Brexit

- Since 31 January 2024, a certification requirement has been introduced for the importation of a wide range of animal and plant products into the UK. Starting 30 April 2024, physical inspections of animal and plant import products from the EU at ports and airports were added. Import controls on the European side began on 1 January 2021. See [Section 6.2](#).
- The share of the UK in the Dutch export value of agricultural goods has decreased: from 10.5% in 2015 to 7.7% in 2023. In 2020, the year with the transition arrangements, this share was 9.2%. See [Section 6.3](#).
- The growth of Dutch agricultural exports to the UK lags that to other EU markets, where trade is easier due to the absence of customs formalities. From a UK perspective, we see that in the first nine months of 2024, a slightly

larger share of UK agricultural imports comes from non-EU countries compared to 2023. See [Section 6.3](#).

- Brexit has mainly affected re-exports. The export of Dutch-made agricultural goods to the UK remained stable in the first eight months of 2024 compared to the same months in 2023. See [Section 6.4](#).
- In the first eight months of 2024, the export value of Dutch ornamental plants to the UK was 1% lower than in the same period a year earlier. The export value of 'made in Holland' meat destined for the UK decreased by 9%. See [Section 6.4](#).
- From a UK perspective, agricultural imports from the Netherlands decreased in January–September 2024 compared to a year earlier, while imports from other major EU partners (France, Ireland, Belgium, Germany) increased. Less meat, ornamental plants, and beverages were imported from the Netherlands. See [Section 6.4](#).
- Since the end of the transition period on 1 January 2021, customs controls have caused significant difficulties for Dutch exporters of flowers and plants. Since 30 April 2024, random physical inspections have been introduced for cut flowers, including chrysanthemums, carnations, and orchids. In April and May 2024, a decline in the export value of these cut flowers was observed compared to the same period in 2023. Other factors, such as the shift in purchasing for holidays (e.g., Easter), may also have played a role. See [Section 6.4](#).

Prices and Volumes

- This section presents new price and volume figures that provide more insight into the international trade statistics in value based on the concept of crossing borders. With these new figures, we can distinguish between price and volume developments within that value progression. The trade volume is the value adjusted for price changes.
- In 2023 and the first half of 2024, value development was strongly dominated by price changes. Volume development was comparable to a contraction in imports and exports in Q2–Q4 2023, with a slight positive trend in 2024. However, the volume series is much less volatile than the value series. See [Section 7.2](#).
- The import of natural fats and oils (mainly palm oil and biodiesel) saw a significant decline in price, value, and volume in 2023 compared to a year earlier. Imported fruit increased in price, but the volume declined. The dairy

- and egg product group saw an increase in import volume due to significantly lower prices. See [Section 7.3](#).
- The price of exported dairy and eggs was lower in 2023 compared to the previous year. For ornamental plants, meat, vegetables, and fruit, prices were higher than in 2022. See [Section 7.3](#).
  - The import of cocoa (products) saw a strong increase in price (and value) in the first half of 2024 compared to the first half of 2023. Imported natural fats and oils decreased in price and value compared to a year earlier, but the import volume increased. See [Section 7.3](#).
  - The volume of exported vegetables and fruit increased in the first two quarters of 2024. Dairy and eggs, ornamental plants, and meat were exported in smaller volumes than a year earlier. The export of flowers increased in price compared to the first half of 2023. The price of fruit also increased on average. See [Section 7.3](#).

Dependence on Dutch Agricultural Imports

- Import dependence does not necessarily pose a problem. Mutual dependencies are often seen as the cornerstone of a global trade system, fostering specialisation, stimulating innovation, and keeping products accessible. See [Section 8.1](#).
- It is therefore important to distinguish between (I) general import dependencies, (II) strategic import dependencies, and (III) risky import dependencies. This analysis focuses only on the first category. Further research is needed to determine the extent of (risky) strategic dependencies (categories II and III) concerning Dutch agricultural imports. See [Section 8.1](#).
- The geographical concentration of Dutch agricultural imports and the share from non-EU countries provide a clear picture of general import dependencies. Exceeding the threshold value for import concentration is particularly relevant when the majority of imports come from non-EU countries. See [Section 8.3](#).
- Through value chain research, it is possible to break down total Dutch agricultural imports into imports for the domestic market. Results show a slight increase in geographical concentration when focusing on the domestic market. At the same time, dependence on non-EU countries decreases. This suggests that Dutch imports for domestic use rely more on European origin countries, while non-EU imports are more often re-exported to other markets. See [Section 8.4](#).

- At a high level of product detail (GN-2), only two product groups exceed the threshold values for import concentration and the share from non-EU countries: other animal products (not live animals, meat or fish, dairy or eggs) and weaving materials (such as bamboo and reeds). See [Section 8.5](#).
- At a slightly more detailed product level (GN-4), there are 14 products that exceed both threshold values and are also imported in substantial quantities. Products such as sheep and goat meat (mainly from New Zealand), nuts (from the USA and Vietnam), soybeans and soy-based feed (from Brazil), peanuts (from Argentina), and cocoa paste (from Côte d'Ivoire) have high import concentrations. This also applies to vanilla from Madagascar. See [Section 8.6](#).
- At the deepest level of detail (GN-8), there are 93 products that exceed all threshold values. These include products frequently discussed in literature as representing strategic import dependencies (category II) for the Netherlands, such as soybeans, palm oil (fractions), and feed. However, they are not risky strategic dependencies (category III) because there are sufficient substitution and diversification options available. See [Section 8.6](#).

Land and Greenhouse Gas Footprints in Agriculture

- The land footprint of the agricultural sector's production in 2020 was 13.0 million hectares, more than three times the area of the Netherlands (4.2 million hectares). Of this land footprint, the majority (86%) is abroad. The agricultural sector's land footprint accounts for 60% of the total land footprint of Dutch production. See [Section 9.2](#).
- In 2020, 86 megatonnes of CO₂ equivalent greenhouse gases were emitted to produce the Dutch agricultural sector. Of this, 43% was emitted within the Netherlands. The agricultural sector is responsible for 22% of the total greenhouse gas footprint of Dutch production. See [Section 9.2](#).
- Land use within the Netherlands for Dutch production is almost entirely agricultural. Livestock farming (42%) and arable farming (32%) account for the largest portion of the total production land footprint within the Netherlands. Outside the Netherlands, arable farming (71%) uses the most land for the Dutch agricultural sector's production. See [Section 9.2](#).
- Within the Netherlands, horticulture has the largest share of the agricultural sector's greenhouse gas footprint: 28%. Outside the Netherlands, slightly more greenhouse gas emissions are generated by arable farming than by horticulture to produce the Dutch agricultural sector. Together, these two

---

sectors are responsible for 59% of the total greenhouse gas footprint abroad.

See [Section 9.2](#).

- Of the Dutch agricultural sector's production, 24% is destined for domestic consumption and 76% for export. See [Section 9.2](#).
- The import of foreign agricultural products directly destined for Dutch consumers has a land footprint of 4.4 million hectares and a greenhouse gas footprint of 18 megatonnes CO₂ equivalent. See [Section 9.3](#).

1

1 Inleiding

Hoe presteerde de Nederlandse landbouwsector internationaal in 2024? In deze publicatie geven Wageningen Social & Economic Research en het CBS namens het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) de raming van de Nederlandse export van landbouwgoederen over het voorgaande jaar. De cijfers worden zo veel mogelijk van duiding voorzien.

De publicatie valt uiteen in twee delen. In deel I, hoofdstuk 2 tot en met 5, komen de ontwikkelingen in de handel in landbouw- en landbouwgerelateerde goederen aan bod (zie kader).

Definitie van landbouwgoederen en landbouwgerelateerde goederen

De landbouwgoederenhandel zoals gebruikt in deze publicatie omvat de eerste 24 goederenhoofdstukken van de internationale handelsstatistieken plus een aantal landbouwgoederen uit overige hoofdstukken volgens de Gecombineerde Nomenclatuur-coderingssysteem (GN). Bij landbouwgoederen gaat het enerzijds om primaire agrarische producten, zoals varkens, appels, bloemen, bloembollen en tomaten, en anderzijds om verwerkte (secundaire) producten, zoals kaas, frites, chocolade en bewerkingen van groente en fruit.

Naast de handel in landbouwgoederen is in deze publicatie ook de handel in landbouwgerelateerde goederen uitgelicht. Dat zijn aanvullende goederen die geproduceerd worden ten behoeve van de landbouwsectoren in binnen- of buitenland, de zogenaamde tertiaire of landbouwgerelateerde goederen. Het gaat hierbij om onder meer landbouwmachines, meststoffen en machines voor de voedingsmiddelenindustrie. Er zijn alleen goederen geselecteerd die enkel aan de agrarische sectoren kunnen worden toegeschreven. Het gebruik van drones in de agrarische sector kan bijvoorbeeld momenteel niet inzichtelijk worden gemaakt in de internationale handelsstatistiek. Drones kunnen immers door allerlei sectoren worden ingezet.

Meer informatie over de gehanteerde definitie is te vinden in [bijlage 2](#).

Het betreft de vaste monitoring, zoals deze jaarlijks plaatsvindt. Hoofdstuk 2 gaat in op de belangrijkste trends in de internationale landbouwhandel van Nederland op macroniveau. Het gaat onder meer om inzicht in de totale import en export, waarbij export ook is uitgesplitst in Nederlandse makelij en wederuitvoer, duiding van de ontwikkelingen in termen van volume en prijs en wat wordt verdiend aan de export.

Hoofdstuk 3 beschrijft de grootste herkomst- en bestemmingslanden en de veranderingen hierin. Een geografische uitsplitsing van de export naar Nederlandse makelij en buitenlandse makelij geeft extra duiding aan de cijfers.

Hoofdstuk 4 analyseert de ontwikkelingen van de export en import van Nederland in 2024 aan de hand van de 24 landbouwgoederenhoofdstukken en de groep overige landbouwgoederen. Deze laatste groep bestaat uit individuele producten die uit andere delen van de handelsstatistieken komen, maar wel tot de landbouw worden gerekend.

Hoofdstuk 5 gaat in op de ontwikkelingen in de handel van de landbouwgerelateerde goederen: goederen die ten behoeve van de landbouwsectoren in binnen- en buitenland geproduceerd worden, zoals landbouwmachines.

Deel II van de publicatie, hoofdstuk 6 tot en met hoofdstuk 9, behandelt de speciale onderwerpen, waarbij elk thema verder wordt uitgediept. Hoofdstuk 6 bevat een analyse van de gevolgen van Brexit voor de Nederlandse landbouwexport, hoofdstuk 7 gaat in op nieuwe prijs- en volumecijfers, hoofdstuk 8 behandelt importafhankelijkheden en ten slotte beschrijft hoofdstuk 9 de voetafdruk van de Nederlandse invoer.

2

2 De Nederlandse handel in landbouwgoederen

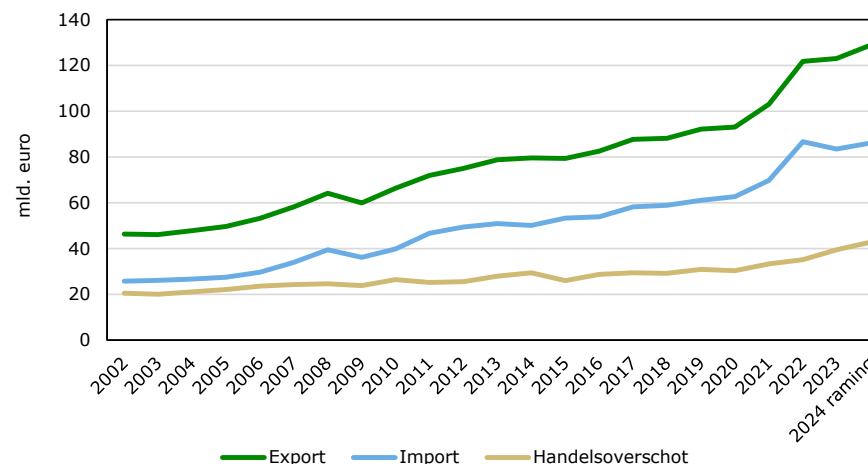
2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk beschrijft de belangrijkste trends in de Nederlandse handel van landbouwgoederen op macroniveau. Paragraaf 2.2 gaat in op de ontwikkeling van de totale landbouwimport en -export. Paragraaf 2.3 maakt onderscheid tussen de export van landbouwgoederen van Nederlandse makelij en de wederuitvoer van landbouwgoederen van buitenlandse makelij. In paragraaf 2.4 wordt de ontwikkeling van de tot dusver besproken handelswaarde verklaard door de onderliggende volume- en prijsontwikkelingen. In paragraaf 2.5 wordt besproken wat de Nederlandse economie precies overhoudt aan de export van landbouwgoederen. Ten slotte besteedt paragraaf 2.6 aandacht aan de bestemming van de Nederlandse landbouwimport: de Nederlandse markt of het buitenland.

2.2 Landbouwexport neemt bijna 5% in waarde toe

Voor het jaar 2024 wordt de Nederlandse landbouwexport geraamd op 128,9 miljard euro, 4,8% meer dan in 2023 (123,0 miljard euro). Daarmee is 2024 het negende opeenvolgende jaar waarin de waarde van de landbouwexport hoger uitkomt dan het jaar ervoor. De laatste daling was in 2015.

De Nederlandse landbouwimport wordt 3,2% hoger geraamd op 86,1 miljard euro (83,5 miljard euro in 2023). Het verschil in waardeontwikkeling tussen import en export heeft geheel te maken met een verschil in prijsontwikkeling (zie verder paragraaf 2.4). Over een lange periode bezien, van 2002 tot en met 2024, is de landbouwexport in waarde bijna verdrievoudigd en is de waarde van de landbouwimport meer dan verdrievoudigd (figuur 2.1).

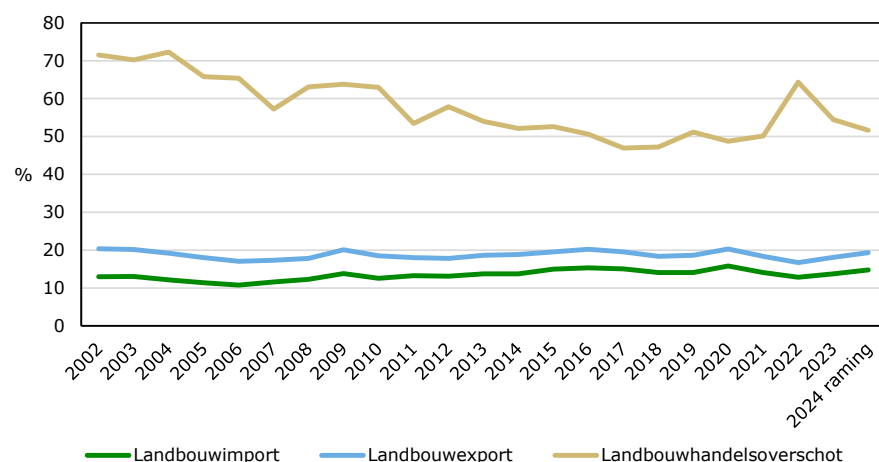
Figuur 2.1 Ontwikkeling waarde Nederlandse landbouwexport, -import en -overschot

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

Het handelsoverschot, het saldo van uitvoer en invoer, wordt voor 2024 geraamd op 42,8 miljard euro, en dat is met afstand de hoogste waarde ooit gemeten. De forse groei van het handelsoverschot heeft te maken met een absoluut en relatief sterkere toename van de export in vergelijking met de import. In 2023 was het overschot met 39,5 miljard euro 8,2% lager. Tussen 2002 en 2024 is het handelsoverschot voor landbouwgoederen ruim verdubbeld.

In 2024 betrof naar schatting 19,3% van de Nederlandse goederenexport landbouwgoederen (figuur 2.2). Dat is hoger dan in 2021, 2022 en 2023, maar lager dan in 2020 (toen 20,3%). Bij de import is dezelfde trend zichtbaar, maar

het niveau van het aandeel ligt hier lager (14,8% van de Nederlandse goederenimport in 2024 bestond uit landbouwgoederen) dan bij de export.

Figuur 2.2 Ontwikkeling landbouwaandeel in totale goederenexport, -import en -overschot

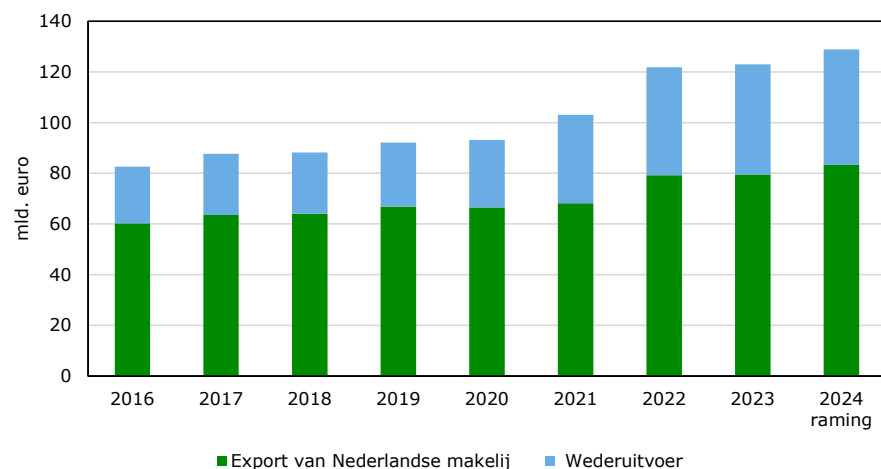
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

De toename van de landbouwaandelen in de import en export heeft vooral te maken met lagere prijzen voor minerale brandstoffen in 2023 (CBS, 2024b) waardoor landbouwgoederen in geldwaarde relatief belangrijker zijn geworden. Het aandeel van de landbouw in het totale goederenhandelsoverschot is licht afgenomen, van 54,5% in 2023 tot 51,6% in 2024, omdat het overschot bij de niet-landbouwgoederen nog iets harder toenam dan bij de landbouwgoederen.

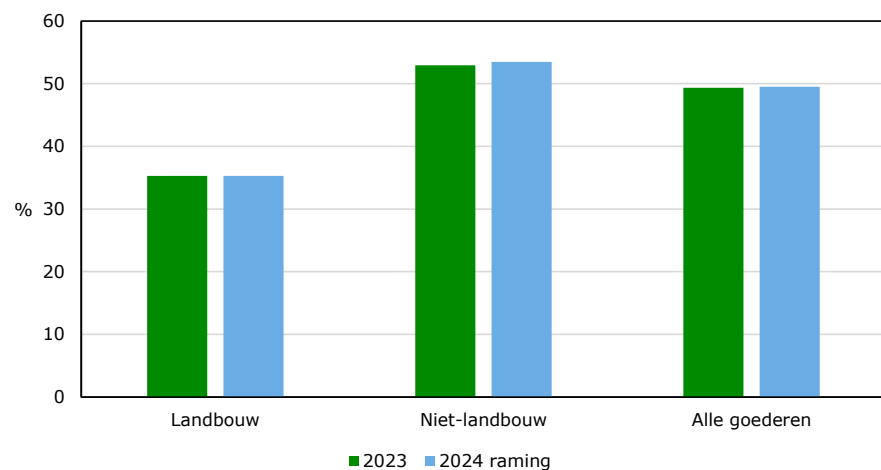
2.3 Export Nederlands product en wederuitvoer groeien even hard

De Nederlandse landbouwexport bestaat uit wederuitvoer (niet of licht bewerkte import die via Nederland doorgaat naar een derde land) en export van Nederlandse makelij. Bij de laatste groep hoort ook de export van significant bewerkte import die door Nederland wordt geëxporteerd (de export van hier geproduceerde chocolade op basis van cacaobonen uit Ivoorkust bijvoorbeeld). Het onderscheid tussen beide groepen is van belang, omdat Nederland per euro export circa vijf keer meer verdient aan de export van Nederlandse makelij dan aan wederuitvoer (Prenen et al., 2024). Dit komt terug in de paragrafen 2.5, 3.4, 4.27 en 5.6 waar wordt ingegaan op de 'exportverdiensten' van landbouwgoederen.

Voor 2024 wordt de landbouwexport van Nederlandse makelij geraamd op 83,4 miljard euro en de wederuitvoer op 45,5 miljard euro (figuur 2.3). Daarmee groeit de wederuitvoer (met 4,8%) even hard in waarde als de export op basis van Nederlandse productie. Het aandeel van wederuitvoer in de totale landbouwexport blijft daarmee gelijk met dat in 2023 (35,3%) en staat nog steeds op het hoogste punt ooit gemeten. In de jaren 2021 en 2022 was het aandeel redelijk vergelijkbaar, maar in de jaren ervoor een stuk lager, rond de 27 of 28%. Sinds 2016 is de wederuitvoerwaarde ruim verdubbeld tegenover 38% groei bij de landbouwexport van Nederlandse makelij in dezelfde periode.

Figuur 2.3 Samenstelling van de Nederlandse landbouwexport
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

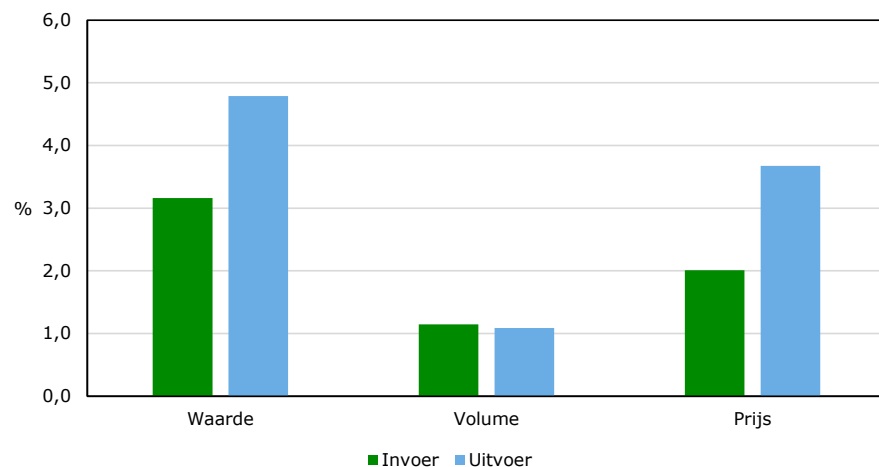
Figuur 2.4 Aandeel wederuitvoer in de Nederlandse goederenexport
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

Landbouwgoederen zijn bovengemiddeld vaak 'made in Holland' en dat is terug te zien in de vergelijking met andere goederen (figuur 2.4). Bijna twee derde van de landbouwexport is export van Nederlandse makelij (ruim een derde wederuitvoer) en dat is duidelijk hoger dan bij de export van niet-landbouwproducten (hier minder dan de helft van Nederlandse makelij). In de totale goederenexport is 50,5% van Nederlandse makelij en 49,5% wederuitvoer van buitenlandse makelij. Bij niet-landbouwgoederen is het belang van wederuitvoer in 2024 licht toegenomen.

2.4 In- en uitvoervolume in 2024 licht toegenomen

Naast het onderscheid wederuitvoer/uitvoer Nederlandse makelij is het van belang om een ander onderscheid te maken binnen de handelswaarde. Deze publicatie gaat namelijk voor het grootste deel over ontwikkelingen van handelswaarden (euro's die over de Nederlandse grens gaan). Een toename van de handelswaarde betekent echter niet automatisch ook een toename van het export- of importvolume. Een waardemutatie is namelijk het resultaat van een volume- en een prijsontwikkeling.

Figuur 2.5 laat zien dat zowel de landbouwimport als de uitvoer in volume zijn toegenomen met circa 1,1%. Het verschil in de waardeontwikkeling (zie paragraaf 2.2) tussen import en export zit in de prijsontwikkeling: deze was groter bij de uitvoer (3,7%) dan bij de invoer (2,0%).

Figuur 2.5 Ontwikkeling landbouwwaarde, -volume en -prijs, eerste drie kwartalen 2023-2024
Bron: CBS.

Dit betreft schattingen waarbij de al beschikbare informatie is gecombineerd: volume- en prijsontwikkelingen van de nationale rekeningen over de eerste drie kwartalen van 2024 ten opzichte van 2023 en de geraamde cijfers over de waardeontwikkeling van de vorige paragrafen. Voor het hele jaar 2024 kan op basis van de laatste ontwikkelingen worden verwacht dat de prijsstijgingen nog iets hoger uitkomen. Zo was de inflatie in Nederland bijvoorbeeld gestegen van 3,5% in oktober tot 4,0% in november (CBS, 2024c).

Hoofdstuk 7 gaat uitgebreider in op de prijs- en volumeontwikkelingen voor specifieke landbouwgoederen.

2.5 Ruim 47 miljard euro aan exportverdiensten in 2024

Voor het hele jaar 2024 is ook een raming gemaakt van de Nederlandse verdiensten aan de Nederlandse export van landbouwgoederen. Het CBS maakt deze berekeningen met behulp van waardeketenonderzoek op basis van input-outputtabellen van de Nationale rekeningen.¹ Daarbij wordt rekening gehouden met de gehele exportketen van producten en met verdiensten aan de export per type product. Exportverdiensten zijn hier wat de Nederlandse economie overhoudt aan de export van landbouwgoederen na aftrek van de daarvoor gemaakte kosten (invoer van grondstoffen, diensten, halffabricaten en de invoer voor wederuitvoer). We kunnen de handelswaarde beschouwen als bruto-opbrengst van de landbouwexport, en de exportverdiensten als de nettoverdiensten aan de export van landbouwgoederen.

In 2024 zijn de cijfers van Nationale rekeningen voor 2021 tot en met 2023 gerevisieerd, waardoor deze cijfers niet vergelijkbaar zijn met de cijfers voor revisie (zoals in eerdere edities gepubliceerd). Daarom worden in deze publicatie enkel de cijfers na revisie getoond en is de tijdreeks korter dan in eerdere edities. Voor alle cijfers over exportverdiensten in deze publicatie geldt dat ze lager liggen dan in de oude reeks, omdat de cijfers nu zijn gezuiverd van zogenaamde 'production abroad' (voor het eerst is dat mogelijk op elk detailniveau). Deze speciale stroom betreft goederen die in het buitenland worden verkocht door een Nederlands bedrijf, maar nooit in Nederland komen. Hoewel 'production abroad' formeel wel deel uitmaakt van de exportverdiensten (volgens het principe van eigendomsoverdracht) wordt deze stroom in de geest van deze publicatie (volgens het principe van grensoverschrijding) hier uitgezonderd. Dat geeft dus lagere exportverdiensten dan eerder gerapporteerd.

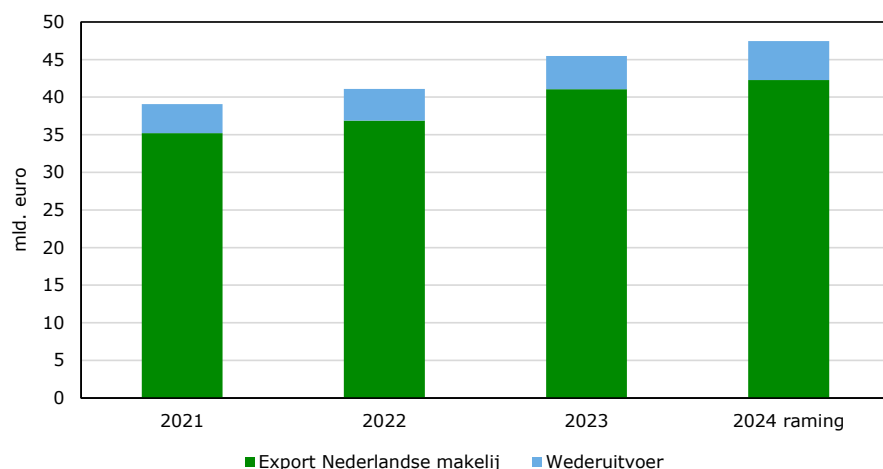
In lijn met paragraaf 2.2 zijn de verdiensten aan de Nederlandse landbouwexport in 2024 toegenomen. De geschatte groei is iets lager dan bij de (bruto) waarde van de Nederlandse landbouwexport (4,3% in plaats van 4,8%).

¹ De cijfers in deze publicatie over exportverdiensten en bestemming van de landbouwimport zijn gebaseerd op waardeketenonderzoek van het CBS dat op zijn beurt is gebaseerd op cijfers van de nationale rekeningen van het CBS. Voor de nationale rekeningen staat het eigendoms criterium centraal. De cijfers volgens dit concept wijken licht af van de cijfers

volgens het principe van grensoverschrijding dat in de rest van de publicatie centraal staat. Voor meer informatie over de verschillende concepten binnen de internationale handel, zie CBS (2024a).

Van de exportverdiensten aan landbouwgoederen is in 2024 89% te danken aan de export van Nederlandse makelij en 11% is het resultaat van wederuitvoer. Voor 2024 worden de totale verdiensten aan de export van landbouwgoederen geraamd op 47,4 miljard euro (figuur 2.6).

In 2023 was 27,9% van de totale verdiensten aan goederenexport te danken aan de export van landbouwgoederen. In 2021 was dat 28,2%. Voor 2024 is het aandeel nog niet bekend.

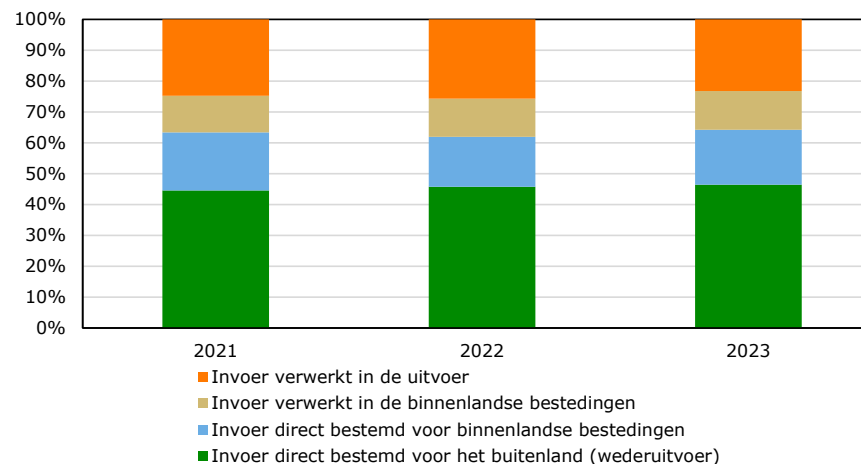

Figuur 2.6 Ontwikkeling verdiensten aan Nederlandse landbouwexport
Bron: CBS.

2.6 Bijna 70% van de landbouwimport komt in het buitenland terecht

Nederland is zowel een grote exporteur als importeur van landbouwgoederen. Dat is niet los van elkaar te zien. In de export is wederuitvoer meegenomen (zie ook paragraaf 2.3), maar ook wordt een significant deel van de import van landbouwgoederen in Nederland verder verwerkt tot nieuwe producten voor de

export ('invoer verwerkt in de uitvoer' in figuur 2.7). De overige import is bestemd voor directe afzet in Nederland ('invoer direct bestemd voor binnenlandse bestedingen') en afzet in Nederland na verwerking van de import in Nederland tot nieuwe producten ('invoer verwerkt in de binnenlandse bestedingen').

Figuur 2.7 Nederlandse landbouwimport naar bestemming
Bron: CBS.

Figuur 2.7 toont de bestemming van Nederlandse landbouwimport tot en met 2023 (2024 nog niet beschikbaar) en laat zien dat de aandelen van de diverse importbestemmingen nauwelijks veranderen door de tijd. Wel is het aandeel van de import voor wederuitvoer en de import verwerkt in de binnenlandse bestedingen licht toegenomen ten koste van de overige twee importstromen.

In 2023 kwam 69,7% van de Nederlandse landbouwimport uiteindelijk in het buitenland terecht (onbewerkt, bewerkt of als nieuw product) en bleef 30,3% van de import in Nederland achter. In 2021 bleef 30,6% van de import in Nederland. De import van landbouwgoederen is dus veel en in toenemende mate (uiteindelijk) voor het buitenland bestemd.

3

3 Bestemming en herkomst van de Nederlandse handel in landbouwgoederen

3.1 Inleiding

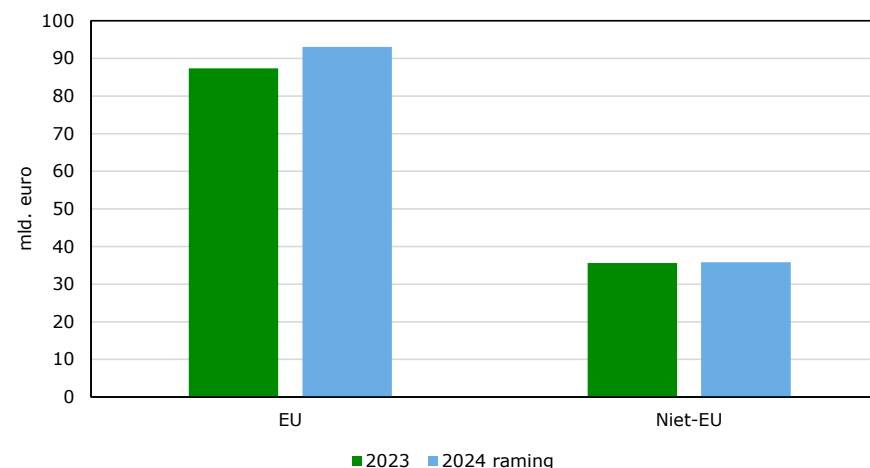
Dit hoofdstuk voegt een geografische dimensie toe aan de macro-economische cijfers die in hoofdstuk 2 zijn besproken. De paragrafen 3.2, 3.3 en 3.4 gaan in op de landbouwexport. Paragraaf 3.2 gaat in op de ontwikkelingen van de landbouwexport naar EU, niet-EU en naar de belangrijkste bestemmingen. Paragraaf 3.3 beschouwt de belangrijkste exportbestemmingen na het weglaten van wederuitvoer in de cijfers. Paragraaf 3.4 kijkt naar de verdiensten aan de export naar de belangrijkste bestemmingen. Paragraaf 3.4 en 3.5 gaan in op de invoer van landbouwgoederen. Paragraaf 3.4 beschrijft de belangrijkste herkomstlanden van de import, paragraaf 3.5 gaat in op de bestemming van de import uit de belangrijkste herkomstlanden in de landbouw.

3.2 Exportgroei met name te danken aan EU

In 2024 is de waarde van de export naar EU-landen sterk gegroeid (met 6,5%) en zeer licht naar landen buiten de EU (met 0,6%) (figuur 3.1). Daardoor is het aandeel van de EU in de totale landbouwexport relatief sterk toegenomen van 71,1% in 2023 tot 72,2% in 2024.

In de top-10 exportlanden zijn het VK, de VS en China de enige vertegenwoordigers van buiten de EU; respectievelijk op posities vier, acht en negen. Buurlanden Duitsland en België zijn van oudsher de belangrijkste exportbestemmingen, hun aandeel in de totale export is in 2024 verder toegenomen. De landbouwexport naar Duitsland nam in 2024 toe met 8% tot 32 miljard euro, naar België met 6% tot 16 miljard euro. De buurlanden zijn samen goed voor 37% van de totale Nederlandse landbouwexport, dat is iets meer dan in 2023 (toen ruim 36%). De belangrijkste tien bestemmingen voor de

landbouwexport zijn in 2024 goed voor ruim 71% van de totale landbouwexport. De landbouwexport is dus sterk gericht op een beperkt aantal bestemmingen.

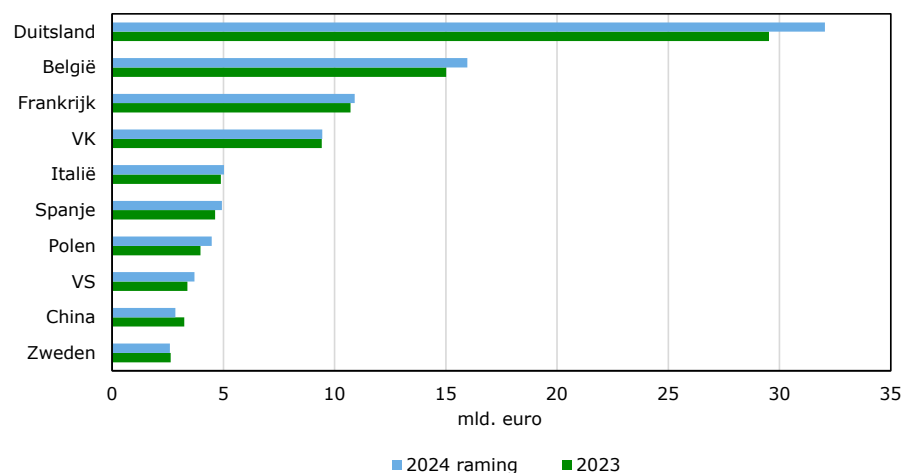
Figuur 3.1 Landbouwexport naar EU en niet-EU

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

Na Duitsland en België zijn Frankrijk (8,5% aandeel in 2024) en het VK (7,3% aandeel) de belangrijkste afnemers van de Nederlandse landbouwexport. De export naar Frankrijk is met 2% toegenomen, maar de export naar het VK is nauwelijks gegroeid, wat mogelijk verband houdt met Brexit (zie verder hoofdstuk 6).

Buiten de top 4 is de landbouwexport naar Polen (met een toename van de waarde met 13%) en de VS relatief sterk (met 9%) toegenomen, terwijl de

export naar China (met 12%) juist fors is afgenomen. De posities van de landen binnen de top 10 zijn tussen 2023 en 2024 onveranderd gebleven (figuur 3.2).

Figuur 3.2 Top tien bestemmingen Nederlandse landbouwexport
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

In lijn met voorgaande heeft de grootste absolute exportgroei plaatsgevonden bij de export naar Duitsland. Deze komt in 2024 2,5 miljard euro hoger uit dan in 2023 (figuur 3.3). Op de tweede plek komt België (+1 miljard euro) gevolgd door Polen (+0,5 miljard euro), Spanje en de VS (elk +0,3 miljard euro). De vier grootste groeiers voor wat betreft absolute exportwaarde in 2024 zijn EU-landen. De top vijf van landen verklaart samen bijna vier vijfde van de groei van de landbouwexport in 2024.

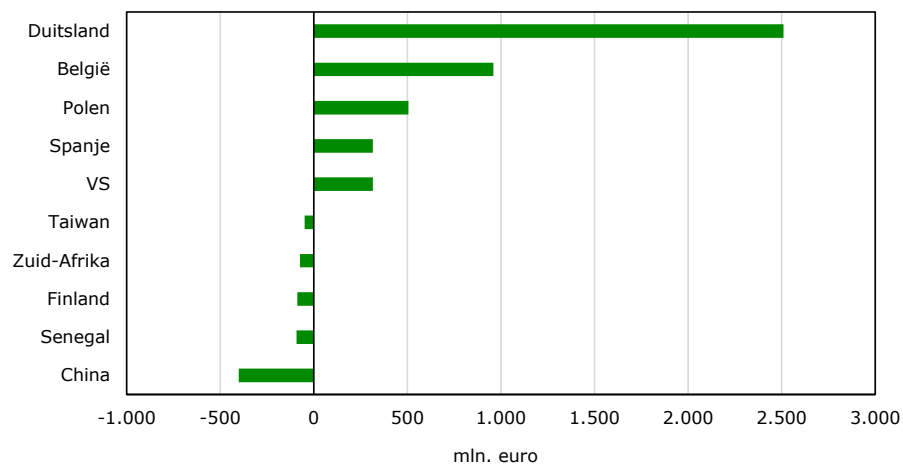
De export van cacao en cacaobereidingen speelt een belangrijke rol in deze cijfers. De prijs van deze producten is in 2024 sterk gestegen (zie verder hoofdstuk 7) en dat is terug te zien in de ontwikkeling van de exportwaarde. Alle vijf genoemde landen importeren cacao of bereidingen daarvan uit Nederland. Voor België geldt dat 66% van de waardegroei van de import uit Nederland is te danken aan een toegenomen exportwaarde van cacao(bereidingen). Ook voor de

export naar Duitsland (63%) of Polen (45%) is het cacao-aandeel in de waardegroei aanzienlijk, dat geldt minder voor de export naar de VS (27%) en Spanje (28%). Andere goederen die opvallen qua exportgroei zijn fruit (met name naar de buurlanden en Polen), bereidingen van groente en fruit (naar Duitsland), sierteelt (met name naar Polen), natuurlijke vetten en oliën (naar België en de VS), vlees (naar Spanje) en dranken (naar de VS).

China (-0,4 miljard euro), Senegal, Finland, Zuid-Afrika en Taiwan (elk minder dan 0,1 miljard euro daling) zijn de landen waarbij de Nederlandse landbouwexport het meest in waarde heeft verloren. Behalve Finland zijn dit allemaal landen buiten de EU. De grote negatieve uitschieter is hier China, vanwege een afname van de exportwaarde met 60% van babymelkpoeder. Verder is er een afname van de export van varkensvlees naar China (daarbij gaat het met name om minder in Europa gewaardeerde delen zoals oren, snuiten en poten), wat 23% van de totale exportafname verklaart. Hiermee wordt voor deze twee producten de trend in de afgelopen jaren voortgezet, wat past in het patroon van China dat de eigen productie van varkensvlees en babymelkpoeder aan het opvoeren is ten koste van onder andere de Nederlandse export. Sinds 2018 heeft de Chinese overheid bijvoorbeeld fors ingezet op een uitbreiding van de eigen zuivelindustrie in het kader van een grotere voedselzekerheid. Tegelijkertijd is de consumptie van zuigelingenmelk afgenomen door een vertragende Chinese economie en minder geboortes (Chu, 2024).

De Chinese afhankelijkheid van varkensvlees van de EU is overigens beperkt: slechts 5% van de totale Chinese consumptie komt uit de EU. Bovendien heeft China onlangs een anti-dumpingonderzoek ingesteld naar de invoer van EU-varkensvlees voor menselijke consumptie, wat negatief kan uitpakken voor de Nederlandse export (Gocsik, 2024).

De afname van de export naar de overige vier handelspartners in de lijst betreft met name aardappelen en groenten (naar Senegal), natuurlijke vetten en oliën (naar Finland en Zuid-Afrika) en dranken (naar Taiwan en Zuid-Afrika).

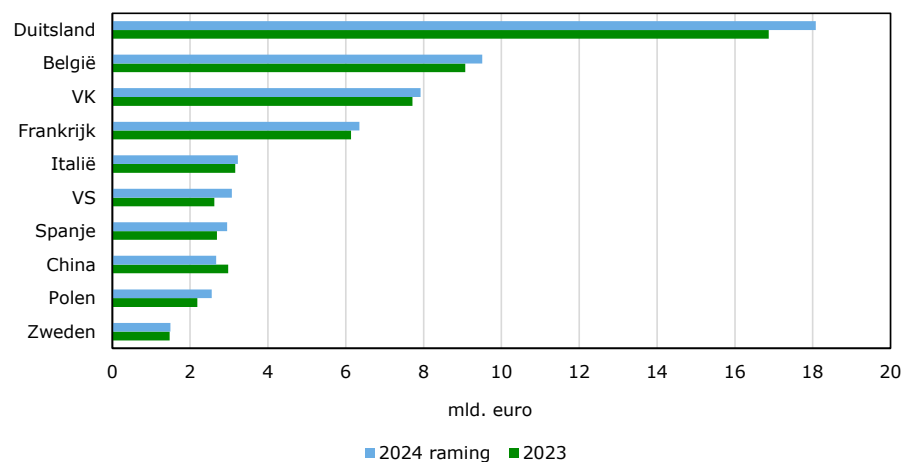
Figuur 3.3 Top vijf stijgers en dalers 2023-2024 in verandering absolute uitvoerwaarde
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

3.3 VK derde bestemming zonder wederuitvoer

Eerder is opgemerkt dat Nederland veel meer verdient aan de export van Nederlandse makelij dan aan de wederuitvoer. Om deze reden worden de cijfers van de vorige paragraaf in deze paragraaf weergegeven zonder de wederuitvoer (figuur 3.4). Het beeld blijft echter voor een groot deel ongewijzigd: dezelfde tien bestemmingen komen naar voren en ook de volgorde is vergelijkbaar. Toch zijn er wel wat verschillen. Zo stijgen het VK (van 4 naar 3), China (van 9 naar 8) en de VS (van 8 naar 6) in de rangschikking van de export van landbouwgoederen van Nederlandse makelij. Dit zijn landen waarbij het percentage wederuitvoer in de export relatief gering is: ze liggen namelijk niet in het achterland van Nederland en zijn geen onderdeel van de EU, waardoor het relatief omslachtig en duur is om wederuitvoerstromen naar de VS, het VK of China via Nederland te laten lopen. Er gaan dus relatief veel Nederlandse landbouwproducten naar deze landen. De VS is onder andere de grootste

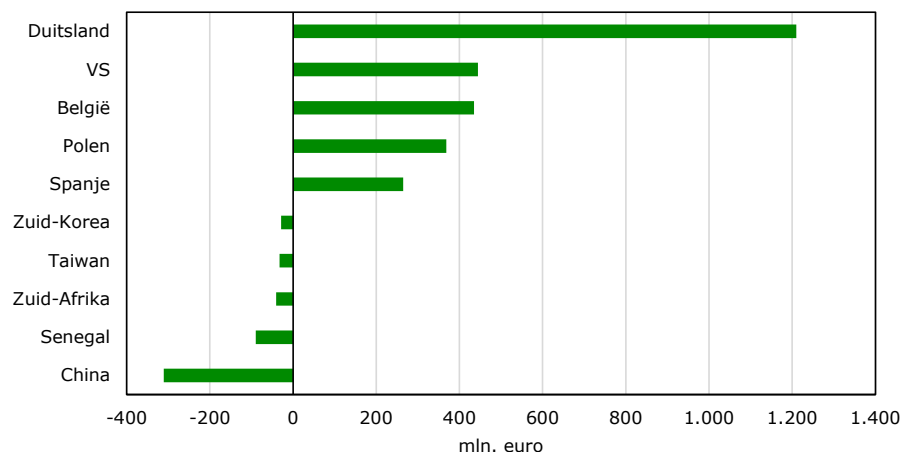
afnemer van Nederlands bier (CBS, 2021). Voor China geldt dat er veel babymelkpoeder en varkensvlees van Nederlandse makelij die kant uitgaan.

De andere kant van de medaille is dat landen waar Nederland relatief veel landbouwproducten naar wederuitvoert in de rangschikking van grootste exportbestemmingen zakken. Dat geldt voor Frankrijk (van 3 naar 4), Spanje (van 6 naar 7) en Polen (van 7 naar 9).

Figuur 3.4 Top tien bestemmingen landbouwexport van Nederlandse makelij
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

Bij de grootste stijgers en dalers voor wat betreft de absolute ontwikkeling van de export van Nederlandse makelij in 2023 (figuur 3.5) komen dezelfde landen terug die we eerder zagen bij de absolute totale exportontwikkeling (figuur 3.3). Enkel Zuid-Korea staat nu in de lijst in de plaats van Finland. De volgorde van de landen is hier en daar wat anders, maar ook nu staat Duitsland duidelijk bovenaan qua absolute exportgroei. Wel is de absolute toename van de export naar Duitsland een stuk minder zonder wederuitvoer: niet 2,5 miljard euro maar 1,2 miljard. De VS komt nu drie posities hoger uit dan we eerder zagen bij de absolute ontwikkeling van de totale export.

Figuur 3.5 Top vijf stijgers en dalers 2023-2024 in verandering absolute uitvoerwaarde Nederlandse makelij
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

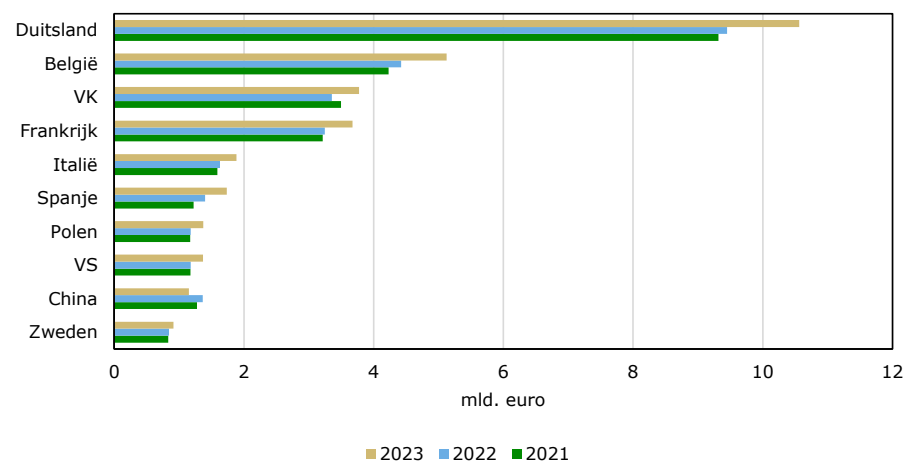
3.4 Relatief sterke groei verdiensten bij export naar Spanje

In figuur 3.6 worden de berekende landbouwexportverdiensten van paragraaf 2.5 verdeeld naar land van bestemming. Daarbij zijn enkel cijfers beschikbaar tot en met 2023 (voor 2024 alleen informatie op totaalniveau, zie paragraaf 2.4). De landen in de top 10 van belangrijkste bestemmingen in termen van exportverdiensten zijn dezelfde landen die eerder werden getoond als belangrijkste bestemmingen in termen van exportwaarde (zie figuur 3.2 en 3.4). Aan de export naar Duitsland verdiende Nederland 10,6 miljard euro in 2023, en dat is een toename van 13% in vergelijking met 2021. Ook aan de landbouwexport naar België (5,1 miljard euro), het VK (3,8 miljard) en Frankrijk (3,7 miljard) verdient Nederland relatief veel via de landbouwexport. Op enige afstand volgen de andere zes landen.

In de periode 2021-2023 zijn de verdiensten aan de landbouwexport met bestemming Spanje (op plek 6) procentueel het hardst gestegen, met 42%. Daarbij zijn in de eerste plaats de verdiensten aan de export van de productgroep zuivel en eieren toegenomen, met daarna op enige afstand levende dieren en vlees.

Er is één land in de top 10 waaraan Nederland sinds 2021 minder is gaan verdienen via de export van landbouwgoederen en dat is China, met een afname van 10%. Hier speelt al een tijd de afname van de export van Nederlands babymelkpoeder en varkensvlees naar China (zie ook paragraaf 3.2). Tot 2022 zat hier juist de grootste groei bij de exportverdiensten, maar sinds 2022 is sprake van een kentering met afnemende exportverdiensten.

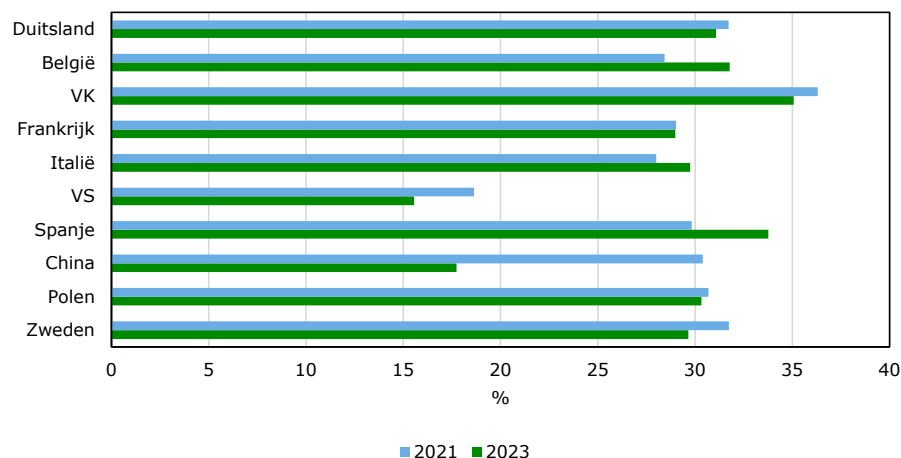
Verder in de lijst valt op dat na China de export naar het VK het minst is toegenomen, wat mogelijk samenhangt met Brexit (zie verder hoofdstuk 6).

Figuur 3.6 Landen waaraan Nederland het meeste verdient via landbouwexport
Bron: CBS.

Nederland voert naar al deze bestemmingen veel meer goederen uit dan enkel landbouwgoederen en daarom is het interessant om te kijken naar het landbouwaandeel in de totale Nederlandse goederenexportverdiensten per bestemming. Ook hier springen Spanje en China eruit. De Nederlandse export naar Spanje is meer gaan bouwen op landbouwgoederen sinds 2021 (van 30 tot 34% aandeel), maar bij de export naar China is het tegenovergestelde het geval. Door een groei van de verdiensten aan de export van niet-landbouwgoederen (zoals chipmachines, CBS (2023)), maar een afname bij de landbouwgoederen is het aandeel van landbouw in de totale goederenexportverdiensten aan China fors afgenomen, van 30% in 2021 tot 18% in 2023. Ook de Nederlandse verdiensten aan export naar de VS zijn relatief weinig afhankelijk van landbouwgoederen, maar dat was ook al zo in 2021.

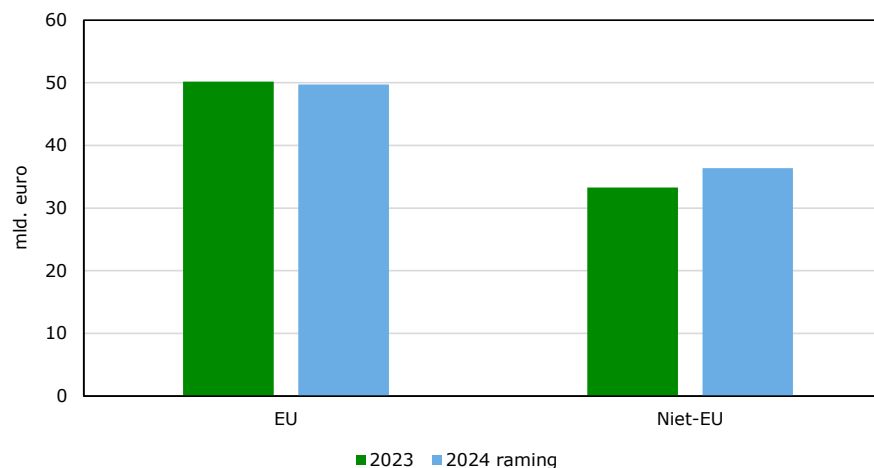
Van alle landen in de top 10 van belangrijkste bestemmingen is de export naar het VK het meest agrarisch gekleurd. Er is wel een lichte afname in het landbouwaandeel, van 36% in 2021 tot 35% in 2023.

Figuur 3.7 Aandeel landbouw in totale goederenexportverdiensten voor de belangrijkste bestemmingen
Bron: CBS.

3.5 Sterk herstel import uit Oekraïne

Net als bij de landbouwexport kan ook bij de import een uitsplitsing worden gemaakt tussen EU- en niet-EU-landen als handelsregio's (figuur 3.8). In tegenstelling tot de ontwikkelingen bij de landbouwexport zien we bij de landbouwimport dat de handel met niet-EU-landen sterk is toegenomen en de handel met EU-landen iets is afgenomen. De EU blijft wel belangrijker als regio van herkomst dan de landen buiten de EU gezamenlijk. De waarde van de import van landbouwgoederen uit de EU is met 1% afgenomen tot 49,7 miljard euro en de import uit andere landen is met 9% toegenomen tot 36,4 miljard euro. Deze ontwikkelingen resulteren in een kleiner aandeel van de EU in de totale landbouwimport van 60,1% in 2023 tot 57,8% in 2024.

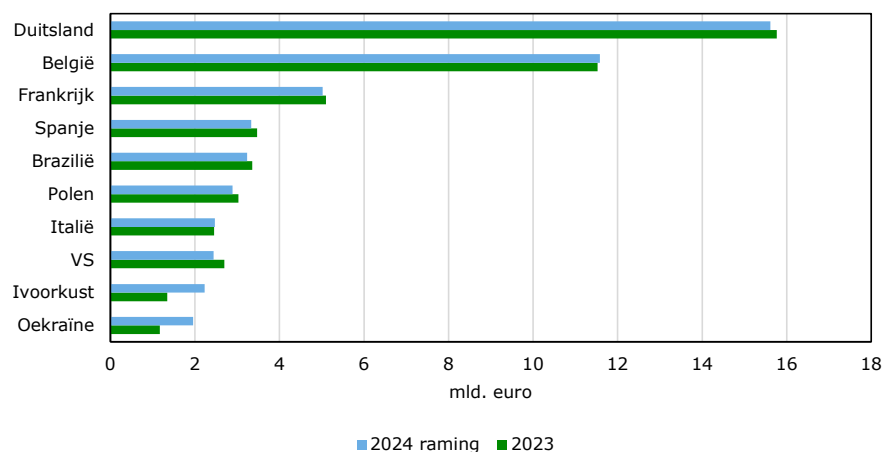
Figuur 3.8 Landbouwimport uit EU en niet-EU
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

De top 10 van belangrijkste leveranciers van landbouwgoederen voor Nederland in 2024 bestaat uit zes EU-landen (Duitsland, België, Frankrijk, Spanje, Polen en Italië) en vier niet-EU-landen: Brazilië, VS, Ivoorkust en Oekraïne (figuur 3.9). De top 8 is qua samenstelling hetzelfde gebleven als in 2023 (met wel het

passeren van de VS door Italië), maar de nummers 9 en 10 zijn nieuw. Zo zijn Ivoorkust (van 15 naar 9) en Oekraïne (van 18 naar 10) sterk gestegen, wat ten koste is gegaan van het VK (van 9 naar 11) en China (van 10 naar 12).

Uit Ivoorkust haalt Nederland vrijwel alleen maar cacaobonen en cacaobereidingen, vanwege de fors gestegen prijs in 2024 is de invoerwaarde flink toegenomen (zie verder hoofdstuk 7). De waarde van de import uit Ivoorkust is daarom in een jaar tijd met 65% toegenomen. De import uit Oekraïne is in 2024 sterk hersteld, met 67% ten opzichte van 2023, van een forse dip in de eerste twee jaren van de Russische invasie. Het gaat om een flinke groei bij de import van graan (met name mais), oliehoudende zaden en vruchten, en natuurlijke vetten en oliën (zoals zonnebloemolie). De geschatte import van 2,0 miljard euro uit de Oekraïne in 2024 is een record en zit ruim boven de tot nu toe hoogste waarde van 2021 (1,6 miljard euro, zie Jukema et al., 2024).

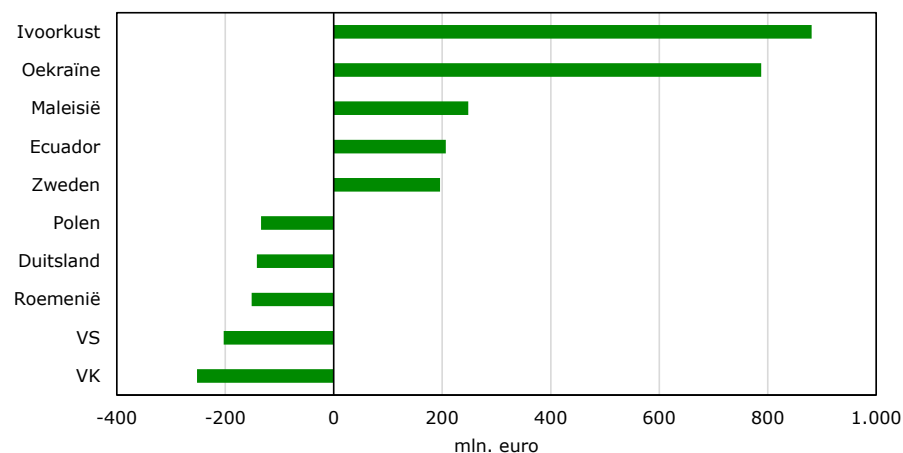
De belangrijkste leverancier van landbouwgoederen voor Nederland is traditioneel Duitsland (aandeel van 18% in het totaal), gevolgd door België (13%), Frankrijk (6%), Spanje, Brazilië (elk 4%), Polen, Italië en de VS (elk 3%). Van deze top acht is enkel de import uit Italië en België licht in waarde toegenomen, alle andere landen noteren een afname van de exportwaarde naar Nederland.

Figuur 3.9 Top tien herkomstlanden Nederlandse landbouwimport
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

De grootste absolute ontwikkelingen in de agrarische import per land van herkomst zijn Ivoorkust en Oekraïne (figuur 3.10). Beide landen staan ferm aan kop als het gaat om de grootste groei in de handelswaarde naar Nederland met circa 0,8 miljard euro per land. Op grote afstand volgen Maleisië, Ecuador en Zweden (elk +0,2 miljard euro). De import van natuurlijke vetten en oliën uit Maleisië en Zweden is sterk in waarde gestegen en hetzelfde geldt voor sierteelt en cacao(bereidingen) uit Ecuador.

Bij de vijf grootste dalers gaat het om drie EU-landen (Duitsland, Roemenië en Polen) en om twee landen van buiten de EU (het VK en de VS). De laatste twee hebben daarbij de meeste handelswaarde met Nederland verloren. Voor specifiek de VS gaat het voor een groot deel om een afname van de invoerwaarde van sojabonen. Bij de overige vier landen overlapt de krimp qua goederen flink met de goederen die bij de import uit Oekraïne flink in de plus zaten. Hier speelt geografische substitutie dus mogelijk een rol.

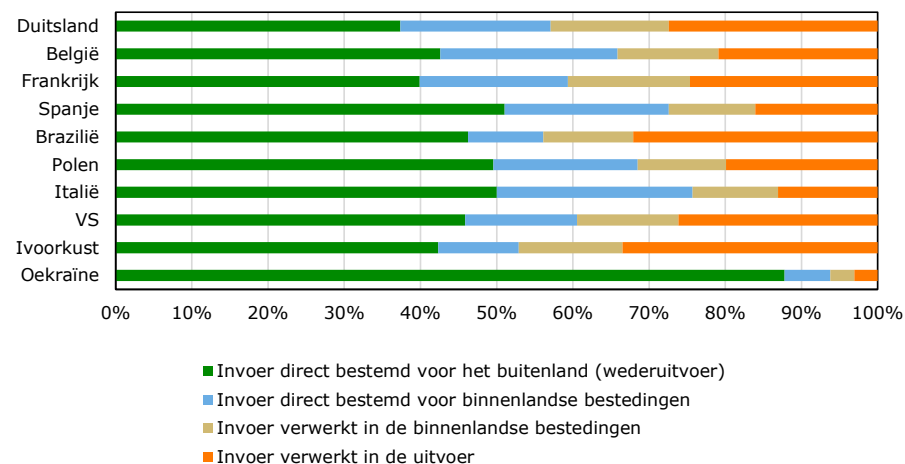

Figuur 3.10 Top vijf stijgers en dalers 2023-2024 in verandering absolute invoerwaarde
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

3.6 Import uit Oekraïne voor groot deel bestemd voor andere landen

In paragraaf 2.6 zagen we eerder dat 70% van de Nederlandse landbouwimport in 2023 uiteindelijk weer in het buitenland terechtkomt, in welke vorm dan ook. Dat zien we ook terug bij de belangrijkste landen van herkomst (figuur 3.11). Bij alle tien de belangrijkste herkomstlanden is import voor wederuitvoer de belangrijkste importstroom. In het geval van Oekraïne is dat zeker het geval: 88% van de import van landbouwgoederen uit Oekraïne was in 2023 bestemd voor wederuitvoer. Bij de import uit Duitsland is dat percentage relatief laag (35%). Duitsland is namelijk veel vaker het eindstation van landbouwgoederen uit of via Nederland dan dat Duitse goederen worden wederuitgevoerd na invoer uit Duitsland.

Invoer direct bestemd voor binnenlandse bestedingen komt het meest voor bij de import uit Italië (26%). Daarbij valt te denken aan eindproducten zoals pastasaus, wijn, ham of olijfolie. In de categorie 'invoer verwerkt in de binnenlandse bestedingen' scoren Frankrijk en Duitsland met een aandeel van 16% het hoogst. Brazilië en Ivoorkust, ten slotte, zijn relatief het belangrijkste als het gaat om de invoer verwerkt in de uitvoer bestemd voor andere landen, met respectievelijk 32% en 34%. Voorbeelden zijn de Nederlandse verwerking van Braziliaanse sojabonen voor onder andere de export van veevoer en de verwerking in Nederland van Ivoriaanse cacaobonen voor de export van cacaobereidingen.

Figuur 3.11 Bestemming van de import uit de belangrijkste herkomstlanden van landbouwgoederen, 2023

Bron: CBS.

4

4 De handel uitgesplitst naar productgroepen

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk beschrijft de ontwikkelingen van de export en import van Nederland in 2024 aan de hand van de 24 landbouwgoederenhoofdstukken en de groep overige landbouwgoederen. Deze laatste groep bestaat uit individuele producten die uit andere hoofdstukken van de handelsstatistieken komen, maar wel tot de landbouw worden gerekend. De landbouwgoederenhoofdstukken, veelal gegroepeerd naar productgroep, zijn hieronder per paragraaf gerangschikt naar afnemend aandeel in de exportwaarde, uitgezonderd de overige landbouwgoederen die niet in de eerste 24 hoofdstukken vallen. Deze worden als laatste beschreven. De landbouwgerelateerde goederen zoals kasmaterialen en landbouwmachines komen in het volgende hoofdstuk aan bod.

4.2 Zuivel en eieren: groeiende export, lichte stijging import in 2024

De exportwaarde van zuivel en eieren bedraagt in 2024 zo'n 12,3 miljard euro (tabel 4.1). Ten opzichte van een jaar eerder groeit de exportwaarde met 3,8%. De importwaarde stijgt licht met 1,1% tot 5,7 miljard euro.

In 2024 is er bij de export naar de belangrijkste landen een wisselend beeld. De export naar Duitsland groeit beperkt met 2%, terwijl de export naar België sterker toeneemt met 7%. De export naar Frankrijk laat een nog grotere stijging zien van 9%. Vanuit Duitsland worden in 2024 iets meer zuivel en eieren geïmporteerd, een stijging van 1% tot een importwaarde van 2,25 miljard euro. De import vanuit België neemt aanzienlijk af met 13%, terwijl de import vanuit Ierland juist met 11% groeit.

De producten onder de verzamelnaam zuivel en eieren vallen uiteen in drie groepen. De belangrijkste groep bestaat uit melk, room, boter, en producten zoals wei en natuurlijke honing. Deze groep producten heeft een exportwaarde van ruim 6,3 miljard euro in 2024, met een groei van 6% ten opzichte van het voorgaande jaar. De importwaarde van deze producten daalde daarentegen met 2,7% tot 3,3 miljard euro.

Kaas vormt een tweede subgroep. Met een exportwaarde van 5,3 miljard euro in 2024 is er een beperkte waardegroei van 1,8%. De importwaarde van kaas laat een sterkere stijging zien, met een groei van 7,5% tot ruim 2,0 miljard euro.

Eieren en ei producten vormen de derde te onderscheiden groep. De exportwaarde van deze groep producten daalde licht in 2024, met 0,6%, tot een waarde van 682,9 miljoen euro. De importwaarde groeide daarentegen met 3,1% tot bijna 379,7 miljoen euro.

De melkproductie in Nederland was in 2024 bijna 2% lager dan in 2023, mede door minder melkkoeien en de verspreiding van blauwtong, die 38% van de rundveebedrijven trof. Een nat seizoen en de lagere kwaliteit van ruwvoer speelden ook een rol. In Europa steeg de melkproductie tot augustus licht (+0,1%), terwijl deze in Nederland en Ierland daalde. Polen kende de sterkste groei (+3,7%). Buiten Europa daalde de productie in Argentinië, maar nam toe in Australië. De melkprijs herstelde geleidelijk in 2024, tot 55 eurocent per liter in november, 38% boven het tienjaarsgemiddelde. Toch blijven marges krap door hoge kosten voor mestafvoer en energie.

In 2024 werden verwerkers in de zuivelindustrie geconfronteerd met aanzienlijke stijgingen van de arbeidskosten. Hoewel de energieprijzen ten opzichte van 2023 zijn gedaald, blijven ze nog steeds relatief hoog. Daarnaast heeft de hoge inflatie invloed op de afzetmogelijkheden van sommige handelspartijen. De ongunstige wisselkoers van de euro ten opzichte van de

dollar leidde in 2024 tot hogere kosten voor importen, met name van grondstoffen en energie, en bemoeilijkt internationale handel voor Europese bedrijven. FrieslandCampina heeft in 2024 een verdere reorganisatie doorgevoerd. Fonterra daarentegen, de grootste zuivelexporteur van de wereld uit Nieuw-Zeeland, heeft zijn melkprijsprognose voor 2024/25 verhoogd, dankzij de groeiende vraag uit markten zoals China en Zuidoost-Azië.

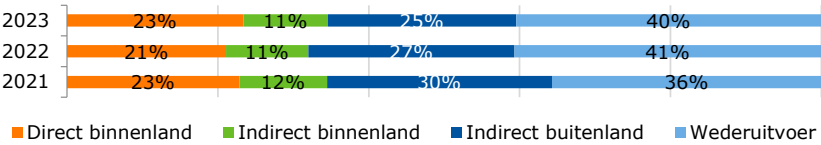
Het aanbod op de markt voor eieren en ei-producten werd ook in 2024 wereldwijd beïnvloed door vogelgriep, vooral in de VS en Australië, waar miljoenen leghennen werden geruimd. In Europa bleef de situatie stabiel, hoewel lokale uitbraken de productie hinderden. Dit beperkte aanbod hield de prijzen in alle segmenten hoog, met gemiddelde prijzen die boven het langjarig gemiddelde lagen, ondanks een lichte daling ten opzichte van 2023. De export bleef vooral gericht op Duitsland, voornamelijk voor witte eieren. Tegelijkertijd bleef de importwaarde van ei-producten uit Oekraïne hoog, mede doordat de invoerheffing eerder was opgeheven. Deze producten werden veelal verwerkt in andere goederen en niet verkocht als tafeleieren.

Tabel 4.1 Nederlandse handel in zuivel en eieren (GN-04)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	12,3	3,8
Waarvan van Nederlandse makelij	75%	
Aandeel in de landbouwexport	9,5%	
Totale importwaarde (mld. euro)	5,7	1,1
Aandeel in de landbouwimport	6,6%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	3.482	2
België	1.935	7
Frankrijk	1.408	9
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	2.254	1
België	932	-13
Ierland	577	11

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van alle geïmporteerde goederen uit de groep van zuivel en eierproducten is in 2023 ruim 60%, al dan niet na bewerking, bedoeld voor de uitvoer (figuur 4.1). Ongeveer 40% gaat vrijwel direct de grens over, 25% wordt eerst nog bewerkt in Nederland. Bijna een kwart van de import is direct bedoeld voor de binnenlandse besteding, 11% wordt eerst verwerkt voordat de producten in ons land beschikbaar zijn voor consumptie.

Figuur 4.1 Import naar bestemming in procenten, zuivel en eieren
Bron: CBS.

4.3 Sierteeltproducten: Exportwaarde neemt procentueel even hard toe als importwaarde

De exportwaarde van sierteeltproducten zoals bloemen, kamerplanten, bomen en bollen bedraagt in 2024 ongeveer 11,9 miljard euro (tabel 4.2), 3,8% meer dan een jaar eerder. Van deze goederen is 85% van eigen makelij. De sierteelt heeft een aandeel van ruim 9% in de totale landbouwexportwaarde in 2024. De importwaarde nam procentueel even sterk toe als de exportwaarde, namelijk met 3,7% tot 2,4 miljard euro.

De exportwaarde van snijbloemen (5,7%) nam volgens deze raming vooral toe door hogere snijbloemenprijzen. De exportwaarde van kamerplanten nam juist af (-2,7%). De overige sierteeltgewassen (bollen en bomen) lieten wel een exportwaardegroei zien (2,7%), maar deze groei was lager dan die van snijbloemen.

De productie van Nederlandse snijbloemen liet een wisselend beeld zien. Voor een deel werd er weer wat intensiever geteeld (meer belichting, dichter op elkaar planten of meerdere oogsten per jaar), door een 'terugveereffect' na de energiecrisis van de afgelopen jaren. Door wisselvalliger weer, van invloed op de aanvoer van buiten geteelde bloemen zoals pioenroos, en door een lagere tulpenproductie/afbroei bleef de totale aanvoer onder die van een jaar eerder. Daarbij kwam dat de internationale aanvoerketens uit Kenia verstoord raakten door slecht weer. Samen met hogere vrachtkosten en lagere capaciteit aan vrachtruimte zorgde dit voor haperingen in de aanvoerketen op bepaalde momenten. Hierdoor waren prijzen voor Nederlandse bloemen goed. Voor kamerplanten loopt het minder soepel dan enkele jaren geleden. Ten tijde van de coronacrisis was de vraag hoog omdat veel consumenten thuis aan het werk waren. Nu zijn het vooral de groene planten die minder goed lopen. Ook de afnemende volumes, vanwege een lager areaal, van de Phalaenopsis (orchidee) spelen een rol in de lagere exportwaarde van deze subgroep. Er zijn ook lichtpuntjes, de export van bloeiende planten nam toe vooral door vraag uit Oost-Europese landen. Voor bloembollen werden door slechte oogsten, goede prijzen betaald wat direct is weerspiegeld in de exportwaarden. De boomkwekerijsector lijkt een wat minder jaar te hebben gehad, laan- en parkbomen uitgezonderd. Per saldo blijft daar de exportwaarde vermoedelijk nagenoeg gelijk.

De belangrijkste exportbestemmingen van sierteeltproducten van Nederland zijn Duitsland, het VK en Frankrijk. De exportwaarde naar Duitsland noteerde een groei van 4%. De export naar het VK steeg ondanks de nieuwe fytosanitaire controles van enkele bloem- en groensoorten (zie ook hoofdstuk 6). Ook werd de export gestut door een betere koersverhouding. De export naar Frankrijk neemt dit jaar 4% af. Mogelijk heeft alle negatieve media-aandacht hieraan bijgedragen.

De import van bloemen komt veelal uit Kenia. De importwaarde daalde in 2024 met 3%. De transportruimte in vliegtuigen naar Europa is beperkt, door meer vraag uit China, en daardoor duur. Bloemenkwekers wegen deze kosten af tegen de verwachte opbrengsten. Wanneer dit niet winstgevend blijkt te zijn, worden bloemen niet verzonden. Ook het weer zat de teelt soms in de weg en er waren zorgen over de Afrikaanse fruitmot. Via Duitsland worden ook veel (Afrikaanse) bloemen ingevlogen en naar Nederlandse bloemenveilingen getransporteerd om te worden aangeboden aan het gecentraliseerde koperspubliek. Samen met perkplanten van vlak over de grens leverde dat dit jaar een kleine groei van 1%

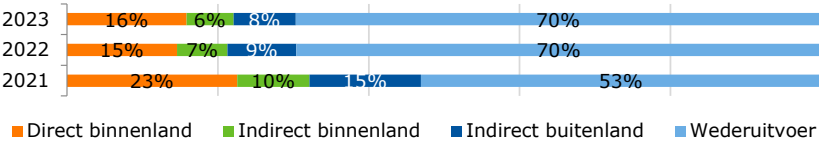
op van de importwaarde. Equador compenseerde veel van de wat lagere import uit Kenia. Dit land, dat bekendstaat om zijn rozenaanbod, kende een sterke groei van de importwaarde. Onder andere het bedrijf Waterdrinker heeft vanuit Kenia nieuwe importlijnen opgezet (Waterdrinker,2024).

Tabel 4.2 Nederlandse handel in sierteeltproducten (GN-06)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	11,9	3,8
Waarvan van Nederlandse makelij	85%	
Aandeel in de landbouwexport	9,2%	
Totale importwaarde (mld. euro)	2,4	3,7
Aandeel in de landbouwimport	2,8%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	3.106	4
VK	1.404	5
Frankrijk	1.005	-3
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Kenia	383	-1
Duitsland	284	1
Ecuador	248	35

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van de import van sierteeltproducten is in 2023 ongeveer 70% bestemd voor wederuitvoer, 8% wordt eerst verwerkt en vervolgens naar het buitenland geëxporteerd (figuur 4.2). Ongeveer 22% blijft in Nederland, waarvan ongeveer 6% eerst nog wordt verwerkt voordat het geschikt is voor binnenlandse afzet.

Figuur 4.2 Import naar bestemming in procenten, sierteelt
Bron: CBS.

4.4 Vlees: dalende handelswaarden voor vlees

De exportwaarde van Nederland van vlees daalt in 2024 naar een geraamde 10,7 miljard euro, een afname van 3% ten opzichte van 2023. De importwaarde daalt eveneens, met 3,4% tot 5,1 miljard euro (tabel 4.3). De top drie van exportlanden laat een gemengd beeld zien. De export naar Duitsland groeit met 3%, terwijl de export naar het VK en Frankrijk beide met 9% afnemen. Duitsland blijft in waarde gemeten het belangrijkste herkomstland van vlees, met een importwaarde van 1,2 miljard euro. Dit bedrag is iets hoger dan de gecombineerde importwaarde van België (671 miljoen euro) en Polen (563 miljoen euro). Voor Duitsland en België daalde de importwaarde respectievelijk met 7% en 1%, terwijl de importwaarde vanuit Polen met 10% afnam.

De drie belangrijkste vleessoorten zijn vlees van runderen en kalveren, varkensvlees en kippenvlees. Afhankelijk van prijszetting en beschikbaarheid hebben deze vleessoorten globaal een aandeel in de export van 25 tot 30%. De resterende 15-20% bestaat uit vlees van andere dieren zoals schapen, geiten, konijnen en paarden, of uit restproducten.

De daling in de uitvoerwaarde van vlees in 2024 is voornamelijk te wijten aan een afname in de exportwaarde van varkensvlees, die met 12,5% daalde van 2,8 miljard euro in 2023 naar 2,5 miljard euro. Ook de invoerwaarde nam sterk af, met een daling van 13,4%. Hoewel de varkensvleesprijzen in 2024 wederom hoog waren, lagen ze onder het uitzonderlijk hoge niveau van 2023. Na een uitzonderlijk goed 2023 kenmerkte 2024 zich door stabilisatie voor Nederlandse varkenshouders. De dalende voerprijzen boden slechts beperkte verlichting voor Nederlandse varkenshouders, die in 2024 te maken kregen met een aanzienlijke inkomensdaling door toenemende concurrentie uit andere Europese landen.

In de EU-27 en het VK steeg de productie in januari-juli 2024 met 3%, dankzij een hoger aantal slachtingen en een toename van het slachtgewicht. Tegelijkertijd kromp de zeugenstapel in de acht grootste productielanden met 0,6%, wat kan duiden op een krappere markt later in het jaar. In Nederland daalde de zeugenstapel sterker, met 6% in de eerste helft van 2024, en voor 2025 wordt een verdere daling van 10-15% verwacht door uitkoopregelingen. Daarnaast vonden er in de eerste 49 weken van 2024 2% minder slachtingen

plaats, mede door bedrijfsbeëindigingen en opkoopregelingen (RVO, 2024). Tegelijkertijd heeft de dreigende invoering van tarieven door een lopend antidumpingonderzoek geleid tot extra inkopen van varkensvlees door China, wat het aandeel van de EU in de Chinese import vergrootte.

De uitvoerwaarde van andere vleessoorten bleef in 2024 vrijwel gelijk aan die van 2023, terwijl de importwaarde licht afnam met 1,8%. De rundvleesprijzen lagen nog altijd op een hoog niveau, zij het lager dan de piek in 2022. In Nederland nam het aantal runderslachtingen in de eerste 49 weken van 2024 met 5% toe ten opzichte van dezelfde periode in 2023 (RVO, 2024). De prijzen voor kalfsvlees stegen in 2024, vooral in het laatste kwartaal. Dit was grotendeels het gevolg van een beperkte aanvoer van levende kalveren uit het buitenland, waardoor het geslacht gewicht lager uitviel en de prijzen opliepen.

Nederland blijft in Europa koploper in kalfsvleesproductie, goed voor 36% van het totale volume in 2023. Grote integraties zoals VanDrie, DenKavit en Pali beheren vrijwel de hele productieketen, van kalvertransport tot vleesverwerking en export. De VanDrie Groep is een van de belangrijke ketenpartijen in de kalverhouderij in Europa met als basis Nederland. De groep beheert bedrijven in alle schakels van de keten, waaronder kalverhouderijen, kalvervoederproductie, zuivelgrondstoffen, kalverslachterijen en promotie van kalfsvlees. DenKavit is een internationale producent van jongdiervoeding en werkt daarnaast met contractmatige kalverhouderijen, vooral in Nederland en Duitsland. De Paligroep combineert kalverhouderij, slachten en verkoop, met de nadruk op de Nederlandse markt.

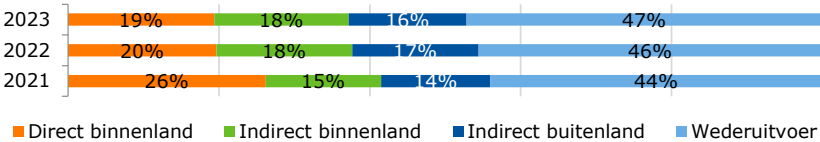
De Nederlandse vleeskuikensector is vanaf 2024 overgestapt op het Beter Leven keurmerk (BLK 1 ster) voor supermarkten. Dit concept vereist langzaam groeiende rassen, lagere stalbezetting, daglicht, stalverrijking en een overdekte uitloop. Door deze eisen is het aantal vleeskuikens in Nederland gedaald van 384 miljoen in 2015 naar 292 miljoen in 2023. Begin 2024 bestond de productie voor 50% uit langzaam groeiende kuikens. De sector is sterk georganiseerd binnen de keten, met vaste afspraken tussen slachterijen, voerleveranciers en broederijen. Plukon, Storteboom en Esbro zijn hier voorbeelden van. Voor de export en foodservice wordt nog geproduceerd volgens de EU-standaard. Belangrijke exportmarkten zijn Duitsland en het VK.

Tabel 4.3 Nederlandse handel in vlees (GN-02)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	10,7	-3,0
Waarvan van Nederlandse makelij	73%	
Aandeel in de landbouwexport	8,3%	
Totale importwaarde (mld. euro)	5,1	-3,4
Aandeel in de landbouwimport	5,9%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	2.326	3
VK	1.197	-9
Frankrijk	969	-9
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	1.202	-7
België	671	-1
Polen	563	-10

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van al het geïmporteerde vlees is in 2023 bijna 40% bestemd voor de binnenlandse markt (figuur 4.3). Circa de helft hiervan wordt eerst verwerkt. Ongeveer 50% is direct geschikt voor wederuitvoer. In 16% van de gevallen wordt het vlees eerst verwerkt voordat het opnieuw wordt geëxporteerd en in de schappen terechtkomt. Deze percentages zijn gebaseerd op de situatie in 2023 maar geven een actueel beeld.

Figuur 4.3 Import naar bestemming in procenten, vlees

Bron: CBS.

4.5 Cacao: zowel export- als importwaarde naar recordhoogte

De exportwaarde van cacao en cacaobereidingen steeg in 2024 met 66% tot een recordhoogte van 9,9 miljard euro, na al een aanzienlijke groei te hebben laten zien in 2023. Ook de importwaarde bereikte een record van 7,9 miljard euro. Ongeveer 70% van de export betreft producten van Nederlandse makelij, omdat de geïmporteerde cacaobonen in Nederland uitgebreid worden bewerkt. Duitsland is veruit de belangrijkste bestemming van cacao en cacaobereidingen met een exportwaarde van 3 miljard euro, een ruime verdubbeling van de exportwaarde van vorig jaar. De export naar België haalde de verdubbeling net niet en bleef steken op een toename van 86%. De toename naar Frankrijk was, vergeleken met deze andere twee landen, bescheiden van omvang met 31%.

De groep landen in de categorie 'overige niet-EU-landen', in tabel 4.4 niet vermeld, zijn samen het belangrijkste herkomstland voor cacao en cacaoprodukten en goed voor 2,6 miljard euro (een groei van 82%) aan importwaarde in 2024. Het gaat om landen als Ghana, Kameroen en Nigeria. Ivoorkust blijft echter het grootste individuele herkomstland, met een sterke stijging in importwaarde van 65%. Daarnaast komen er veel cacao en cacaobereidingen uit België (grondstoffen en bereidingen), deze invoer groeide in 2024 met 22%. Uit Duitsland importeert Nederland in 2024 57% meer cacao en cacaoprodukten. De waarde hiervan bedroeg meer dan 700 miljoen euro.

Amsterdam is een belangrijke cacaohaven. Zeeschepen worden hier overgeladen naar binnenvaartschepen om de cacaobonen naar de verwerkende industrie, onder andere in de Zaanstreek, te verschepen. De cacaobonen worden verwerkt tot allerlei (grondstoffen voor) eindproducten. Naast de fabrieken in de Zaanstreek zijn er fabrikanten van chocoladerepen in onder andere Veghel.

De stijging van de handelswaarden is het gevolg van tegenvallende oogsten in voorgaande jaren, waardoor de voorraden zijn geslonken en het aanbod beperkter is geworden. De terugloop in cacao productie heeft verschillende oorzaken. Economisch gezien leidden de gestegen kosten voor gewasbeschermingsmiddelen en kunstmest, mede veroorzaakt door de oorlog in Oekraïne, tot een lager gebruik van deze middelen, vooral bij kleinere boeren die de kosten niet konden dragen.

Ook bleef de noodzakelijke heraanplant van jonge cacaobomen achter. Klimatologische factoren speelden eveneens een rol. Zware regenval in Ivoorkust en Ghana veroorzaakte schade aan gewassen en bodems. Daarnaast verminderden (il)legale goudzoekers op cacaoplantages de productiecapaciteit. Tot slot leidde een ernstige gewasziekte tot boomsterfte en verdere afname van de productie. Hoewel de huidige oogsten beter lijken te zijn, blijven de prijzen hoog. Dit komt deels doordat contracten van het vorige seizoen zijn overgezet naar het huidige oogstseizoen, waardoor het prijsniveau nog niet is aangepast.

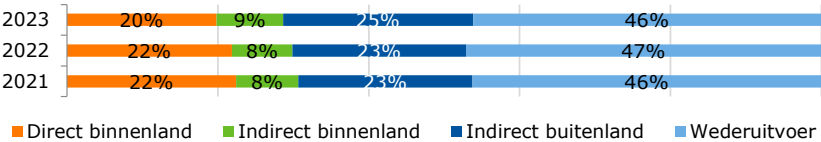
Grote fabrikanten zoals Barry Callebaut Ag, Cargill en Olam International hebben veelal voorraden beschikbaar en zullen die ook willen aanvullen. Mogelijk kan ook geïmporteerd worden uit andere landen. Omdat de teelt sterk gecentraliseerd is in Midden-Afrika zijn deze teelten kwetsbaar voor dezelfde weersomstandigheden. Equador lijkt een kandidaat om de huidige terugval in productie op termijn in te vullen, de importwaarde uit dit land steeg in 2024 met 120 miljoen euro (123%); Nigeria en Kameroen zijn andere landen met productiegebieden waar productie zou kunnen toenemen. De voorraden zorgen ervoor dat de prijsstijgingen geleidelijk worden opgenomen in de markt. Maar vanwege de omvang van de prijsstijgingen is er geen ontkomen aan dat ook consumenten meer zullen gaan betalen voor hun chocolade.

Tabel 4.4 Nederlandse handel in cacao en cacaobereidingen (GN-18)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	9,9	66,1
Waarvan van Nederlandse makelij	69%	
Aandeel in de landbouwexport	7,7%	
Totale importwaarde (mld. euro)	7,9	63,7
Aandeel in de landbouwimport	9,2%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	3.071	107
België	1.363	86
Frankrijk	858	31
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Ivoorkust	2.139	65
België	866	22
Duitsland	712	57

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Ongeveer 71% van de geïmporteerde goederen van deze productgroep verlaat Nederland ook weer (figuur 4.4). Ongeveer 46% is bestemd voor wederuitvoer en nog eens 25% ondergaat in Nederland eerst een bewerking voordat het weer de grens passeert. Een kleine 30% blijft in Nederland, 9% wordt eerst verwerkt voordat het geconsumeerd wordt.

Figuur 4.4 Import naar bestemming in procenten, cacao en cacaobereidingen
Bron: CBS.

4.6 Aardappelen en groenten: beperkte groei exportwaarde

De handelswaarde van aardappelen, uien en groenten uit de opengrond en de kas neemt in 2024 beperkt toe, met 1,7%. De importwaarde nam met 4,7% sterker toe (tabel 4.5). De exportwaarde is 8,9 miljard waarvan 71% van Nederlandse makelij is. Het importaandeel van deze groep producten is 4% van de totale landbouwgoederen import. De importwaarde (3,5 miljard euro) is een stuk kleiner is dan de exportwaarde (8,9 miljard euro).

De exportwaarde naar Duitsland veranderde niet veel. Met 2,8 miljard euro is Duitsland veruit het belangrijkste land van bestemming. Naar België nam de exportwaarde wel sterk toe, met 8% tot 1,32 miljard euro. De groei naar het VK zit hier tussenin met 4%.

Omdat vooral in de winter minder groenten van eigen bodem beschikbaar zijn, worden ook veel groenten geïmporteerd uit Spanje. Daarnaast zijn buurlanden Duitsland en België ook landen waar groenten, uien en aardappelen uit

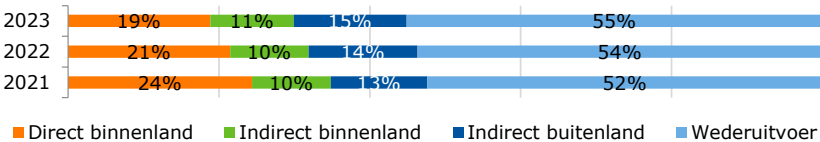
ingevoerd worden. Uit Duitsland werd voor 741 miljoen euro geïmporteerd, een groei van 19%. Deze groei is net iets hoger dan die uit België (16%).

Tabel 4.5 Nederlandse handel in aardappelen en groenten (GN-07)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	8,9	1,7
Waarvan van Nederlandse makelij	71%	
Aandeel in de landbouwexport	6,9%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,5	4,7
Aandeel in de landbouwimport	4,0%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	2.770	1
België	1.201	8
VK	1.047	4
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	741	19
Spanje	740	-7
België	609	16

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van de geïmporteerde waarde aan aardappelen, uien en groenten is 70%, al dan niet eerst nog bewerkt, bestemd om weer te worden geëxporteerd. Ongeveer 30% van de geïmporteerde groenten is voor binnenlandse consumptie. Van de aardappelen en groenten wordt 11% eerst nog bewerkt (figuur 4.5).

Figuur 4.5 Import naar bestemming in procenten, groenten

Bron: CBS.

4.7 Fruit: sterke toename exportwaarde, importwaarde groeit ook maar minder sterk

De fruitexport is in 2024 gestegen met bijna 10% tot 8,6 miljard euro (tabel 4.6). Een klein deel hiervan, 16%, komt uit Nederland. De importwaarde nam ruim 3% toe. De omvang hiervan is in 2024 iets lager dan de exportwaarde, namelijk 7,9 miljard euro. Het aandeel in de totale landbouwhandel van de import (9,2%) is groter dan het aandeel van deze productgroep in de exportwaarde (6,7%). Het overgrote deel van de exportwaarde gaat naar Duitsland. Met 3 miljard euro en een groei van 9% stijgt dit ver uit boven de tweede exportbestemming van Nederland van fruit, België. De export naar België nam wel meer toe dan naar Duitsland. Polen is in 2024 het derde exportland voor Nederland. Vorig jaar was dit nog Frankrijk. De afzet naar Polen steeg sterker, met 9%, dan de afzet naar Frankrijk waar de groei op 4% bleef steken. De sterkste dalers in exportwaarde zijn te vinden bij de verre bestemmingen (China, Japan en de VS). Deze daling was in absolute zin wel vrij beperkt.

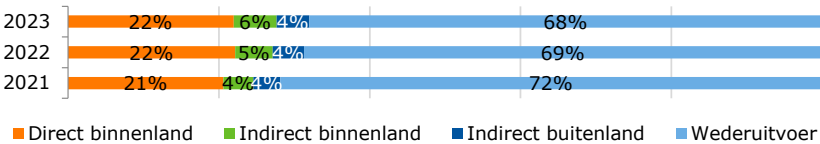
De belangrijkste herkomstlanden van fruit zijn Peru (onder andere avocado en blauwe bessen) en Zuid-Afrika (vooral druiven). Fruit van dichterbij komt vooral uit Spanje. Terwijl de importstroom uit Peru nog 1% kon toenemen, ging de import uit Zuid-Afrika met 5% omlaag. De importwaarde uit Spanje nam toe (9%). Vooral uit België en Spanje werd meer geïmporteerd. De import uit de VS groeide ook, waardoor dit het derde land werd wat betreft importwaardegroei in 2024.

Tabel 4.6 Nederlandse handel in fruit (GN-08)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	8,6	9,7
Waarvan van Nederlandse makelij	16%	
Aandeel in de landbouwexport	6,7%	
Totale importwaarde (mld. euro)	7,9	3,2
Aandeel in de landbouwimport	9,2%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	3.027	9
België	801	13
Polen	611	9
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Peru	917	1
Zuid-Afrika	914	-5
Spanje	746	9

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Een kleine 70% van het geïmporteerde fruit is bestemd voor wederuitvoer (figuur 4.6). Met de 4% die eerst nog wordt bewerkt voordat het ook naar het buitenland gaat, is bijna drie vierde van het fruit dat in Nederland wordt geïmporteed bestemd voor het buitenland. Omdat er weinig bewerkingslagen zijn bij fruit, is 22% bestemd voor rechtstreekse binnenlandse bestedingen. Slecht 6% wordt voor die schakel nog bewerkt. Overigens wil dit niet zeggen dat deze stroom voor Nederland niet belangrijk is. Door een totaalpakket aan groente en fruit jaarrond beschikbaar te hebben, worden de in Nederland geteelde producten makkelijker verkocht dan wanneer deze los verhandeld moeten worden.

Figuur 4.6 Import naar bestemming in procenten, fruit

Bron: CBS.

4.8 Bereidingen van aardappelen, zowel groei van exportwaarde als importwaarde

Net als voor de primaire groepen van groenten (GN-07) en fruit (GN-08) stijgen ook de handelswaarden van de secundaire goederen. Dit zijn goederen die een bereiding hebben ondergaan en in deze handelsgroep zijn ondergebracht. De exportwaarde van bereidingen van aardappelen, uien en groenten en fruit neemt in 2024 toe tot ruim 7,4 miljard euro (tabel 4.7), een groei van 3,8%. Ook de importwaarde neemt toe (5,8%). De importwaarde bedraagt 3,9 miljard euro in 2024.

Onder bereidingen van aardappelen, groenten en fruit wordt een diverse groep producten verstaan, zoals aardappelproducten als friet en chips, champignonproducten en bereidingen van fruit als jam, mangochutney en fruitsappen die zijn behandeld voor langere houdbaarheid.

De exportgroei naar Duitsland was met 15% behoorlijk groot. Ook de exportwaarde naar Frankrijk (2%) en het VK (+9%) nam toe. De exportwaarde naar Duitsland is twee keer zo groot als naar het VK.

De importwaarden van de top drie landen van Nederland liggen veel dichterbij bij elkaar dan bij de export. In 2024 voert Brazilië de ranglijst aan. België moest waarde inleveren (-11%), terwijl uit Duitsland weer 10% groei gerealiseerd kon worden.

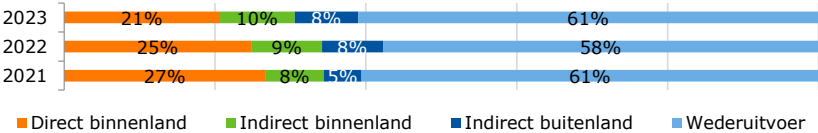
De export- en importwaardeveranderingen van al dan niet bevroren sinaasappelsap lijken de totalen in deze handelsgroep te beïnvloeden. De toename van de importwaarde uit Brazilië droeg dan ook bij aan de verandering in de totale handelswaarden van deze groep. Onder andere de groei van de exportwaarde naar Duitsland werd hierdoor tevens beïnvloed, naast toename van de export van bevroren aardappelen en verduurzaamde champignons naar dit land.

Tabel 4.7 Nederlandse handel in bereidingen van aardappelen, groenten en fruit (GN-20)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	7,4	3,8
Waarvan van Nederlandse makelij	59%	
Aandeel in de landbouwexport	5,8%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,9	5,8
Aandeel in de landbouwimport	4,5%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.767	15
Frankrijk	989	2
VK	901	9
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Brazilië	599	15
België	561	-11
Duitsland	438	10

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van alle geïmporteerde goederen uit dit hoofdstuk is bijna 70% uiteindelijk bestemd voor andere landen dan Nederland, 8% wordt eerst nog verwerkt voordat het ons land weer verlaat. De andere 30% is bestemd voor binnenlandse besteding, 10% wordt eerst nog verwerkt (figuur 4.7).

Figuur 4.7 Import naar bestemming in procenten, bereidingen van groenten en fruit

Bron: CBS.

4.9 Dranken: daling exportwaarde gaat procentueel gelijk op met afname importwaarde

De exportwaarde van bier, waters, sappen, wijn en likeuren is in 2024 met ongeveer 6,3% gedaald naar ruim 7,3 miljard euro (tabel 4.8). Overigens valt ook ethylalcohol (al dan niet) gedenatureerd - vloeistoffen die bruikbaar zijn voor ontsmettings- en reinigingsmiddelen - onder deze handelsgroep.

Van alle exportwaarde wordt 71% beschouwd als van Nederlandse makelij. De importwaarde nam procentueel net iets meer af dan de exportwaarde, namelijk met 6,5% naar 5,5 miljard euro. Het aandeel van deze groep producten in de totale landbouwgoederenimport (6,4%) is, ondanks deze daling, nog altijd hoger dan het aandeel dat deze groep heeft in de totale exportwaarde (5,7%).

De import- en exportwaarde van (al dan niet) gedenatureerd ethylalcohol daalden sterk. Ook de exportwaarde van dranken zoals bier en sterke dranken, waaronder whisky, rum, gin en wodka, lag onder het niveau van een jaar geleden.

De belangrijkste bestemmingen voor dranken zijn Duitsland, België en de VS. Opvallend zijn de verschillen in exportwaardeontwikkeling. De export naar Duitsland (minder niet-gedenatureerde ethylalcohol, whisky) en België (minder niet-gedenatureerde ethylalcohol), daalde, terwijl die naar de VS sterk toenam (bier). De daling van de totale importwaarde is ook in de belangrijkste importlanden zichtbaar. Uit België werd nog wel een hogere importwaarde gerealiseerd (onder andere aangelengde waters), maar uit Duitsland (gedenatureerde ethylalcohol) en Frankrijk (champagne, niet gedenatureerd ethylalcohol, cognac) was de importwaarde een stuk lager dan in 2023.

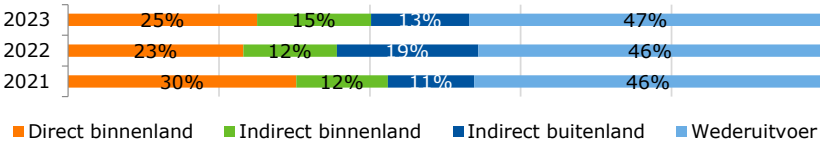
De drankenindustrie kreeg dit jaar te maken met een hogere gebruikersbelasting. Producenten van producten waar verbruiksbelasting over verschuldigd is betalen deze belasting.

Tabel 4.8 Nederlandse handel in dranken (GN-22)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	7,3	-6,3
Waarvan van Nederlandse makelij	71%	
Aandeel in de landbouwexport	5,7%	
Totale importwaarde (mld. euro)	5,5	-6,5
Aandeel in de landbouwimport	6,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.154	-7
België	921	-4
VS	809	12
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
België	1.128	7
Duitsland	988	-6
Frankrijk	696	-10

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van alle geïmporteerde dranken gaat bijna de helft (47%) zonder beduidende bewerking weer het land uit (wederuitvoer). Nog eens 13% gaat na bewerking de grens over. Van de overige goederen wordt het grootste aandeel direct voor binnenlandse consumptie aangeboden. Nog eens 15% wordt eerst verwerkt voordat het op de binnenlandse markt komt (figuur 4.8).

Figuur 4.8 Import naar bestemming in procenten, dranken

Bron: CBS.

4.10 Overige voeding: toename exportwaarde overtreft importgroei

De goederengroep ‘overige voeding’ is zeer divers. Het gaat onder andere om soepen, sauzen, ijsjes en samengestelde voedselbereidingen.

Met een exportwaarde van 7 miljard euro heeft deze productgroep een aandeel van 5,4% in de totale export van landbouwgoederen (tabel 4.9). Een kleine 60% van de exportwaarde is van Nederlandse makelij. De exportwaarde groeide procentueel sterker dan de importwaarde (3,3%). De importwaarde komt hiermee op 3,8 miljard euro in 2024.

Voor zowel de export als de import zijn de belangrijkste landen gelijk en ook de volgorde van de top 3 is gelijk in 2024. Voor Duitsland en België stegen de exportwaarden met dubbele cijfers. Naar het VK was de groei minder groot: 3%.

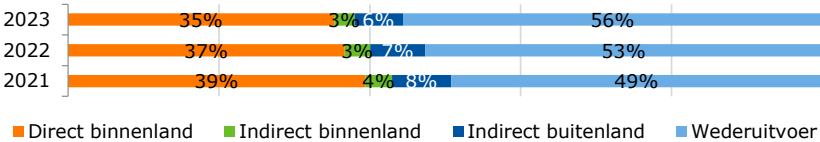
De totale importwaarde steeg met 3,3%. De importwaarde uit Duitsland en België daalde beperkt, vanuit het VK daalde de importwaarde sterk (-19%) door een daling van de import van extracten, essences en concentraten van koffie. Vooral vanuit China (saus), Vietnam (extracten, essences en concentraten van koffie) en de VS (overige voedselbereidingen) werd een hogere importwaarde gegenereerd. Dit waren de drie sterkste stijgers in 2024.

Tabel 4.9 Nederlandse handel in overige voeding (GN-21)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	7,0	10,6
Waarvan van Nederlandse makelij	59%	
Aandeel in de landbouwexport	5,4%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,8	3,3
Aandeel in de landbouwimport	4,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.342	16
België	769	12
VK	726	3
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	749	-2
België	636	-2
VK	301	-19

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van de ingevoerde goederen van deze productengroep gaat 62% na import weer naar andere landen (figuur 4.9). Een klein deel wordt eerst nog verwerkt (6%). Wanneer de goederen bestemd zijn voor de binnenlandse markt is het overgrote deel direct geschikt voor binnenlandse besteding. Slechts 3% ondergaat eerst nog een bewerking.

Figuur 4.9 Import naar bestemming in procenten, overige voeding
Bron: CBS.

4.11 Bereidingen van graan, meel en melk: exportwaarde beperkt hoger, importwaarde 5,5% toegenomen

Onder bereidingen van graan, meel en melk valt een diverse handelsgroep van producten, zoals allerlei voedingsbereidingen voor baby's en jonge kinderen, koekjes, pizza's en pastaproducten.

De exportwaarde van deze productgroep bleef nagenoeg onveranderd ten opzichte van een jaar eerder (tabel 4.10). Met een waarde van 6,6 miljard euro heeft deze productgroep een aandeel van 5,1% in de totale landbouwgoederen export. Van deze 6,6 miljoen euro is ruim 75% van Nederlandse makelij. De importwaarde van deze productgroep nam wel toe (5,5% tot 3,8 miljard euro).

Het verschil in ontwikkeling van export- en importstroom bij deze groep (tabel 4.9) ligt in het feit dat babymelkpoeder, waarvan de exportwaarde afnam, een veel groter aandeel heeft in de exportwaarde dan in de importwaarde.

Naar China nam de exportwaarde sterk af, vooral door de lagere exportwaarde van babymelkpoeder. De lagere exportwaarde van babypoeder naar China werd in 2023 ingezet en destijds toegeschreven aan nieuwe eisen aan het product, waardoor in 2022 extra was ingekocht. In 2024 zette de daling voort, vermoedelijk door een combinatie van factoren. Ten eerste speelt het dalende geboortecijfer in China een rol, waardoor de marktomvang afneemt. Daarnaast lijkt het vertrouwen in en de voorkeur voor lokale productie na eerdere schandalen weer toe te nemen. Een tweede trend is de concentratie binnen de markt. Middensegment-spelers verliezen terrein, terwijl premiummerken standhouden en goedkope Chinese alternatieven populairder worden vanwege de economische situatie. China blijft in 2024 de belangrijkste exportbestemming voor babymelkpoeder, mede omdat hier nog steeds de hoogste prijzen worden betaald. Nederlandse bedrijven blijven investeren in innovatie en richten zich steeds meer op het premiumsegment om de daling in volume te compenseren. Daarnaast onderzoeken sommige bedrijven mogelijkheden om hun strategieën buiten China uit te breiden.

De export naar Duitsland en België groeide met respectievelijk 4% en 6%. De importwaarde van deze handelsgroep steeg door toedoen van zoete koekjes, wafels en pasta. Babymelkpoeder speelt in de uitvoer naar deze landen geen rol van betekenis. De belangrijkste importlanden weerspiegelen niet alle drie de algemene ontwikkeling. Alleen de importwaarde uit België maakt dezelfde beweging (door een waardetoeename van brood, gebak, biscuits en andere bakkerswaren). De import uit Duitsland en Frankrijk bleef nagenoeg onveranderd.

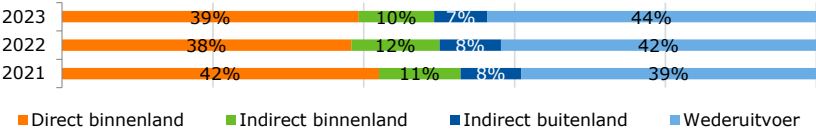
Naast babypoeder zitten er veel andere producten (zoals (gevulde) deegwaren, pasta, koekjes, verwerkte granen) in deze handelscategorie.

Tabel 4.10 Nederlandse handel in bereidingen van graan, meel en melk (GN-19)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	6,6	0,6
Waarvan van Nederlandse makelij	76%	
Aandeel in de landbouwexport	5,1%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,8	5,5
Aandeel in de landbouwimport	4,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
China	1.328	-15
Duitsland	1.005	4
België	826	6
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	1.004	0
België	981	6
Frankrijk	265	0

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Relatief veel goederen uit dit hoofdstuk, ten opzichte van andere landbouwgoederen, blijven nadat ze zijn geïmporteerd in Nederland (figuur 4.10). Van de 49% van de goederen die in Nederland blijven wordt 39% direct voor binnenlandse besteding aangeboden, terwijl 10% eerst wordt bewerkt. Van de andere 51% ondergaat 7% eerst een bewerking voordat het naar het buitenland gaat.

Figuur 4.10 Import naar bestemming in procenten, bereidingen van graan, meel en melk

Bron: CBS.

4.12 Oliën en vetten: aanhoudende druk op handelsbalans

De oliën- en vettenindustrie is toeleverancier aan vele andere sectoren zoals de diervoederindustrie, biodieselsector, oleochemiesector en de levensmiddelenbranche. Belangrijke producten in dit hoofdstuk zijn onder andere palmolie en margarine.

De raming van dit handelshoofdstuk laat een verdere daling zien van de exportwaarde, met 6,6% tot een totaal van 6,2 miljard euro in 2024 (tabel 4.11). Deze productgroep heeft een groter aandeel in de totale landbouwimport (9,2%) dan in de totale exportwaarde (4,8%). Met een importwaarde van 7,9 miljard (een stijging van 2,4%), blijft de handelsbalans voor deze groep in 2024 negatief.

Belangrijke exportbestemmingen waren Duitsland, België en Frankrijk. De export naar Duitsland daalde met 4%, terwijl België een stijging van 7% liet zien. De export naar Frankrijk nam af met 3%. De import kwam naast Duitsland en een groep overige niet-EU-landen (zoals Filipijnen, Guatemala, Honduras, Papoea-Nieuw-Guinea en Costa Rica) vooral uit België. Vanuit België steeg de importwaarde sterk met 28%.

Door de oorlog in Oekraïne stegen de prijzen van deze productgroep sterk in 2022. Hoewel de oorlog nog steeds invloed heeft, is de onrust en onzekerheid die dit veroorzaakte in de internationale handelsstromen enigszins afgenomen. Hierdoor kenden de meeste productgroepen in 2024 een stabiele of dalende

handelsprijs, met uitzondering van olijfolie en kokosolie. Na twee opeenvolgende jaren van lage olijfolieproductie, voornamelijk door droogte en extreme weersomstandigheden in Zuid-Europa, zijn de oogstverwachtingen voor het seizoen 2024/2025 positiever. Desondanks blijft de prijs van olijfolie naar verwachting voorlopig nog hoog. Andere producten, zoals sojaboonolie, zonnebloemolie en raapzaadolie, zijn in prijs gedaald op de internationale markten. De prijs van palmolie bleef daarentegen stabiel in 2024. Dit heeft zijn weerslag op de handelswaarden. Margarine werd opnieuw minder verhandeld in 2024, hoewel de prijs op niveau bleef. Andere vetten lieten over het algemeen een lichte prijsdaling zien.

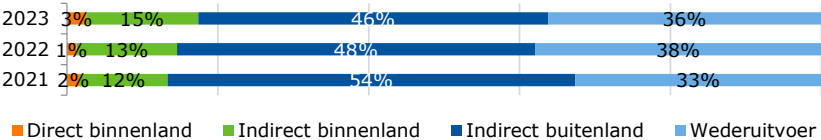
De importwaarde van sojaboon- en zonnebloemolie uit Rusland is al twee jaar nagenoeg nul. De importwaarde van zonnebloemolie uit Oekraïne is in 2024, na een sterke daling in 2022 en 2023, juist weer zichtbaar aangetrokken. Het piekniveau van 2021 is echter nog lang niet bereikt, hoewel het geïmporteerde volume sterk is gestegen. Bij raap- en koolzaadolie daalden zowel het volume als de prijs van de import. Deze daling was vooral zichtbaar in de invoervolumes vanuit de belangrijkste herkomstlanden, met name Duitsland en Frankrijk.

Tabel 4.11 Nederlandse handel in natuurlijke vetten en oliën (GN-15)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	6,2	-6,6
Waarvan van Nederlandse makelij	67%	
Aandeel in de landbouwexport	4,8%	
Totale importwaarde (mld. euro)	7,9	2,4
Aandeel in de landbouwimport	9,2%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.582	-4
België	1.408	7
Frankrijk	349	-3
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	1.303	-8
België	941	28
Maleisië	894	8

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Nederland heeft een belangrijke rol in de bewerking van deze goederen na invoer. Van alle import wordt in 2023 46% eerst bewerkt voordat het naar het buitenland wordt vervoerd (figuur 4.11). Nog eens 36% wordt hier eerst opgeslagen voordat het weer wordt uitgevoerd (wederuitvoer). Van de 18% die in het binnenland blijft wordt 15 procentpunten verwerkt voor het voor binnenlandse besteding kan worden aangeboden.

Figuur 4.11 Import naar bestemming in procenten, natuurlijke vetten en oliën, 2022
Bron: CBS.

4.13 Resten van de voedselindustrie, veevoer: daling export- en importwaarden

De goederengroep ‘resten uit de voedselindustrie en veevoer’ is een diverse groep producten en bevat onder meer sojaschroot, zonnebloemzaadschroot, honden- en kattenvoer, premixes voor veevoer en palmpitschilfers.

Deze groep van producten had in 2024 een exportwaarde van 6,0 miljard euro (tabel 4.12); dat is een krimp van 4,4% ten opzichte van een jaar eerder. De exportwaarde bestaat voor 69% uit Nederlandse makelij en heeft een aandeel van 4,6% in de totale exportwaarde van landbouwgoederen. De importwaarde bedroeg 3,7 miljard euro, een daling van 3,1% ten opzichte van 2023. Het landbouwimportaandeel is 4,3%.

De exportwaarde naar België en Duitsland daalde in 2024, waarbij de afname bij België (-11%) sterker was dan bij Duitsland (-3%). De export naar Frankrijk liet

een daling van 6% zien. Bij de importlanden waren vergelijkbare trends. De importwaarde uit Duitsland daalde met 14%, de importwaarden uit Brazilië (-4%) en België (-11%) namen eveneens af.

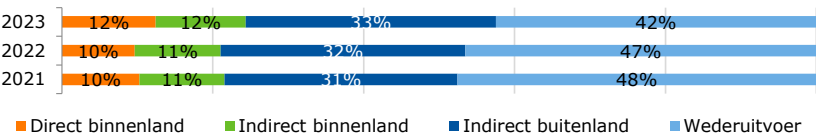
Agrifirm, De Heus en Forfarmers zijn drie grote ondernemers die de mengvoermarkt in Nederland beheersen. Deze bedrijven opereren internationaal en hebben te maken met sterk fluctuerende grondstofprijzen voor veevoer. Na de sterke stijgingen van de veevoerkosten als gevolg van de oorlog in Oekraïne, zijn de prijzen voor grondstoffen in 2023 en 2024 weer gedaald. Tegelijkertijd blijft het verdienvermogen van deze bedrijven onder druk staan door krimpende veestapels op belangrijke afzetmarkten en een daling van de exportwaarde naar landen zoals Duitsland, het VK en België. Wat betreft de importwaarde van veevoedergrondstoffen is vooral de aanvoer van sojameel uit Brazilië en Paraguay afgenomen. Ook de VS hebben in 2024 minder geëxporteerd naar Nederland.

Tabel 4.12 Nederlandse handel in resten van de voedselindustrie, veevoer (GN-23)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	6,0	-4,4
Waarvan van Nederlandse makelij	69%	
Aandeel in de landbouwexport	4,6%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,7	-3,1
Aandeel in de landbouwimport	4,3%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.432	-3
België	1.363	-11
Frankrijk	559	-6
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	746	-14
Brazilië	664	-4
België	540	-11

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Veel geïmporteerde goederen verlaten Nederland ook weer, 42% van de import is direct bestemd voor wederuitvoer (figuur 4.12). Nog eens 33% gaat na bewerking in Nederland het land uit. Van de 24% die in Nederland blijft, is 12% rechtstreeks bestemd voor binnenlandse bestedingen, terwijl 12% eerst nog een bewerking ondergaat.

Figuur 4.12 Import naar bestemming in procenten, resten van de voedselindustrie, veevoer
Bron: CBS.

4.14 Vis en zeevruchten: Exportgroei van ruim 5%, importgroei net iets lager met 3%

De handel in vis en zeevruchten kende in 2024 een groei van ruim 5% ten opzichte van 2023. Ongeveer de helft van de waarde van deze goederen (52%) is van Nederlandse makelij (tabel 4.13). De totale importwaarde steeg met 3% en kwam hiermee op 3 miljard euro. Van zowel de export- als de importwaarde is het aandeel in de totale landbouwhandel nagenoeg gelijk (3,4% om 3,4%).

De exportwaarde naar Duitsland, de belangrijkste afzetmarkt, bleef gelijk aan een jaar eerder. Naar België kon een plus van 4% worden gerealiseerd. Frankrijk noteerde een groei van 8% en is daarmee ook een van de sterkste groeiers dit jaar (door een toename van de export van kabeljauw). De exportwaarde naar Israël groeide het sterkst. Met een toename van 36 miljoen euro was dit de snelst groeiende markt in 2024. Hoewel dit een lastige markt is vanwege de koosjer-eisen die daar gelden, blijken de haringen goed in dit marktsegment te gedijen. Ook de VS behoorde tot een van de top 3 landen

waarnaar de exportwaarde sterk groeide. Zalm komt ook daar, na corona, steeds meer op de BBQ terecht, naast een stukje vlees.

De import komt voornamelijk van een groep 'overige landen van buiten de EU' (onder andere IJsland en de Faeröer). Het betreft in 2023 zo'n 443 miljoen euro (-1%). Omdat dit een groep landen betreft is deze niet in de tabel opgenomen. Daarnaast komt er veel vis uit Duitsland, Noorwegen en België. Uit de top drie neemt uit elk land de importwaarde toe. Vooral uit Noorwegen steeg de importwaarde (+9%). Door problemen met de gekweekte zalm daar, door visluis en andere kwaliteitsproblemen waardoor uitval in de productie ontstond, stegen de prijzen sterk.

Nederland verwerkt en verhandelt vis vooral voor de (interne) EU-markt. Het aandeel van de exportomzet naar andere EU-landen ligt al jaren rond de 70% en bedroeg in 2024 73%. Steeds meer Nederlandse visverwerkende bedrijven (zoals in Urk, Scheveningen of IJmuiden) wijken noodgedwongen en structureel uit naar niet-Noordzeevis met andere verwerkings- en productielijnen dan die voor de traditionele platvis zoals schol en tong. Nederland fungeert echter nog altijd als 'visdraaischijf' in Europa, door onder andere de gunstige ligging ten opzichte van het achterland en goede infrastructuur van verwerkende bedrijven. Daarnaast is Nederland een belangrijke speler in het beleveren van visproducten aan horeca (via de groothandel) en grootwinkelbedrijven (zoals supermarkten) binnen Europa. De export is voor een deel diepgevroren pelagische vis (haring, makreel et cetera) die in Afrika wordt afgezet (Nigeria en Egypte).

Vissoorten die veel worden geïmporteerd zijn gekweekte zalm, gamba's, koolvis en tonijn. Zo komt uit Duitsland veel makreel en blauwe wijting, uit België makreel, uit Noorwegen zalm, witvis zoals kabeljauw uit IJsland en gekweekte garnalen uit Azië. Recentelijk is Ecuador ook op deze markt gesprongen waarmee dit land de concurrentie met de Aziatische landen is aangegaan. De importwaarde uit Ecuador steeg na Zweden en Polen het meest. De absolute toename bedroeg zo'n 22 miljoen euro.

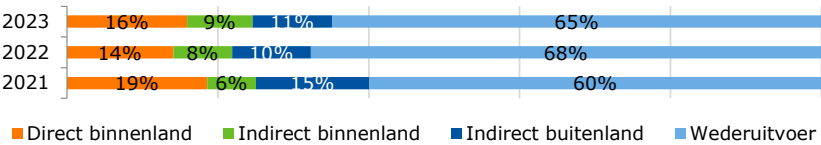
Vanwege het grote verwerkende industriecluster in Nederland blijft de visserijsector een spil in de handel. Wageningen Social & Economic Research brengt elk jaar verslag uit over de visserijsector. Lees [hier](#) hoe de stand van zaken is over het jaar 2023.

Tabel 4.13 Nederlandse handel in vis en zeevruchten (GN-03)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	4,4	5,4
Waarvan van Nederlandse makelij	52%	
Aandeel in de landbouwexport	3,4%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,0	3,0
Aandeel in de landbouwimport	3,5%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	739	0
België	690	4
Frankrijk	439	8
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	310	2
Noorwegen	268	9
België	262	5

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van de geïmporteerde vis wordt 65% vrijwel zonder verdere bewerking, ook weer doorgevoerd naar andere landen (figuur 4.13). Daarnaast ondergaat 11% voordat het onze landsgrenzen weer over gaat nog een behoorlijke bewerkingsslag. Van de 25% van de import die in Nederland in omloop komt, ondergaat 16% geen noemenswaardige bewerking voordat het wordt verkocht aan consumenten. Merk op dat het hier gaat om verse vis. Bereidingen van vis vallen onder een ander handelshoofdstuk (zie paragraaf 4.16).

Figuur 4.13 Import naar bestemming in procenten, vis en zeevruchten

Bron: CBS.

4.15 Zaden en vruchten: procentuele exportgroei gelijk aan importafname

Het gaat in dit handelshoofdstuk vooral om producten als groentezaden, kool- en raapzaad en sojabonen. Ook zeewier, hop en stro vallen binnen deze groep. Ongeveer 60% van de exportwaarde betreft groentezaden terwijl de importwaarde voor 60% bestaat uit producten zoals sojabonen, zonnebloemzaad en raapzaad.

De exportwaarde nam met ruim 3% toe tot 3,7 miljard euro. De importwaarde daalde met hetzelfde percentage naar 3,9 miljard euro. Hierbij komt de negatieve handelsbalans lager uit dan een jaar eerder (tabel 4.14). Met aandelen van respectievelijk 2,8% en 4,5% van de totale landbouwgoederenhandel is de importstroom nog net even belangrijker.

Het belangrijkste exportland Duitsland volgt niet de algemene ontwikkeling van toegenomen exportwaarden. De export naar Duitsland nam met 7% af, terwijl er juist een toename is naar andere landen buiten de EU van 21%. Omdat dit geen individueel land betreft, ontbreekt deze groep als tweede belangrijkste importeur in tabel 4.14. Ook Spanje en Frankrijk laten sterke groeipercentages zien.

De belangrijkste importlanden komen relatief van ver. Brazilië, de VS en Oekraïne voeren de ranglijst aan in 2024. De import uit de eerste twee landen neemt af ten gunste van de import uit Oekraïne. In paragraaf 4.22 wordt verder ingegaan op de verlengde vrijstelling van importheffingen en quota van Oekraïne richting de Europese Unie. Als gevolg hiervan steeg de import van zonnebloemzaden en raap- en koolzaadolie uit dit land sterk. Ook in 2021 was de importwaarde nagenoeg gelijk aan de waarde van 2024.

De invoer van sojabonen nam in waarde af, terwijl de exportwaarde van groentezaden toenam. Hiermee zijn ook ten dele de verschillende richtingen tussen importwaardedaling en exportgroei te verklaren. De importdaling werd beperkt door gestegen waarde van de import van groentezaden, terwijl de groei van de export werd getemperd door de lagere waarde van de export van diverse zaden (soja en zonnebloemzaden).

Zo steeg bijvoorbeeld de waarde naar Frankrijk vanwege een toename van de exportwaarde van groente- en zonnebloemzaden en grondnoten. Maar deze groei werd geremd door de lagere exportwaarden van raap- en koolzaad.

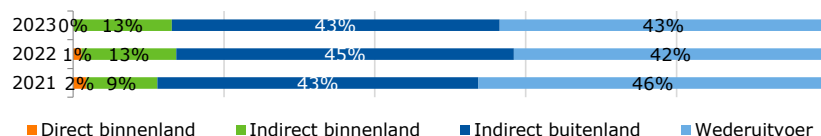
De daling van de importwaarde uit de VS werd veroorzaakt door een daling van de soja-importwaarde uit dat land. De sterke groei van de importwaarde uit Oekraïne komt door een toename van de importwaarde van raap- en koolzaden en van zonnebloemzaden.

Tabel 4.14 Nederlandse handel in (oliehoudende) zaden en vruchten (GN-12)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	3,7	3,1
<i>Waarvan van Nederlandse makelij</i>	55%	
<i>Aandeel in de landbouwexport</i>	2,8%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,9	-3,1
<i>Aandeel in de landbouwimport</i>	4,5%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	809	-7
Spanje	279	8
Frankrijk	256	24
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Brazilië	611	-6
VS	459	-23
Oekraïne	441	128

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Bijna de helft van de geïmporteerde goederen (43%) is bestemd voor wederuitvoer en ondergaat dus nauwelijks een bewerking (figuur 4.14). Een bijna even groot deel ondergaat die bewerking wel voordat het naar andere landen gaat. Slechts 13% blijft in eigen land en wordt eerst bewerkt voordat het in het binnenland wordt besteed.

Figuur 4.14 Import naar bestemming in procenten (oliehoudende) zaden en vruchten
Bron: CBS.

4.16 Bereidingen van vlees en vis: export daalt beperkt en importwaarde stabiel

In deze handelsgroep waren de veranderingen voor zowel export- als importwaarde beperkt. De exportwaarde bedroeg 2,4 miljard euro, dat is een kleine 2% lager dan een jaar eerder (tabel 4.15). De importwaarde bedroeg 2 miljard euro, een stabilisatie ten opzichte van een jaar eerder.

Vlees en vis conserveren kan op veel verschillende manieren. Artikelen luchtdicht verpakken, verhitten, roken, drogen, wekken, bakken, koken, filtreren, paneren zijn enkele bereidingsmogelijkheden van de voedingsmiddelenindustrie.

De belangrijkste landen waar Nederland naar exporteert zijn de ons omringende landen. Een beperkte afname van de exportwaarde naar Duitsland en België werd voor een groot deel gecompenseerd door de toename naar Frankrijk (17%). De groei in 2024 is toe te schrijven aan betere afzet van bereide varkenshammen en een toename van de exportwaarde van bereide tonijn.

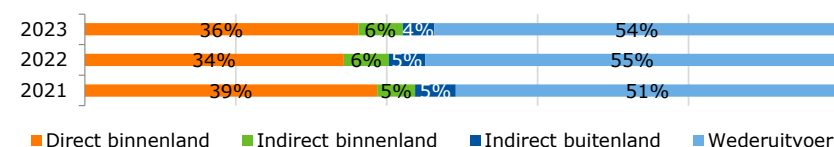
De importwaarde voor de landen in de top drie daalt. Met name de importwaarde uit Thailand nam af (minder geconserveerd of bereid kippenvlees).

Tabel 4.15 Nederlandse handel in bereidingen van vlees en vis (GN-16)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	2,4	-1,8
Waarvan van Nederlandse makelij	51%	
Aandeel in de landbouwexport	1,9%	
Totale importwaarde (mld. euro)	2,0	0,1
Aandeel in de landbouwimport	2,3%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	655	-5
België	512	-2
Frankrijk	267	17
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
België	498	-2
Duitsland	291	-5
Thailand	158	-11

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

De bereidingen van vlees en vis zijn voor een groot deel zonder bewerking geschikt om in het economisch verkeer te worden gebracht in Nederland (36%), slechts een klein deel dient nog verder bewerkt te worden (6%). Meer dan de helft van de importwaarde gaat verder als wederuitvoer (54%), een klein deel (4%) ondergaat nog een bewerking voordat het geëxporteerd wordt (figuur 4.15).

Figuur 4.15 Import naar bestemming in procenten, bereidingen van vlees en vis
Bron: CBS.

4.17 Suiker en suikerwerken: toename exportwaarde beperkt, daling importwaarde

De exportwaarde van suiker en suikerwerken steeg beperkt met 2,4% in 2024 en kwam uit op 2,3 miljard euro. De importwaarde moest juist een stapje terugdoen en daalde met 4,5% (tabel 4.16).

De wereldwijde suikerprijzen zijn in 2024 enigszins gedaald. De suikerprijs was in 2023 sterk gestegen. De FAO-suikerindex liet toen een sterke stijging zien ten opzichte van 2022. De index was zo hoog vanwege de bezorgdheid over krapte van het Europese en mondiale volume. Nu is deze in 2024 weer wat gezakt, maar is nog altijd vrij hoog en licht boven het 5-jaarsgemiddelde.

Europese verwerkingsbedrijven werken bij voorkeur met de voor hun productieproces geschiktere (biet)suiker, omdat hun productieproces is afgestemd op de kristalstructuur van deze suiker. Deze kristalsuiker is weer een grondstof voor onder andere frisdranken, brood en gebak. Daarnaast is suiker een grondstof voor bio-vloeistof (bio-ethanol). Ook de vraag en het aanbod hiervan is bepalend voor hoe import en exportwaarden zich ontwikkelen.

In de laatste expertmeeting van de Europese Commissie is aangegeven dat de Europese oogsten door wisselvallige weersomstandigheden lager zullen uitvallen dan wat vanwege een hoger areaal verwacht mocht worden. Daarnaast blijken de oogsten in Brazilië en India (beperkt) ook lager uit te vallen. Ook in Nederland zijn er al twee jaar moeilijke zaai- en oogstomstandigheden bij een deel van de telers. Soms is het te nat en dan weer te koud om op het land te werken en het gewas te verzorgen. Toch lijkt de Europese oogst redelijk te gaan uitvallen. Cosun heeft echter een lagere opbrengstprijs in het verschiët gesteld voor boeren. Cosun verwerkt de bieten tot veel verschillende producten en verkoopt deze aan de suikerverwerkende industrie of de biofuelsector. Rond 65% van de exportwaarde is van Nederlandse makelij.

De exportwaarde naar Duitsland nam 2% af, terwijl die naar België en Frankrijk toenam met respectievelijk 4% en 7%. De belangrijkste importlanden zijn gelijk aan die van de export alleen in een andere volgorde. Uit België daalde de importwaarde met 6%, terwijl er uit Duitsland en Frankrijk respectievelijk 4 en 6%

meer waarde werd geïmporteerd. Zowel de exportwaarde als de importwaarde hebben een aandeel van ongeveer 1,7% in de totale landbouwhandelsstroom.

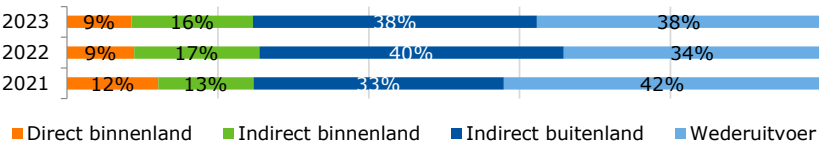
Meer informatie over de suikerketen is [hier](#) te lezen.

Tabel 4.16 Nederlandse handel in suiker en suikerwerk (GN-17)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. Euro)	2,3	2,4
Waarvan van Nederlandse makelij	65%	
Aandeel in de landbouwexport	1,8%	
Totale importwaarde (mld. Euro)	1,4	-4,5
Aandeel in de landbouwimport	1,7%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	430	-2
België	336	4
Frankrijk	254	7
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
België	419	-6
Duitsland	356	2
Frankrijk	151	4

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Ongeveer 76% van de geïmporteerde suiker en het suikerwerk gaat weer naar het buitenland (figuur 4.16). Ongeveer de helft hiervan ondergaat eerst nog een bewerkingsslag. Van de import blijft nagenoeg 25% in Nederland. Het grootste deel wordt eerst verwerkt voordat het voor binnenlandse besteding geschikt is.

Figuur 4.16 Import naar bestemming in procenten, suiker en suikerwerk

Bron: CBS.

4.18 Levende dieren: groei in export, daling in import in 2024

In 2024 kende de handel in levende dieren een gemengd beeld, met een exportgroei van 4,4% tot 2,3 miljard euro (tabel 4.17), terwijl de importwaarde met 7,2% daalde tot 1,5 miljard euro. Van de exportwaarde is 83% van Nederlandse makelij, wat een relatief hoog percentage is vergeleken met andere handelsgroepen. Het aandeel in de totale handel van landbouwgoederen voor export en import bedroeg respectievelijk 1,8% en 1,7%.

Duitsland en België blijven de belangrijkste handelspartners van Nederland als het gaat om levende dieren. Dit jaar is de VS op nummer drie gekomen met een sterke toename van 22% tot een waarde van 280 miljoen euro. Bij de importlanden is Duitsland de belangrijkste partner met een kleine toename van 1% tot 804 miljoen euro. De importwaarde uit België daalde daarentegen met 14%, de import uit Denemarken nam met 10% af.

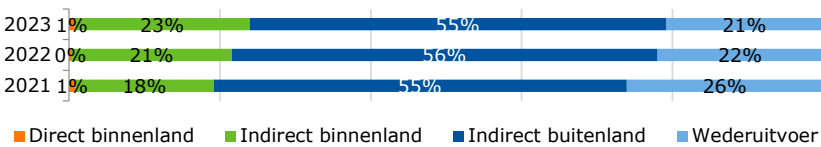
Na een piek in 2023 zijn de exportprijzen voor biggen en vleesvarkens in 2024 weer gedaald. In de eerste 49 weken van 2024 omvatte de export van levende dieren 5,6 miljoen biggen en 0,8 miljoen vleesvarkens, naast een kleine 0,5 miljoen fokdieren en slachtzeugen (RVO, 2024). Door de krimp van het aantal bedrijven in Europa is het aanbod van biggen afgenomen. Tegelijkertijd is de exportwaarde van runderen licht gestegen. De krimp van de veestapel heeft in de slachterijsector tot overcapaciteit geleid, waardoor slachterijen hogere prijzen bieden om de beschikking te hebben over voldoende dieren. De Nederlandse, Belgische en Duitse slachterijen beconcurreren elkaar in deze markt. In Duitsland kondigde VION begin 2024 aan drie slachterijen te verkopen en één te sluiten (Vion Food Group, 2024). De export naar Spanje steeg sterk door de toegenomen vraag naar biggen, veroorzaakt door de uitbraak van het PRRS-virus.

Tabel 4.17 Nederlandse handel in levende dieren (GN-01)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	2,3	4,4
Waarvan van Nederlandse makelij	83%	
Aandeel in de landbouwexport	1,8%	
Totale importwaarde (mld. euro)	1,5	-7,2
Aandeel in de landbouwimport	1,7%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	776	1
België	313	0
VS	280	22
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	804	1
België	406	-14
Denemarken	83	-10

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van alle geïmporteerde levende dieren gaat in 2023 76% weer door naar andere landen (figuur 4.17). Een kleine 55% komt Nederland binnen om eerst te worden verwerkt. Het aandeel wederuitvoer bedraagt 21%; 24% blijft in Nederland en wordt eerst verwerkt voordat het voor afzet geschikt is.

Figuur 4.17 Import naar bestemming in procenten, levende dieren

Bron: CBS.

4.19 Koffie, thee en specerijen: Exportwaarde stijgt sterk, importwaarde lager

De exportwaarde van koffie, thee en specerijen groeide in 2024 met bijna 12% naar een bedrag van 1,8 miljard euro (tabel 4.18). Hiervan is 34% van Nederlandse makelij. Dit is ook een van de productgroepen waar het importaandeel (2,2%) in de totale handelsstroom groter is dan het exportaandeel (1,4%). De importwaarde daalde met een kleine 3% tot 1,9 miljard euro. Voor deze productgroep heeft Nederland dan ook net een negatieve handelsbalans.

De belangrijkste exportbestemmingen van de export van koffie, thee en specerijen zijn Duitsland, Frankrijk en België. Naar al deze landen nam de exportwaarde toe. Vooral naar Duitsland steeg de exportwaarde sterk. Wat betreft import is Duitsland ook de belangrijkste handelspartner, alhoewel de importwaarde iets is afgenomen. Na een daling in 2023 is de importwaarde uit Brazilië weer gestegen in 2024. De daling van de import uit België is fors met een afname van een derde van de handelswaarde. Mogelijk is deze verschuiving een gevolg van keuzes die importeurs maken in welke haven wordt aangemeerd. Zowel in België (Antwerpen) als in Nederland (Amsterdam en Rotterdam) zitten belangrijke handelsbedrijven van koffie. Uit België kwam minder ongeroosterde koffie naar ons land, terwijl hiervan meer naar Duitsland werd geëxporteerd. De lagere importwaarde was deels ook te verklaren door een lagere invoerwaarde van vanille, geroosterde koffie en thee.

De koffieprijsen liggen hoog door diverse oorzaken. De voornaamste reden is lagere productie in Brazilië, Midden-Amerika en Vietnam. Maar ook logistieke problemen, zoals beschikbaarheid van containers en havencapaciteit, de Rode Zee problematiek en het lagere waterniveau van het Panamakanaal spelen een negatieve rol. Ook hebben toekomstige regelgeving (EU) en angst voor importheffingen in de VS een prijsopdrijvend effect gehad op de wereldmarkt (www.icocoffee.org).

In september van dit jaar verscheen er een rapport met beleidsaanbevelingen om de circulaire economie te bevorderen in de hele koffiewaardeketen. Het rapport is [hier](#) op te vragen. Dichterbij huis verschenen de resultaten van het nationaal koffie en thee onderzoek. Een belangrijke conclusie hieruit was dat de meeste koffiedrinkers gewoon koffie blijven drinken ondanks gestegen prijzen.

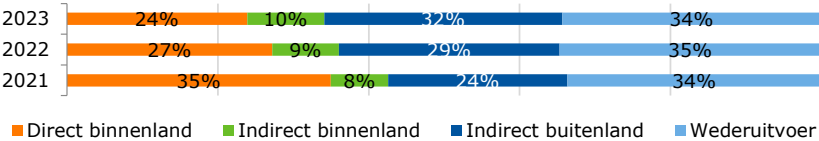
Lees de resultaten van deze enquête [hier](#). Gestegen prijzen bereiken consumenten meer geleidelijk in verband met voorraden en langer durende prijsafspraken tussen ketenpartijen.

Tabel 4.18 Nederlandse handel in koffie, thee en specerijen (GN-09)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	1,8	11,9
Waarvan van Nederlandse makelij	34%	
Aandeel in de landbouwexport	1,4%	
Totale importwaarde (mld. euro)	1,9	-2,7
Aandeel in de landbouwimport	2,2%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	471	29
Frankrijk	285	4
België	198	2
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	342	-2
Brazilië	240	10
België	173	-33

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van de totale importstroom is er een vrij groot deel dat direct in omloop komt in Nederland (24%). Nog eens 10% ondergaat nog een bewerking voordat het op de binnenlandse markt komt (figuur 4.18). Het overige deel gaat na import in Nederland uiteindelijk naar het buitenland, 32% doet dat na verwerking en 34% na een minimale be- of verwerking en wordt beschouwd als wederuitvoer.

Figuur 4.18 Import naar bestemming in procenten, koffie, thee en specerijen, 2022

Bron: CBS.

4.20 Tabak en tabaksproducten: sterke groei exportwaarde bij daling van importwaarde

De ontwikkelingen in de import- en exportwaarde van tabak en tabaksproducten liggen dit jaar opmerkelijk ver uit elkaar. Zo neemt de exportwaarde met 12,8% toe, terwijl de import met ruim 9% afneemt. Beide stromen zijn van beperkte omvang met een aandeel van rond de 1% in de totale landbouwexport (tabel 4.19). De exportwaarde is met deze toename net groter dan de importwaarde. De exportwaarde bedroeg 1,2 miljard euro en de importwaarde daalde naar 833 miljoen euro, een daling van 83 miljoen euro. Het aandeel Nederlandse makelij bedraagt 38%.

De export is vooral gericht op Duitsland, Spanje en België. Met name naar Duitsland en Spanje groeide de handelswaarde in 2024. De import komt voor het grootste deel uit Litouwen. Dit land zit in de groep overige EU-landen en wordt daarom niet getoond in tabel 4.20. Daarnaast zijn Polen en Duitsland belangrijke herkomstlanden van de Nederlandse import. Uit al deze landen nam de importwaarde af.

Het nationale preventieakkoord heeft als doel dat er in 2040 een rookvrije generatie is in Nederland. Maatregelen die hiervoor moeten zorgen waren in 2024 dat per 1 april de accijns op tabak werd verhoogd en het sinds 1 juli 2024 verboden is om tabak en aanverwante producten zoals bijvoorbeeld e-sigaretten te verkopen in supermarkten en alle horeca-inrichtingen.

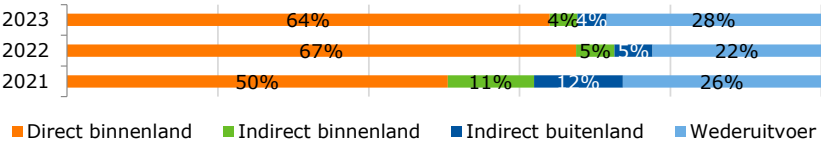
Sinds 1 januari 2024 is ook de grensoverschrijdende online verkoop voor de volgende producten verboden: e-sigaretten zonder nicotine; navulverpakkingen zonder nicotine; patronen zonder nicotine; elektronische verhittingsapparaten en kruidenproducten die voor roken zijn bestemd. Per 1 januari 2025 mogen er ook geen nicotinezakjes meer worden verkocht. De NVWA handhaaft de wetgeving, en [hier](#) is veel informatie beschikbaar over tabak. Het RIVM geeft voorlichting en doet onderzoek naar tabak en tabaksproducten en werkt aan de rapportageplicht van ketenpartijen over nieuwe samenstellingen van tabaksproducten. De brancheorganisatie van tabaksfabrikanten, de Vereniging fabrikanten van shag en sigaretten (VSK), wijst erop dat steeds meer Nederlanders hun inkopen in de buurlanden doen vanwege prijsverschillen, waardoor Nederland accijnsinkomsten mist. Deze brancheorganisatie heeft ook een smokkelmonitor geïnitieerd.

Tabel 4.19 Nederlandse handel in tabak en tabaksproducten (GN-24)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. Euro)	1,2	12,8
Waarvan van Nederlandse makelij	38%	
Aandeel in de landbouwexport	0,9%	
Totale importwaarde (mld. Euro)	0,8	-9,1
Aandeel in de landbouwimport	1,0%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	383	16
Spanje	141	27
België	119	-4
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Overige EU	195	-5
Polen	136	-2
Duitsland	90	-2

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Tabak is een product dat voor 60% bestemd is voor direct binnenlands gebruik (figuur 4.19). Ongeveer 4% ondergaat, na geïmporteerd te zijn, een nadere verwerking in Nederland. Eenzelfde percentage wordt bewerkt waarna het naar het buitenland wordt overgebracht. Zo’n 28% gaat zonder al te veel aanpassingen direct weer de grens over (wederuitvoer).

Figuur 4.19 Import naar bestemming in procenten, in tabak en tabaksproducten

Bron: CBS.

4.21 Meel, mout en zetmeel: verminderde handelsstromen door dalende export naar België en Frankrijk

De handel in meel, mout en zetmeel daalt in 2024 zowel aan de export- als importkant (tabel 4.20). De exportwaarde neemt af met 9,7% en de importwaarde met 13,8%, waardoor beide handelsstromen aanzienlijk kleiner worden. De exportwaarde bedraagt in 2024 1,1 miljard euro, terwijl de importwaarde uitkomt op 1,0 miljard euro.

De exportwaarden van de drie belangrijkste exportbestemmingen liggen aanzienlijk lager dan die van de importlanden. Dit wijst erop dat de importstromen meer geconcentreerd zijn, terwijl de exportwaarde over meer landen verdeeld is. Duitsland is de belangrijkste exportbestemming en groeit met 5% tot 172 miljoen euro. Daarentegen laten België (-29%) en het VK (-17%) een sterke daling zien. De belangrijkste herkomstlanden voor import zijn Duitsland, België en Frankrijk, die samen goed zijn voor ruim 80% van de importwaarde. In 2024 dalen de waarden uit deze landen fors, voor zowel Duitsland als Frankrijk met 17%.

De nauwe handelsrelatie tussen Nederland en België volgt uit de aanwezigheid van een van Europa's grootste maalderijen, Dossche Mills, met vestigingen in Rotterdam, Merksem en Deinze. Andere grote maalderijen in Nederland zijn Koopmans, De Jong en Waddenmolen.

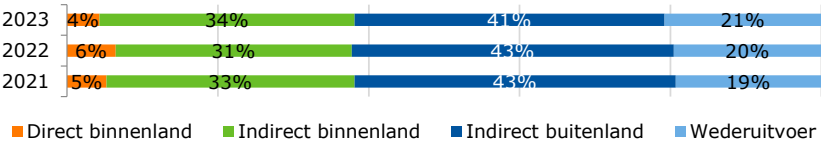
Binnen deze productgroep zijn het vooral meel, mout en aardappelproducten (zoals meel, gries, poeder, vlokken, korrels, pellets en zetmeel) die in 2024 een lagere exportprijs laten zien ten opzichte van een jaar eerder.

Tabel 4.20 Nederlandse handel in meel, mout en zetmeel (GN-11)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	1,1	-9,7
Waarvan van Nederlandse makelij	81%	
Aandeel in de landbouwexport	0,8%	
Totale importwaarde (mld. euro)	1,0	-13,8
Aandeel in de landbouwimport	1,2%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	172	5
België	116	-29
VK	86	-17
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	386	-17
België	322	-8
Frankrijk	108	-17

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van de geïmporteerde goederen in deze productgroep gaat in 2023 circa 40% naar de binnenlandse markt en 60% naar het buitenland (figuur 4.20). Van de totale import wordt 41% eerst verwerkt voordat het wordt geëxporteerd, terwijl 21% direct voor wederuitvoer bestemd is. Voor binnenlands gebruik wordt 34% eerst bewerkt en 4% direct gebruikt voor finale besteding.

Figuur 4.20 Import naar bestemming in procenten meel, mout en zetmeel
Bron: CBS.

4.22 Granen: importwaarde neemt sterk af, een plus van 4,5% bij de exportwaarde

De importwaarde van granen daalt in 2024 met ruim 10% tot 3,3 miljard euro (tabel 4.21). Met een aandeel van 3,9% in de totale landbouwimport is dit een belangrijke groep producten. Ondanks de daling is deze importwaarde nog altijd veel groter dan de exportwaarde. De exportwaarde is met zo'n 700 miljoen euro een beperkte stroom en dat wordt bevestigd door het beperkte aandeel van granen in de totale exportwaarde van de landbouwgoederen van 0,5%. Overigens is slechts 29% van die waarde van Nederlandse makelij.

Terwijl de importwaarde uit Duitsland en Frankrijk afnam met respectievelijk 10% en 9%, kon de import uit Oekraïne met ruim 70% toenemen (vooral voerdermais).

Hoewel de stromen die worden geëxporteerd verhoudingsgewijs van beperkte omvang zijn, nam de export naar Duitsland met 10% toe. Naar de bestemmingen België (-5%) en Frankrijk (-10%) werden juist minder graanproducten afgezet. Deze drie landen nemen gezamenlijk een aandeel van ruim 70% van de exportwaarde voor hun rekening.

De importtoename uit Oekraïne heeft ongetwijfeld te maken met de goedkeuring van het Europees Parlement om de export van landbouwgoederen van Oekraïne te ondersteunen en daarom importheffingen en quota opnieuw op te schorten voor de import van landbouwgoederen in de EU. Deze keer zijn wel afspraken gemaakt om EU-boeren te vrijwaren van mogelijk negatieve effecten op hun inkomen als gevolg van de toegenomen invoer. Vooral buurlanden van Oekraïne klaagden dat de invoer van goedkope granen uit Oekraïne het inkomen van hun boeren negatief beïnvloedde. Per 5 juni 2024 worden boeren hier nu tegen beschermd door de mogelijkheid van een noodremmaatregel die in werking treedt als de importvolumes bepaalde maxima overschrijden. Deze gelden onder andere voor pluimvee, eieren, suiker, haver, gries en mais en honing (www.europarl.europa.eu, 2024).

Bunge is één van de grote vier wereldwijde graanhandelaren en kent in Nederland vestigingen in Zaandam, Amsterdam en Wormer. Het Franse handelshuis Louis Dreyfus (Rotterdam), Cargill (onder andere Amsterdam) en

Archer-Daniels-Midland (ADM onder andere gevestigd in Rotterdam) zijn de andere drie. Meer over de keten van granen kunt u [hier](#) lezen.

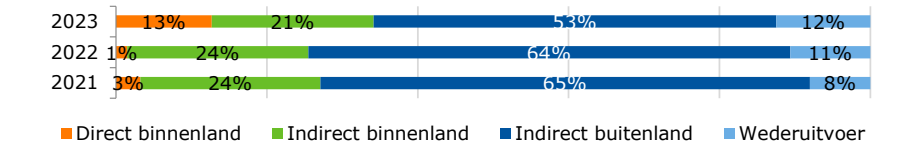
Nederland importeert vooral rijst, gerst, tarwe en mais. De export bestaat vooral uit rijst en mais.

Tabel 4.21 Nederlandse handel in granen (GN-10)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	0,7	4,5
Waarvan van Nederlandse makelij	29%	
Aandeel in de landbouwexport	0,5%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,3	-10,4
Aandeel in de landbouwimport	3,9%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	244	10
België	165	-5
Frankrijk	54	-10
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	906	-9
Frankrijk	739	-10
Oekraïne	663	71

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van de geïmporteerde granen bleef in 2024 34% in Nederland (figuur 4.21). Het grootste deel wordt eerst nog verwerkt voordat het voor binnenlandse besteding geschikt is. Van de import gaat 65% uiteindelijk weer naar het buitenland, maar niet zonder dat een groot deel (53%) eerst nog wordt bewerkt.

Figuur 4.21 Import naar bestemming in procenten granen

Bron: CBS.

4.23 Overige producten van dierlijke oorsprong: afname van zowel import- als exportwaarde

De export- en importwaarde laten in 2024 voor overige producten van dierlijke oorsprong een daling zien. Met een waarde van 608 miljoen euro nam de exportwaarde met 77 miljoen af ten opzichte van 2023 (tabel 4.22). De importwaarde daalde ook, met 92 miljoen euro. Er blijft ongeveer 432 miljoen euro aan importwaarde over. Het gaat hier over goederen zoals rundersperma, darmen, blazen, magen, veren, haren en visafval.

Voor alle belangrijke exportbestemmingen is de daling van de totale exportwaarde zichtbaar. De afname richting Duitsland was 3%, richting Frankrijk 14%, naar China 9%. Gezamenlijk zijn deze bestemmingen goed voor 46% van de exportwaarde. De daling was overigens het sterkste richting het VK, namelijk 66% of een kleine 24 miljoen euro. Vorig jaar was Duitsland nog net het belangrijkste importland voor deze handelsgroep. Maar door een daling van bijna een kwart is nu China het belangrijkste land van waaruit Nederland darmen en blazen importeert. Beide landen zijn samen goed voor meer dan de helft van de totale importwaarde. Op grote afstand is België het derde belangrijkste importland in 2024.

De categorie 'darmen, blazen en magen van dieren (andere dan die van vissen)', in hun geheel of in stukken, vers, gekoeld, bevroren, gezouten, gepekeld, gedroogd of gerookt' kende een lagere exportwaarde in 2024, temeer ook omdat de import van deze productgroep lager lag.

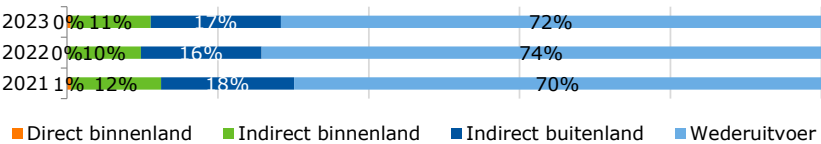
De bond van handelaren in en bewerkers van slachtproducten (HBS) is de brancheorganisatie die de belangen behartigt van de handelaren in- en de bewerkers van slachtproducten, inclusief natuurdarmen. De organisatie kent acht leden. Volgens eigen zeggen is de handel in slachtproducten en natuurdarmen sterk internationaal georiënteerd. De leden van de HBS vertegenwoordigen samen ongeveer 25% van de wereldhandel in natuurdarmen en hebben ook vestigingen in het buitenland waaronder China.

Tabel 4.22 Nederlandse handel in overige producten van dierlijke oorsprong (GN-05)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	0,6	-11,2
Waarvan van Nederlandse makelij	38%	
Aandeel in de landbouwexport	0,5%	
Totale importwaarde (mld. euro)	0,4	-17,5
Aandeel in de landbouwimport	0,5%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	154	-3
Frankrijk	79	-14
China	49	-9
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
China	121	-15
Duitsland	110	-24
België	38	3

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van de geïmporteerde waarde gaat 89% weer naar het buitenland (figuur 4.22). Hiervan is ruim 70% bestemd voor wederuitvoer, 17% wordt eerst nog bewerkt voordat de goederen naar het buitenland gaan. Ruim 10% is bestemd voor de binnenlandse markt. Een groot deel van deze productgroep ondergaat eerst een verwerking voordat ze geschikt zijn voor binnenlandse bestedingen.

Figuur 4.22 Import naar bestemming in procenten 'overige producten van dierlijke oorsprong'

Bron: CBS.

4.24 Plantensappen: groei exportwaarde, daling importwaarde

De exportwaarde van 166 miljoen euro kende een groei van 10 miljoen euro ofwel 6,6%. De importwaarde deed een stapje terug en bleef op 255 miljoen euro steken, een afname van 4%. Het aandeel in de landbouwexport is zeer klein namelijk 0,1% voor de export en 0,3% voor wat betreft de importwaarde (tabel 4.23).

Onder deze productgroep vallen onder andere zoethout(drop), hopextracten en pectine.

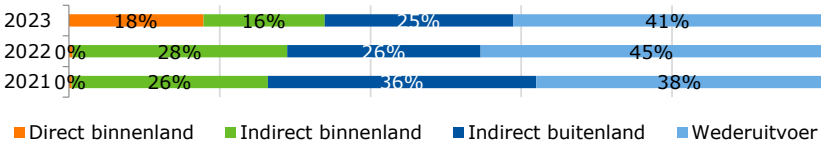
De belangrijkste exportbestemmingen zijn Duitsland, Frankrijk en het VK. Naar dit laatste land ontwikkelde de export zich het sterkst. De meeste import komt uit Duitsland, China en Italië. De top 3 verandert regelmatig, vorig jaar stond bijvoorbeeld Vietnam nog in de top drie. Nu is door een stijging van 127% China op plek twee terecht gekomen door een toename van de invoer van plantensappen en plantenextracten (anders dan opium, zoethout, hop, vanille-oleohars en ephedra).

Tabel 4.23 Nederlandse handel in plantensappen (GN-13)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	0,2	6,6
Waarvan van Nederlandse makelij	40%	
Aandeel in de landbouwexport	0,1%	
Totale importwaarde (mld. euro)	0,3	-4,0
Aandeel in de landbouwimport	0,3%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	26	-1
Frankrijk	17	3
VK	15	12
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	34	14
China	30	127
Italië	29	21

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Een opvallende verschuiving is te zien in de bestemming van de import in 2023. In 2023 is 18% bestemd voor direct binnenlandse consumptie (figuur 4.23). Er is een verschuiving opgetreden van de import van onbewerkte goederen naar bewerkte goederen zodat deze direct geschikt zijn voor directe consumptie in Nederland. Overigens blijft het merendeel van de import in deze groep bestemd voor het buitenland. Zo'n twee derde van de importwaarde is al dan net na bewerking in Nederland bestemd voor het buitenland.

Figuur 4.23 Import naar bestemming in procenten plantensappen
Bron: CBS.

4.25 Vlechtstoffen: exportwaarde sterk toegenomen, beperkte daling importwaarde

De productgroep vlechtstoffen is in handelswaarde de kleinste van de landbouwgoederen. De handelswaarde van producten zoals bamboe en riet is zeer beperkt, vergeleken met de meeste andere handelsgroepen. De exportwaarde bedraagt in 2024 66 miljoen euro, een toename van ruim 34% of 17 miljoen euro (tabel 4.24). De importwaarde nam beperkt af. De importwaarde bedraagt in dit rapportagejaar 73 miljoen euro. In 2023 was dit een kleine 74 miljoen euro.

De vlechtstoffen komen vooral uit China en India en voor een zeer beperkt deel uit andere landen. Zowel uit China als uit India steeg de importwaarde. Vooral de importwaarde van bamboe nam toe. Mogelijk is dit een effect van de ban op plastic wegwerpverpakkingen per 1 januari 2024, maar vermoedelijk meer een doorberekening van de gestegen vervoerskosten. Bamboe is een multifunctioneel product en kan gebruikt worden als bouw materiaal voor

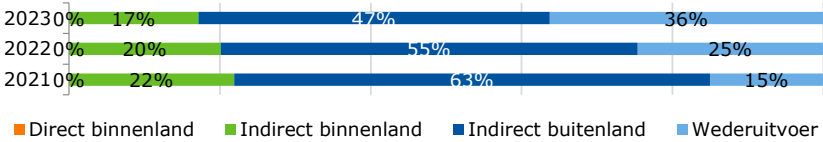
schuttingen, matten of tuinmeubilair. Ook voor veel consumentenartikelen (tandenborstels, rietje, geluidsbox etc.) is bamboe een alternatief. In 2024 was het België die op geruime afstand het derde importerende land is van deze goederengroep. De import daalde wel sterk. De beperkte export ging in 2024 vooral naar het VK, Duitsland en België. Hier is het Verenigd Koninkrijk overigens veruit het belangrijkste exportland voor Nederland. Producten die ernaar worden geëxporteerd worden omschreven als andere plantaardige producten die gebruikt kunnen worden als opvulmateriaal zoals kapok, plantaardige vezels en zeegras; ook vezels van de piassava-palm, die gebruikt worden voor de onderkant van bezems, vallen hieronder.

Tabel 4.24 Nederlandse handel in vlechtstoffen (GN-14)

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	0,1	34,4
Waarvan van Nederlandse makelij	56%	
Aandeel in de landbouwexport	0,1%	
Totale importwaarde (mld. euro)	0,1	-0,9
Aandeel in de landbouwimport	0,1%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
VK	19	124
Duitsland	12	12
België	8	11
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
China	31	18
India	22	25
België	4	-29

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

De geïmporteerde goederen blijven maar voor een zeer beperkt deel in Nederland (figuur 4.24). Slechts 17% komt na bewerking beschikbaar voor binnenlandse besteding. Van de overige goederen wordt 47% eerst verwerkt voor her-export en 36% is direct voor wederuitvoer aangeboden.

Figuur 4.24 Import naar bestemming in procenten vlechtstoffen
Bron: CBS.

4.26 Overige primaire en secundaire landbouwgoederen: exportwaarde beperkt omhoog, importwaarde beperkt lager

In deze productgroep zitten onder andere glycerol, rubber, katoen en diverse oliën, hout en vetzuren. De export van overige primaire en secundaire landbouwgoederen neemt in 2024 toe met 1,3% terwijl de importwaarde met 0,7% afneemt. De handelsbalans van deze samengestelde goederengroep is nagenoeg nul. De import- en exportwaarde van deze groep is nagenoeg gelijk. Beide stromen hebben een waarde van ruim 5 miljard euro (tabel 4.25). Met een waarde van 5,4 miljard euro is de importwaarde van groter belang (6,2%) dan de exportwaarde van 5,3 miljard euro (4,1%). De belangrijke exportbestemmingen bevinden zich binnen de EU, terwijl twee van de drie landen belangrijkste importlanden van verder weg zijn.

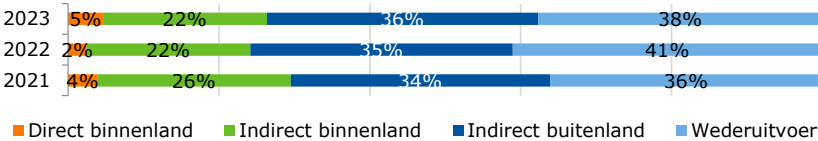
Voor deze productgroep zijn Duitsland, België en Frankrijk de belangrijkste bestemmingen. Naar België daalde de exportwaarde met 5%, terwijl de exportwaarde naar Duitsland een plus van 7% liet zien (onder andere meer industriële vetalcoholen, naaldhout, terpeenolie). De exportwaarde naar Frankrijk (tallolievetzuren en gedistilleerde vetzuren, pellets) steeg met 8%. De import uit twee van de drie belangrijkste herkomstlanden nam af. De importwaarde uit Duitsland daalde met 4%, de import uit Indonesië liep met 3% terug. De import uit Maleisië liet met 26% een sterke groei zien, na een eerdere daling van nagenoeg gelijke omvang in 2023. Vanuit Maleisië kwamen in 2024 meer houten pellets, stearinezuur, oliezuur en gedistilleerde vetzuren naar Nederland.

Tabel 4.25 Nederlandse handel in overige primaire en secundaire landbouwgoederen

	2024 (raming)	% mutatie t.o.v. 2023
Totale exportwaarde (mld. euro)	5,3	1,3
Waarvan van Nederlandse makelij	61%	
Aandeel in de landbouwexport	4,1%	
Totale importwaarde (mld. euro)	5,4	-0,6
Aandeel in de landbouwimport	6,2%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.103	7
België	460	-5
Frankrijk	408	8
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	803	-4
Maleisië	761	26
Indonesië	565	-3

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Van alle geïmporteerde goederen uit deze productgroep blijft 27% in Nederland (figuur 4.25), veelal door eerst verwerkt te worden. Het andere deel wordt nagenoeg gelijk verdeeld over direct wederuitvoer (38%) en eerst een verwerkingsslag (36%) voordat de goederen weer worden geëxporteerd.

Figuur 4.25 Import naar bestemming in procenten overige primaire en secundaire landbouwgoederen

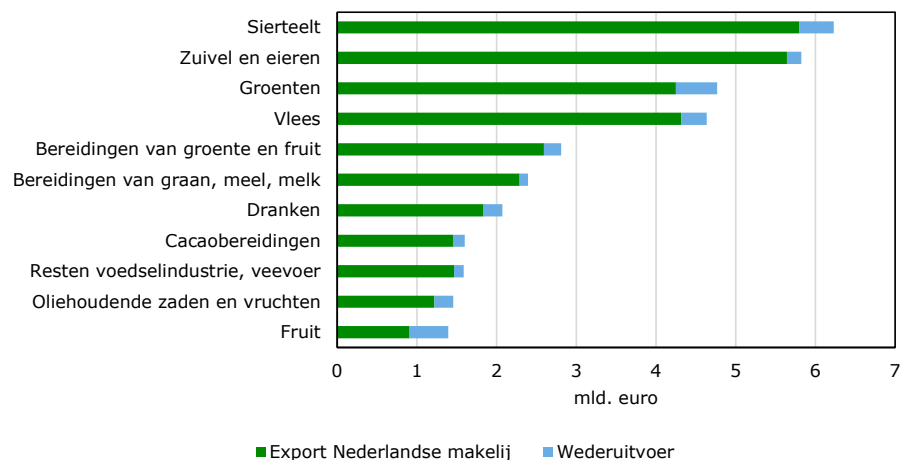
Bron: CBS.

4.27 Meeste verdiensten aan export van sierteelt

In paragraaf 3.4 zijn de landbouwexportverdiensten van paragraaf 2.5 uitgesplitst naar bestemmingslanden en in deze paragraaf worden de verdiensten uitgesplitst naar soorten landbouwgoederen. Ook voor deze uitsplitsing geldt dat de informatie op het moment van schrijven enkel beschikbaar is tot en met verslagjaar 2023. Op productniveau is in figuur 4.26 te zien dat Nederland het meest verdient aan de export van sierteelt (6,2 miljard euro in 2023) en zuivel en eieren (5,8 miljard euro). Na deze productgroepen volgt de export van groenten (4,8 miljard euro) en vlees (4,6 miljard euro). Op enige afstand volgen bereidingen van groente en fruit, bereidingen van graan, meel en melk, dranken, cacaobereidingen, resten voedselindustrie/veevoer, oliehoudende zaden en vruchten, en fruit.

Voor fruit geldt dat het grootste deel van de uitvoer wederuitvoer betreft, waaraan Nederland per euro relatief weinig verdient. Toch is deze wederuitvoer wel lucratief te noemen als het om grote hoeveelheden gaat. Zo is Nederland de tweede importeur van avocado's in de wereld en circa 91% van die import is bestemd voor het buitenland (CBS, 2021). Als logistieke specialist (koelen, rijpen, bewaren, sorteren, herverpakken en transporteren van avocado's) verdient Nederland relatief veel aan deze wederuitvoer van avocado's, het kan oplopen tot bijna een kwart miljard euro verdiensten per jaar. De avocado is op dit moment het meest geïmporteerde fruit door Nederland in geldwaarde gemeten, meer dan traditionele fruitsoorten zoals bananen en druiven (CBS, 2024a).

In 2023 stonden drie landbouwgoederen in de top 10 van belangrijkste exportgoederen van Nederland, namelijk sierteelt, zuivel en eieren en vlees (CBS, 2024b).

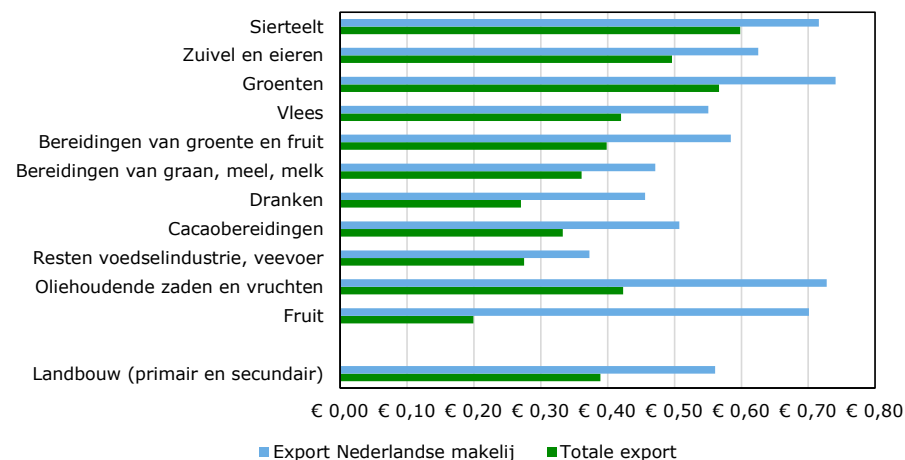

Figuur 4.26 Landbouwgoederen met grootste exportverdiensten, 2023
Bron: CBS.

Sierteelt leverde niet alleen de hoogste totale exportverdiensten in 2023 op, maar was ook het meest lucratief uitgaande van de verdiensten per euro export (figuur 4.27). Aan één euro sierteeltexport verdiende Nederland 60 eurocent in 2023. De enige andere productgroep die hierbij in de buurt komt, betreft groenten met verdiensten van 57 eurocent per euro export.

Voor enkel sierteelt van Nederlandse bodem (dus zonder wederuitvoer) waren de verdiensten in 2023 72 eurocent per euro export, dat is iets lager dan groenten (74 eurocent) en oliehoudende zaden en vruchten (73 eurocent). Ook fruit staat bovenaan met gemiddelde verdiensten van 70 eurocent per euro export. Groenten, fruit en oliehoudende zaden en vruchten worden relatief veel wederuitgevoerd (met relatief lage verdiensten) en het weglaten daarvan leidt tot een sterke toename van de verdiensten per euro. Dat geldt met name voor oliehoudende zaden en vruchten (van 42 tot 73 eurocent) en voor fruit (van 20 tot 70 eurocent).

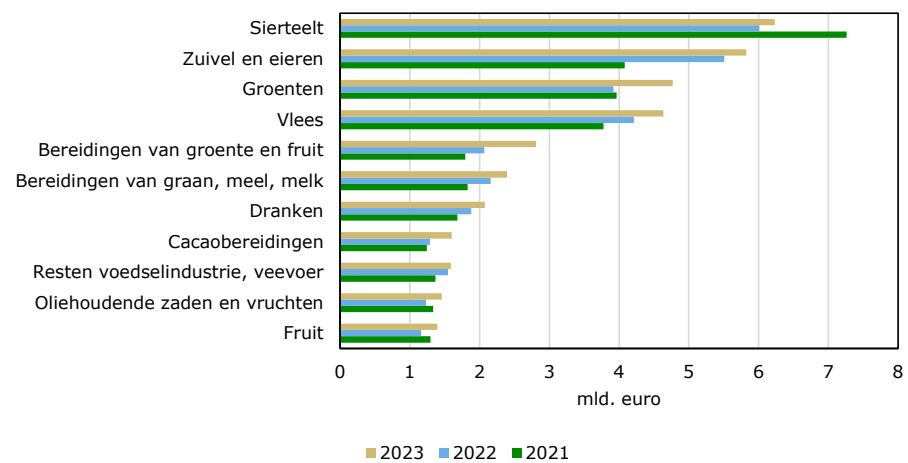
De landbouwexport leverde in 2023 gemiddeld 39 eurocent per euro export op en 56 eurocent zonder wederuitvoer.

Figuur 4.27 Exportverdiensten per euro exportwaarde, 2023
Bron: CBS.

Door een vergelijking te maken tussen 2021, 2022 en 2023 wordt duidelijk waar de grootste groei zit als het gaat om de verdiensten aan de landbouwexport op het niveau van productgroepen (figuur 4.28). De grootste groei in exportverdiensten vanaf 2021 betreft de export van zuivel en eieren (+1,7 miljard euro), op enige afstand gevolgd door de export van bereidingen van groente en fruit (+1,0 miljard euro), vlees (+0,9 miljard euro) en groenten (+0,8 miljard euro).

De sierteeltsector heeft het de afgelopen jaren zwaar te verduren gehad met de coronacrisis (wegvallende vraag in 2020, zie Jukema et al., 2022) en de energiecrisis (hoge afname van aardgas, zie Verbiesen, 2022), en noteerde in 2023 als enige productgroep in de top 10 afnemende exportverdiensten sinds 2021. De exportverdiensten van sierteeltproducten liggen dan ook 1 miljard euro lager dan in 2021. Nieuwe problemen voor de sierteeltsector zijn fysieke grenscontroles in het kader van Brexit (zie verder hoofdstuk 6) en een afnemende vraag voor luxeproducten als het economisch minder gaat (Koenis, 2024; NT, 2024).

Figuur 4.28 Ontwikkeling exportverdiensten belangrijkste exportproducten
Bron: CBS.

5

5 De handel in landbouwgerelateerde goederen

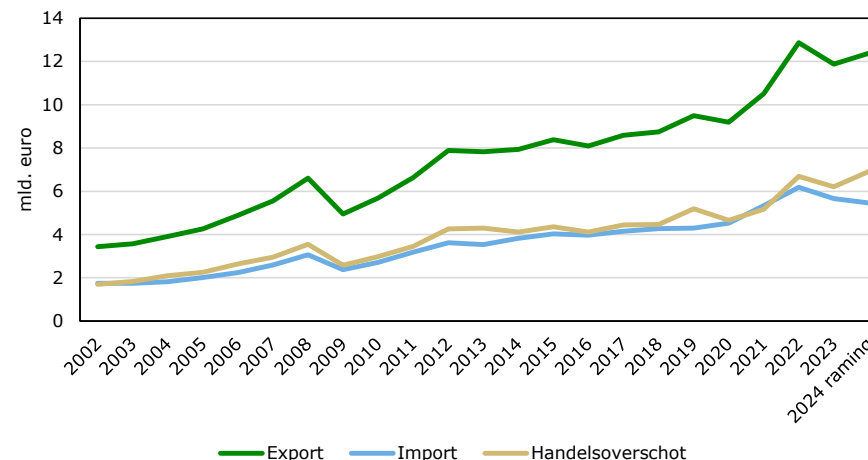
5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk ligt de focus op landbouwgerelateerde goederen. Dit zijn geen landbouwgoederen volgens de basisdefinitie (de focus van de vorige hoofdstukken), maar goederen die internationaal worden verhandeld ten behoeve van landbouw- of voedingssectoren. Voorbeelden daarvan zijn landbouwmachines en machines voor de voedingsmiddelenindustrie, maar ook kassen en kunstmest. Paragraaf 5.1 geeft de macro-ontwikkelingen weer, paragraaf 5.2 voegt een landdimensie toe, paragraaf 5.3 een goederendimensie, paragraaf 5.4 kijkt naar importbestemmingen en paragraaf 5.5 bespreekt de Nederlandse verdiensten aan de export van landbouwgerelateerde goederen.

5.2 Landbouwgerelateerde export neemt toe met ruim 4%

Voor 2024 wordt de export van landbouwgerelateerde goederen (of tertiaire landbouwexport) geraamd op 12,4 miljard euro (figuur 5.1), 4,3% meer dan in 2023 (11,9 miljard euro). De import van landbouwgerelateerde goederen wordt met 5,5 miljard euro in 2024 juist 3,6% lager geschat dan in 2023 (5,7 miljard euro). Beide stromen hebben een lagere waarde dan het tot nu toe hoogste niveau in 2022.

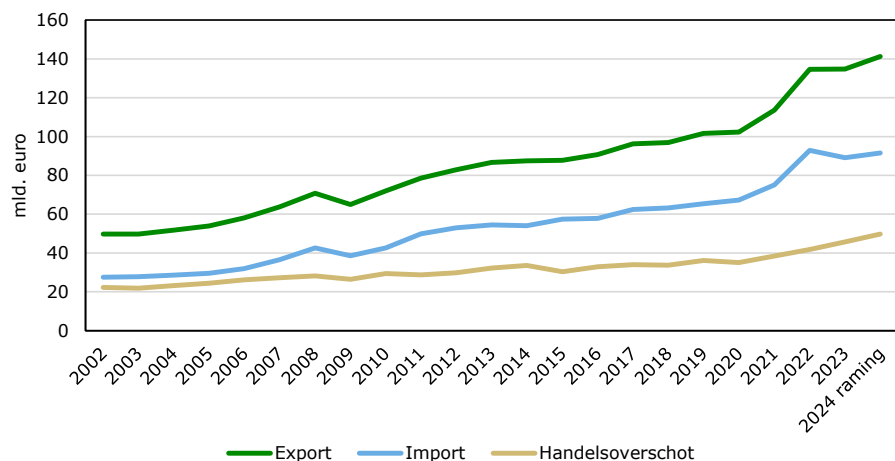
Het handelsoverschot is in 2024 met 11,5% toegenomen tot 6,9 miljard euro (in 2023 6,2 miljard euro). Het handelsoverschot is ook groter dan in 2022 en heeft daarmee het hoogste punt tot nu toe bereikt. In de periode 2002-2024 is het handelsoverschot verviervoudigd. Dat is meer dan bij de import (3,1 keer groter) en de export (3,6 keer groter).

Figuur 5.1 Import, export en handelsoverschot bij landbouwgerelateerde goederen

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

De export van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen tezamen wordt voor 2024 geraamd op 141,2 miljard euro (figuur 5.2), 4,7% hoger dan in 2023. De import van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen komt met 91,5 miljard euro 2,7% hoger uit dan in 2023, maar is lager dan in 2022. Het handelsoverschot van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen komt hiermee op recordhoogte uit met 49,7 miljard euro (8,7% groei in 2024 ten opzichte van 2023).

Figuur 5.2 Import, export en handelsoverschot bij landbouw- en landbouwgerelateerde goederen

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

5.3 Export van kasmaterialen naar VK neemt sterk toe

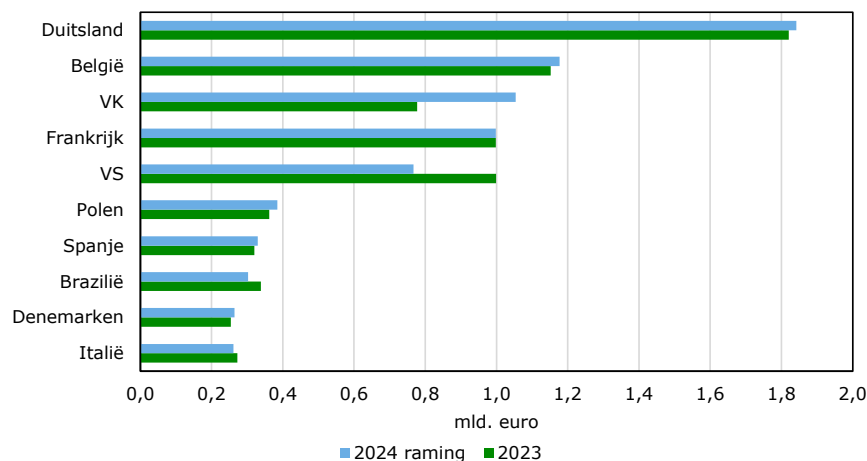
De export van landbouwgerelateerde goederen gaat evenals de landbouwgoederen naar bestemmingen in Europa. De top 5 wordt vertegenwoordigd door Duitsland (15% van het totaal), België (10%), het VK (9%), Frankrijk (8%) en de VS (6%). Landbouwmachines en kasmaterialen worden het meest uitgevoerd naar Duitsland, naar België en Frankrijk in de eerste plaats landbouwmachines en meststoffen, en naar het VK met name kasmaterialen.

Er staan ook enkele bestemmingen in de top 10 (figuur 5.3) die niet in de top 10 van landbouwgoederen (figuur 3.2) staan. Zo staat Brazilië (voornamelijk meststoffen) op plaats 8 als bestemming van tertiaire landbouwexport en komt Denemarken (voornamelijk kasmaterialen) naar voren op plek 9. Denemarken is

in een jaar tijd Italië gepasseerd en hetzelfde geldt voor Spanje ten koste van Brazilië en het VK (van 5 naar 3) ten koste van de VS.

De tertiaire landbouwexport is binnen de top 10 van bestemmingen procentueel het hardst gegroeid bij de export naar het VK, met 36%. Deze toename is in zijn geheel toe te schrijven aan de export van kasmaterialen die bijna is verdrievoudigd tot bijna 0,5 miljard euro in 2024. Mogelijkerwijze hangt dit samen met de ambities van het VK in het kader van een grotere voedselzekerheid: het land wil minimaal 60% van het voedsel voor eigen consumptie uit eigen land halen (Government UK, 2024).

De waarde van de landbouwgerelateerde export naar de VS (met name machines voor de voedingsmiddelenindustrie en kasmaterialen), Brazilië (met name meststoffen en vaccins voor dieren) en Italië (met name landbouwmachines) is juist afgenomen. Richting onze buurlanden is de export licht in waarde toegenomen.

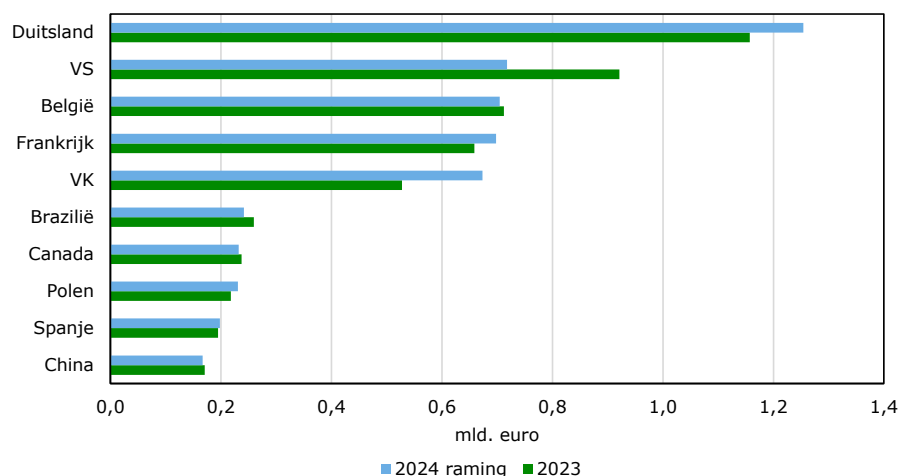

Figuur 5.3 Top tien bestemmingen export van landbouwgerelateerde goederen

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

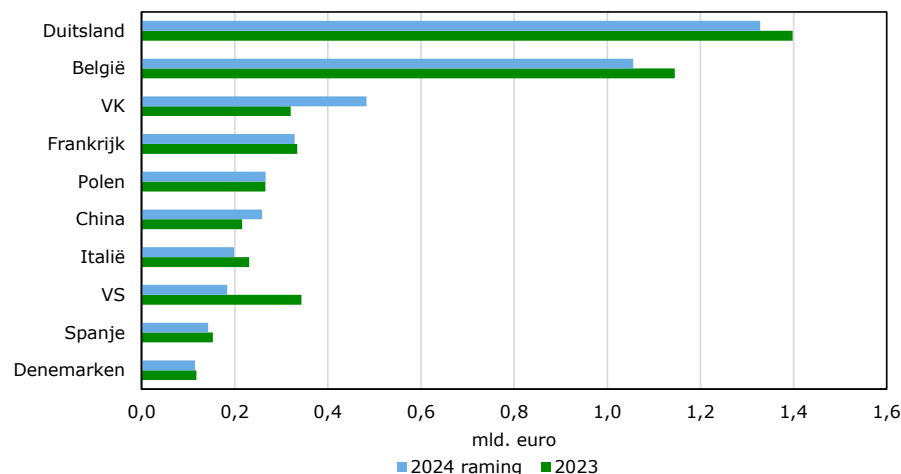
Indien we wederuitvoer niet meerekenen (figuur 5.4) en enkel kijken naar de landbouwgerelateerde export van Nederlandse makelij, dan neemt de VS als exportbestemming plek 2 in en passeert daarmee België, Frankrijk en het VK. Daarnaast staan Canada en China nu in de top 10 (ten koste van Denemarken en Italië). Zonder wederuitvoer gerekend nemen de niet-EU-landen dus prominentere plekken in en staan ze bovendien vaker in de top 10 van bestemmingen (5 keer in plaats van 3 keer).

Zowel voor de export naar de VS als naar Canada (in de eerste plaats landbouwmachines) geldt dat een bijzonder hoog percentage van de export van Nederlandse makelij is, respectievelijk 94% en 98%. Ter vergelijking, dat is slechts 60% bij de export naar België. Bij de export naar China is dat 76%. Nederland exporteert in de eerste plaats machines voor de voedingsmiddelenindustrie naar China.

Figuur 5.4 Top tien bestemmingen export van landbouwgerelateerde goederen van Nederlandse makelij

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

Figuur 5.5 Top tien herkomstlanden import van landbouwgerelateerde goederen

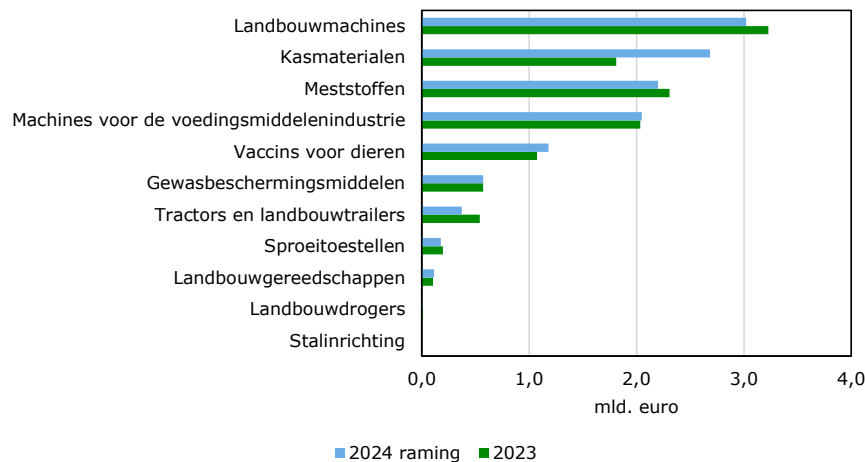
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

5.4 Meer export van kasmaterialen, minder tractors en landbouwtrailers

Kijkend op productniveau zijn er vier tertiaire landbouwgoederen (landbouwmachines, kasmaterialen, meststoffen en machines voor de voedingsmiddelenindustrie) met een hoge exportwaarde en zeven met een lage tot hele lage exportwaarde (figuur 5.6). Zo hoort Nederland bijvoorbeeld tot de grootste exporteurs van kunstmest in de EU, samen met Duitsland en België (CBS, 2023). Handel van dierlijk mest vindt vooral plaats binnen Nederland, de in Nederland geproduceerde kunstmest daarentegen gaat voor een groot deel de grens over (Oltmer, 2024).

De belangrijkste ontwikkelingen in 2024 zijn een forse exportgroei van kasmaterialen (+48%), wat we al eerder zagen bij de export naar het VK, en een flinke krimp van de export van tractors en landbouwtrailers (-31%). Bij de export van kasmaterialen gaat het om een groei van 0,9 miljard euro en 36% van dat bedrag betreft de export naar het VK.

Uitgebreid onderzoek naar de export van kasmaterialen (Bregman, 2024) heeft eerder getoond dat in Nederland circa 20 bedrijven actief zijn in het opleveren van complete kascomplexen. De bedrijven opereren zowel op nationaal als internationaal niveau, waarbij de bedrijven ongeveer 80% van hun omzet in het buitenland genereren en ongeveer 20% in Nederland. Kasmaterialen stijgen met stip (van 4 naar 2) als het gaat om de meest uitgevoerde landbouwgerelateerde goederen ten koste van meststoffen (van 2 naar 3) en machines voor de voedingsmiddelenindustrie (van 3 naar 4). Landbouwmachines zijn ook in 2024 het belangrijkste tertiaire landbouwgoed met een bedrag van 3,0 miljard euro. Wel is de exportwaarde hiervan in een jaar tijd met 6% afgenomen.

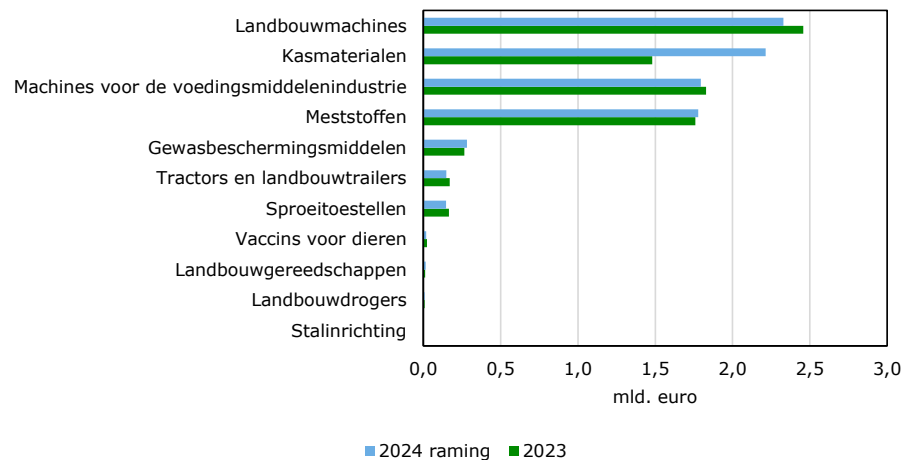

Figuur 5.6 Landbouwgerelateerde export naar productgroep
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

Indien wederuitvoer niet wordt meegerekend, dan blijft de top 4 ongewijzigd (figuur 5.7). De export van deze goederen is namelijk voor het grootste deel van Nederlandse makelij. Kasmaterialen passeren de landbouwmachines net niet als belangrijkste product in de tertiaire landbouwexport bij het weglaten van wederuitvoer uit de cijfers. Machines voor de voedingsmiddelenindustrie

(van 4 naar 3 in vergelijking met de totale export) schuiven een plekje op ten koste van meststoffen.

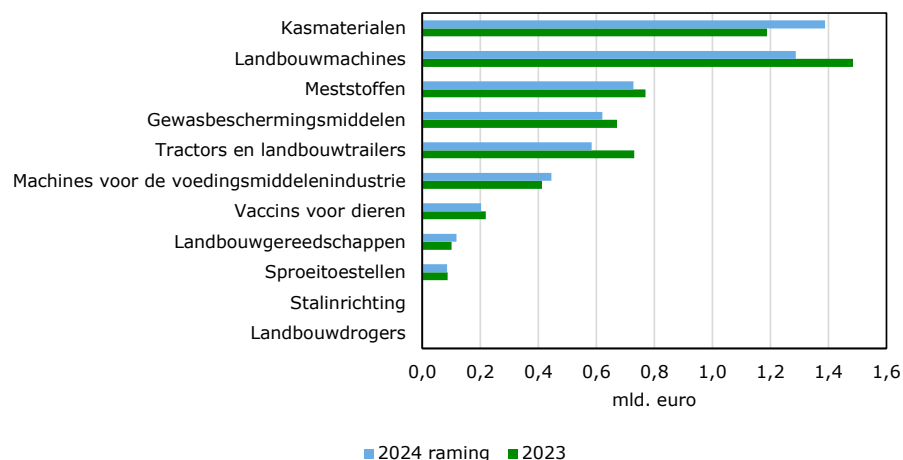
De nummer 5 van de totale export, vaccins voor dieren, zakt helemaal weg, omdat bijna alle export wederuitvoer betreft. Er zit ook relatief veel wederuitvoer bij andere goederen buiten de top 4 waardoor de dominantie van de top 4 nog groter is zonder wederuitvoer. Het aandeel van landbouwmachines, machines voor de voedingsmiddelenindustrie, kasmaterialen en meststoffen samen is nu niet 80% maar 93% van de totale tertiaire landbouwexport.

Figuur 5.7 Landbouwgerelateerde export van Nederlandse makelij naar productgroep
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

Aan de invoerkant zien we in figuur 5.8 relatief veel kasmaterialen (1,4 miljard euro in 2024), landbouwmachines (1,3 miljard euro) en meststoffen (0,7 miljard euro) terug. Daarna volgen, gewasbeschermingsmiddelen, tractors en landbouwtrailers (elk 0,6 miljard euro) en machines voor de voedingsmiddelenindustrie (0,4 miljard euro). De andere landbouwgerelateerde goederen worden voor een veel lagere waarde ingevoerd.

Zoals ook het geval was bij de export staan landbouwmachines en kasmaterialen bovenaan in de rangschikking. Beide groepen laten ook de grootste absolute ontwikkeling bij de importwaarde noteren, bij de eerste een afname van 0,2 miljard euro en bij de ander een toename met hetzelfde bedrag.

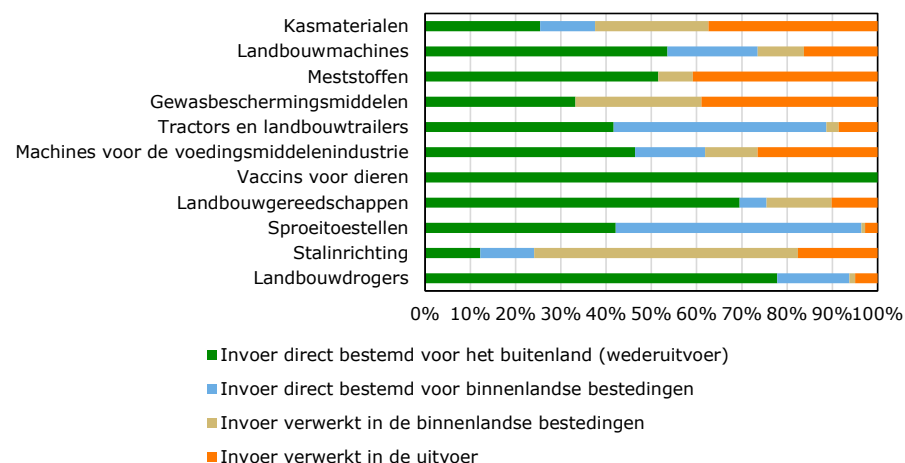
Figuur 5.8 Landbouwgerelateerde import naar productgroep
Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november-december 2024 door CBS en WUR.

5.5 Meer dan twee derde landbouwgerelateerde import voor de export

Een groot deel van de landbouwgerelateerde import (71% in 2023) komt uiteindelijk weer in het buitenland terecht. Dat is een vergelijkbaar percentage als we eerder zagen bij de import van landbouwgoederen (zie paragraaf 2.5). Het betreft ruim 45% invoer voor wederuitvoer en ruim 25% invoer verwerkt in de uitvoer. Dat betekent dat 29% van de import in Nederland blijft: bijna 16% direct bestemd voor binnenlandse bestedingen en bijna 14% invoer verwerkt in de binnenlandse bestedingen.

Tussen de verschillende productgroepen zitten grote verschillen in de bestemming van de import (figuur 5.9). Zo is de import van landbouwdrogers en vaccins voor dieren voor het overgrote deel of geheel bestemd voor wederuitvoer. Tractors en landbouwtrailers of sproeitoestellen worden juist relatief veel meteen in Nederland ingezet na import. Kasmaterialen, gewasbeschermingsmiddelen en stalinrichting worden met name eerst bewerkt in Nederland alvorens te worden ingezet in Nederland of het buitenland. Bij kasmaterialen wordt de link tussen import en export (die we in de vorige paragraaf waarnamen) duidelijk: er is wederuitvoer en verder komt een aanzienlijk deel van de import van kasmaterialen (onderdelen) na verdere bewerking (tot mogelijke eindproducten) weer in de Nederlandse export terecht.

De import van stalinrichting (70%), sproeitoestellen (55%), en tractors en landbouwtrailers (50%) is het meest bestemd voor de Nederlandse markt en meststoffen (8%) en vaccins voor dieren (0%) het minst.

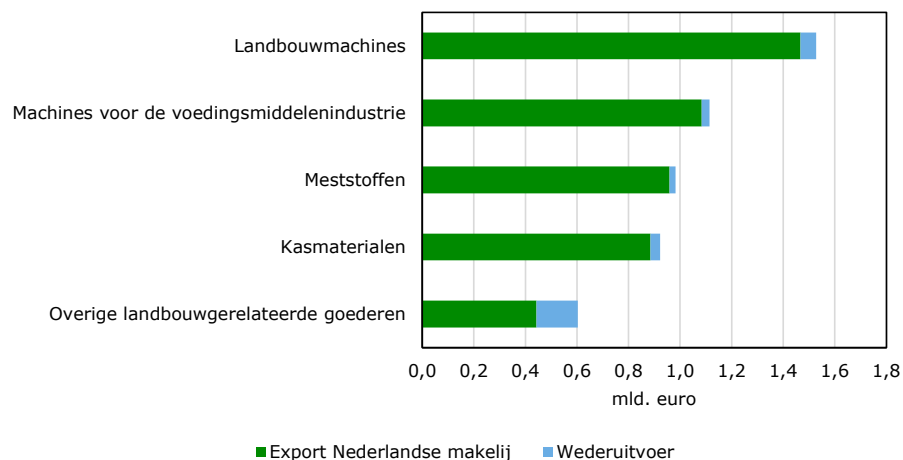

Figuur 5.9 Landbouwgerelateerde import naar productgroep en bestemming, 2023
Bron: CBS.

5.6 'Brede' landbouwexportverdiensten bijna 53 miljard euro

Voor 2024 worden de verdiensten aan tertiaire landbouwexport geraamd op 5,3 miljard euro. Inclusief de primaire en secundaire landbouwgoederen van paragraaf 2.4 komen de 'brede' landbouwexportverdiensten voor Nederland daarmee uit op 52,7 miljard euro.

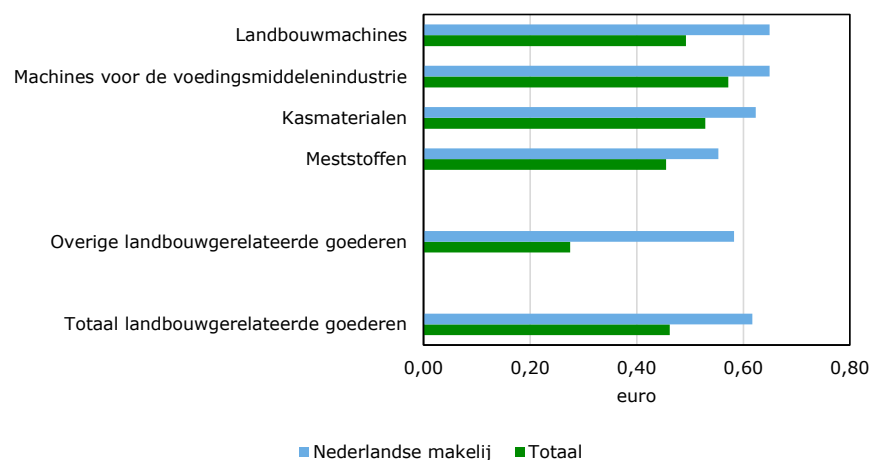
Voor de landbouwgerelateerde goederen zijn voor het jaar 2023 ook gegevens beschikbaar op goederenniveau (figuur 5.10). Daaruit blijkt dat Nederland in dat jaar het meest verdiende aan de export van landbouwmachines (1,5 miljard euro), machines voor de voedingsmiddelenindustrie (1,1 miljard euro), meststoffen (1 miljard euro) en kasmaterialen (0,9 miljard euro). Aan alle overige tertiaire landbouwexport samen verdiende Nederland in 2023 0,6 miljard euro.

Figuur 5.10 Landbouwgerelateerde goederen met grootste exportverdiensten, 2023
Bron: CBS.

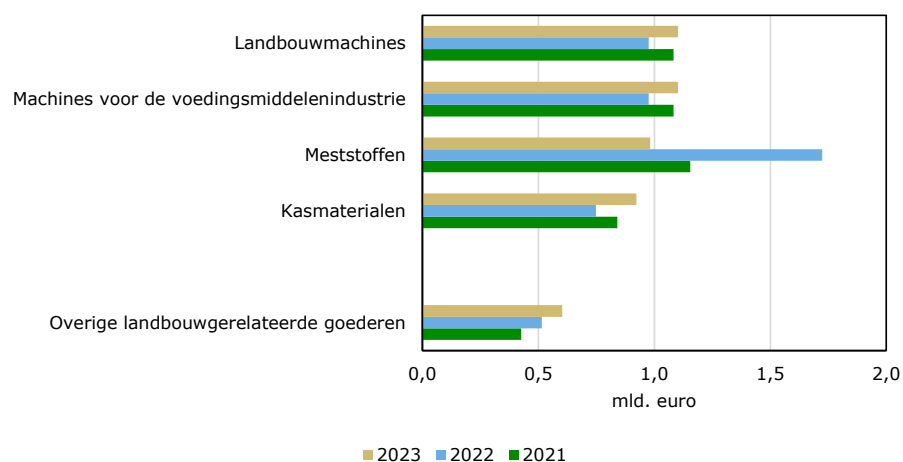
Aan een gemiddelde euro export van landbouwgerelateerde goederen verdiende Nederland in 2023 fors meer dan aan een gemiddelde euro export van landbouwgoederen: 46 ten opzichte van 39 eurocent (zie figuur 5.11 in vergelijking met figuur 4.27). Het verschil blijft voor het grootste deel intact indien we corrigeren voor wederuitvoer (62 ten opzichte van 56 eurocent).

Het meest lucratief betreft de export van machines voor de voedingsmiddelenindustrie. Hieraan verdient Nederland 57 eurocent per euro export. Indien we enkel kijken naar de in Nederland geproduceerde export (zonder wederuitvoer), dan blijken machines voor de voedingsmiddelenindustrie en landbouwmachines even lucratief met 65 eurocent exportverdiensten per euro export. In Nederland geproduceerde kasmaterialen (62 eurocent) en meststoffen (55 eurocent) komen iets lager uit. Hier is het importaandeel in de exportwaarde wat hoger. In het geval van meststoffen betreft dat bijvoorbeeld geïmporteerd aardgas dat veel nodig is voor de productie van kunstmest in Nederland (CBS, 2023).

Figuur 5.11 Exportverdiensten per euro exportwaarde, 2023
Bron: CBS.

Aan de landbouwgerelateerde export is Nederland in het afgelopen decennium steeds meer gaan verdienen, maar in de periode 2021-2023 was de toename beperkt tot 0,1 miljard euro. Meststoffen hadden een uitschieter in 2022, mede dankzij zeer hoge exportprijzen, maar in 2023 lagen de verdiensten een stuk lager en zelfs lager dan in 2021. De export van machines leverde in 2023 evenveel verdiensten op als in 2021. Enkel de export van kasmaterialen (+0,1 miljard euro) en overige landbouwgerelateerde export (+0,2 miljard euro) zit in de plus. Daarbij dient te worden aangetekend dat de grote exportgroei van kasmaterialen, die we eerder zagen bij de ramingen voor 2024, pas volgend jaar in deze cijfers terugkomt.

Figuur 5.12 Ontwikkeling exportverdiensten landbouwgerelateerde goederen
Bron: CBS.

6

6 Landbouwhandel met het VK vier jaar na de Brexit

6.1 Inleiding

Na een lange aanloop verliet het VK op 31 januari 2020 definitief de Europese Unie. Sinds de Brexit is de export naar en import uit het VK ingrijpend veranderd. De in- en uitvoer van goederen is duurder en ingewikkelder geworden, omdat extra douaneformaliteiten en grensprocedures vereist zijn. Sinds de Brexit hanteert het VK namelijk een andere regulering dan de EU-landen en zijn er douanecontroles. Voor Nederland en de andere EU-landen betekent de Brexit dat een belangrijke handelspartner de Europese interne markt, die staat voor het vrije verkeer van goederen, diensten, personen en kapitaal binnen de EU-lidstaten, verliet (Van Teutem, 2024).

De vraag die in dit katern aan bod komt, is wat de impact van de Brexit is op de waarde van de landbouwhandel tussen Nederland en het VK.

6.2 Achtergrond

De Britse bevolking stemde op 23 juni 2016 voor vertrek uit de EU. Het duurde vervolgens tot 31 januari 2020 voordat het VK de EU formeel verliet. Hierna volgde er een overgangsperiode waarin het VK zich nog aan de Europese handelsregels hield. Na een overgangsperiode van een jaar ging een nieuw handels- en samenwerkingsakkoord (EU-UK Trade and Cooperation Agreement, TCA) van kracht op 1 januari 2021. Hier is onder andere vastgelegd welke preferentiële regelingen er op het gebied van internationale handel in goederen en diensten gelden (Europese Commissie, 2021). Wat betreft goederenhandel is

afgesproken dat beide blokken elkaar geen tarieven opleggen, mits de goederen aan de oorsprongsregels voldoen.²

Aan Europese zijde zijn de importcontroles op 1 januari 2021 gestart. De Britse overheid stelt stapsgewijs grenscontroleprocessen en importeisen in. Zo hebben sinds 31 januari 2024 veterinaire producten met een 'medium risico' een gezondheidscertificaat nodig. Sinds 31 januari 2024 bestaat er al een certificaatplicht voor invoer in het VK van een grote groep dierlijke en plantaardige producten vanaf een medium risico. Het VK is pas op 30 april 2024 gestart met de fysieke inspectie van dierlijke en plantaardige importproducten uit Europa in de haven en op vliegvelden. Deze fysieke inspectie moet het risico op ziektes en plagen tegengaan (RVO, 2024; VNO NCW, 2024).

Het Border Target Operating Model (BTOM) is het proces waarmee de Britse overheid stapsgewijs grenscontroleprocessen en importeisen opstelt. Voor 30 april 2024 moesten Nederlandse verse producten³ in Nederland, maar ook nog eens in het VK, worden gecontroleerd; dat kon op meerdere plaatsen in de buurt van het afleveradres. Sinds 30 april 2024 moet de controle plaatsvinden op enkele centrale punten bij zeehavens en luchthavens (Border Control Post). De controles betekenen meer vertragingen aan de grens en als gevolg daarvan minder en duurdere producten in de schappen (Van Harreveld, 2024a). Europese groenten en fruit, die zijn ingeschaald bij 'niet-risicovolle' en 'beperkt-risicovolle' producten, zijn voorlopig vrijgesteld van de fysieke controles. Vanaf 31 januari 2025 is voor alle – op enkele uitzonderingen na – EU-export naar het VK, voorafgaand aan aankomst in de Britse haven een veiligheidsverklaring nodig; dit wordt ook een Entry Summary Declaration (ENS) genoemd (Peijs, 2024; KVK, 2024).

² Oorsprongsregels zijn een essentieel onderdeel van de handelsovereenkomsten van de EU. Om in aanmerking te komen voor een lager of nultarief in het kader van een handelsovereenkomst van de EU, moet het product voldoen aan de specifieke oorsprongsregels van de overeenkomst. De oorsprongsregels bepalen in welk land een product is aangekocht of

vervaardigd, en helpen ervoor te zorgen dat de douaneautoriteiten op correcte wijze lagere rechten toepassen, zodat bedrijven in de landen van de vrijhandelsovereenkomst daarvan profiteren (Europese Commissie, z.d.).

³ Het gaat in eerste instantie om zuivel, vlees, planten en vijf bloemensoorten.

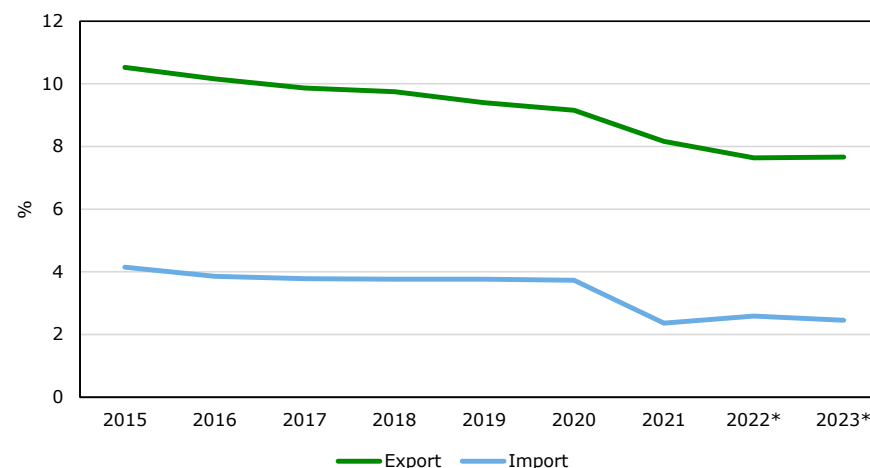
6.3 Ontwikkeling van de landbouwhandel tussen Nederland en het VK

Bijna kwart van Nederlandse export naar VK betreft landbouwgoederen

Het VK is al jarenlang een van de belangrijkste handelspartners van Nederland, dat geldt ook voor landbouwgoederen. Nederland exporteerde in 2023 voor 9,4 miljard euro aan landbouwgoederen naar het VK (inclusief Noord-Ierland;⁴ exclusief quasi-doorvoer), wat neerkomt op een aandeel van 22% in de totale uitvoer naar het VK. Bij de invoer is het landbouwaandeel kleiner: in 2023 ging het om 7%. In 2015 en 2020 was dit nog respectievelijk 11 en 12%.

Aandeel VK in Nederlandse export van landbouwgoederen daalt

Het VK nam in 2023 de vierde belangrijkste positie in als afnemer van landbouwgoederen uit Nederland. In 2023 ging 7,7% van de Nederlandse exportwaarde naar het VK, zie figuur 6.1. In 2015, vóór het Brexit-referendum, was dat aandeel nog beduidend groter (10,5%), en was het VK de derde belangrijkste bestemming van landbouwgoederen, na Duitsland en België. In de jaren voorafgaand aan het referendum was het aandeel van het VK in onze landbouwexport vrijwel constant. In 2020, het jaar met de overgangsregeling, exporteerde Nederland 9,2% van haar landbouwgoederen naar het VK. Frankrijk werd in 2023 de derde exportpartner, waardoor het VK naar plek 4 zakte.

Figuur 6.1 Aandeel VK in Nederlandse handel van landbouwgoederen*

* Voorlopige cijfers

Bron: CBS.

VK teruggevallen naar plaats 9 als leverancier van landbouwgoederen

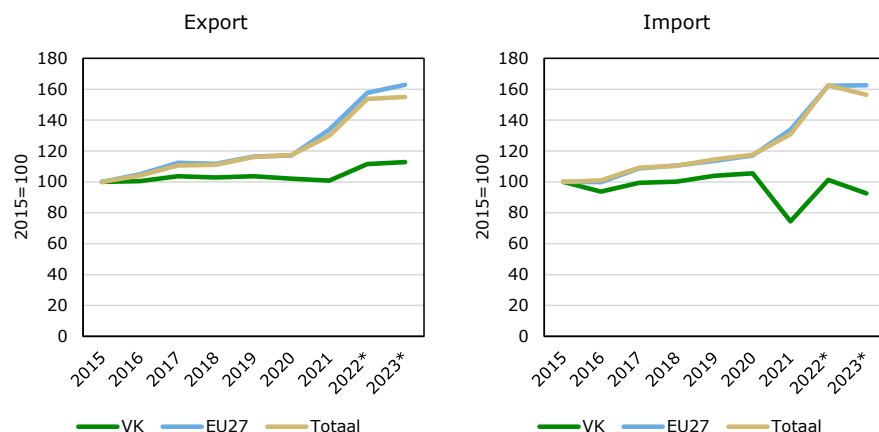
Het VK was in 2023 de negende grootste importpartner van Nederland met een importwaarde van 2,1 miljard euro. Dat is 7% minder dan in 2015 en 12% minder dan in 2020. In 2015 was het VK nog de vijfde belangrijkste leverancier van landbouwgoederen. Waar in 2015 nog 4,1% van de Nederlandse landbouwimport uit het VK kwam, heeft de daling van de relatieve positie van het VK de weg vrijgemaakt voor andere landen. We zien dat onder andere Polen, Spanje en Denemarken een groter aandeel hebben in de Nederlandse import van landbouwgoederen. Het importaandeel van de EU27-landen in totaal is er licht op vooruitgegaan: van 57,8% in 2015 naar 60,0% in 2023.

⁴ Om een goede vergelijking doorheen de tijd te krijgen, nemen we in deze paragraaf het VK en Noord-Ierland samen. Noord-Ierland is onderdeel van het VK maar zit voor douaneformaliteiten nog wel in de EU. In de CBS statistiek Internationale Handel in Goederen zitten beide

handelspartners samen in de data voor de periode 2015-2021. Vanaf 2022 is een splitsing tussen het VK en Noord-Ierland wel mogelijk.

Landbouwhandel met VK groeit minder hard dan de totale landbouwhandel

Sinds 2015 is de Nederlandse landbouwexport naar het VK licht in waarde gegroeid, zie figuur 6.2. In 2023 was de exportwaarde naar het VK 13% hoger dan in 2015. De totale landbouwexport nam in diezelfde periode met 55% toe. De EU-27 cijfers liggen in lijn met de totale export van landbouwgoederen. De Nederlandse landbouwexportwaarde naar het VK lag in 2023 11% boven die in 2020, het jaar voor de TCA van kracht ging. In diezelfde periode nam de totale landbouwexport toe met 32%. De groei van de Nederlandse landbouwexport naar het VK blijft achter bij die naar andere EU-markten, waar handel eenvoudiger verloopt door het ontbreken van douaneformaliteiten.

Figuur 6.2 Ontwikkeling van de Nederlandse handel van landbouwgoederen

* voorlopige cijfers

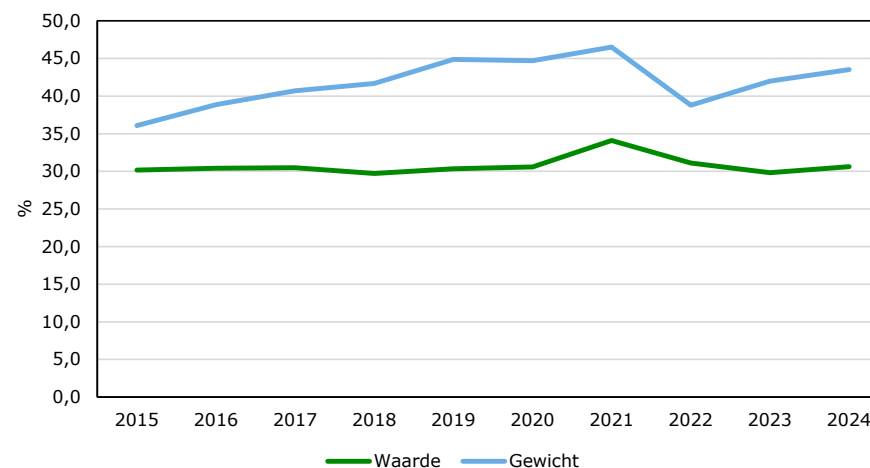
Bron: CBS.

Net als de landbouwexport heeft ook de landbouwimport uit het VK zich veel minder ontwikkeld dan de totale landbouwimport en de import uit de andere EU27-landen. Nederland importeerde in 2023 7% minder aan landbouwgoederen uit het VK dan in 2015. De totale Nederlandse invoer van landbouwgoederen nam daarentegen juist toe met 56%. Dit tegengesteld effect is ook te zien als de importcijfers voor 2023 vergeleken worden met die voor

2020. De Nederlandse landbouwimportwaarde uit het VK lag in 2023 12% onder die in 2020. In diezelfde periode nam de totale landbouwimport toe met 33%.

Aandeel niet-EU groeit licht in Britse landbouwimport

Figuur 6.3 toont de veranderingen in importstromen vanuit Brits perspectief. Qua waarde is het niet-EU-aandeel vrijwel constant gebleven. Een kleine groei (+ 0,8 procentpunt) is zichtbaar in januari tot en met september 2024 in vergelijking met dezelfde periode in 2023. Bij het importgewicht valt een groter niet-EU-aandeel op in de eerste drie kwartalen van 2024 ten opzichte van dezelfde periode een jaar eerder. In januari tot en met september 2024 importeerde het VK 43,5% van het gewicht aan landbouwgoederen uit niet-EU-landen. In januari tot en met september 2023 was dit 42%. Vergeleken met de eerste negen maanden van 2023 komt een iets groter deel van de Britse landbouwimport in 2024 uit niet-EU-landen.

Figuur 6.3 Aandeel niet-EU in Britse import van landbouwgoederen, jan t/m sep

Bron: HMRC (2024).

14,2% van de landbouwexportwaarde naar VK is sierteelt

Tabel 6.1 geeft de vijf belangrijkste landbouwgoederen naar waarde in het Nederlandse exportpakket voor het VK weer. Sierteelt staat bovenaan in 2023. Van alle Nederlandse uitvoer van sierteelt ging 11,7% naar het VK. Daarmee was het VK de tweede belangrijkste afnemer van sierteelt in 2023. Bij vlees ging 11,9% van de totale Nederlandse export naar het VK. De vijf in waarde belangrijkste landbouwgoederen zijn samen goed voor 55,2% van de totale landbouwgoederenexport naar het VK, tegen 53,8% in 2015 en 50,6% in 2020.

Voor de Nederlandse import uit het VK was overige voeding (zoals sauzen en extracten van koffie en thee) met 18,2% van de totale importwaarde het belangrijkste in 2023, gevolgd door dranken (zoals whisky) en natuurlijke vetten en oliën (tabel 6.1). Bovendien was het VK de derde belangrijkste leverancier van overige voeding voor Nederland: 10,1% kwam uit het VK.

Tabel 6.1 Top 5 landbouwgoederen in Nederlandse handel met het VK

Export (mln. Euro)			
	2015	2020	2023*
1 Sierteelt	1.028,0	1.160,5	1.334,6
2 Vlees	1.298,0	1.073,9	1.319,1
3 Groenten	887,3	846,8	1.008,6
4 Bereidingen van groente en fruit	632,4	564,0	829,3
5 Dranken	645,4	671,2	710,5
Import (mln. Euro)			
	2015	2020	2023*
1 Overige voeding	239,5	260,8	372,4
2 Dranken	327,7	325,2	300,8
3 Natuurlijke vetten en oliën	77,7	196,9	257,4
4 Cacao en bereidingen	114,6	114,8	159,5
5 Bereidingen van graan, meel, melk	96,5	139,2	138,9

* Voorlopige cijfers

Bron: CBS.

Herontwerp CBS statistiek Internationale Handel in Goederen

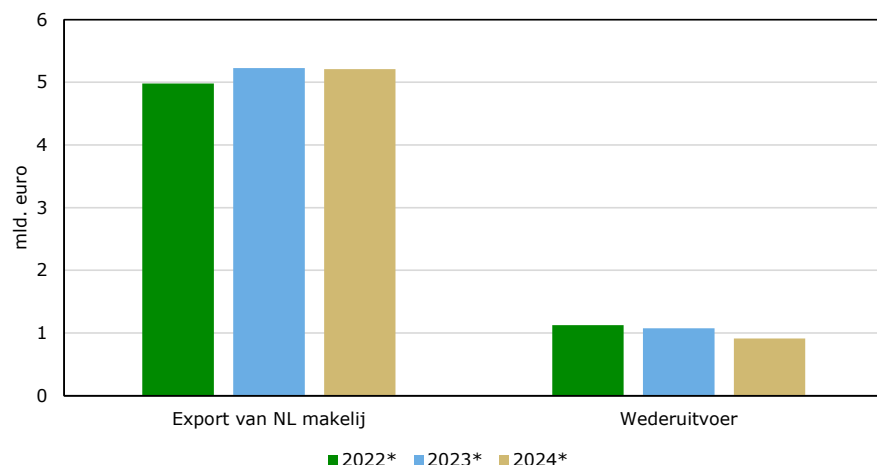
Vanwege een herontwerp van de CBS-statistiek Internationale Handel in Goederen in 2021 is er een trendbreuk in de reeksen voor internationale handel in goederen. Er zijn twee afzonderlijke tijdreeksen ontstaan. Om een consistente ontwikkeling over een langere tijd weer te geven, is er een teruggelegde tijdreeks gemaakt. Het is mogelijk deze teruggelegde reeks te maken, omdat er voor het jaar 2021 zowel cijfers beschikbaar zijn volgens de oude, als de nieuwe methodiek. Hiermee is het mogelijk om trendmatige ontwikkelingen uit oude jaren te koppelen aan waarden uit die jaren volgens de nieuwe methodiek. De teruggelegde cijfers worden gebruikt voor de analyses in paragraaf 6.3. In paragraaf 6.4 gebruiken we enkel de nieuwe reeks. In dit hoofdstuk worden de handelscijfers volgens het concept grensoverschrijding gebruikt en hebben alle waarden betrekking op handel zonder quasi-doorvoer, tenzij expliciet anders vermeld.

6.4 Eerste observaties NL-VK handel in landbouwgoederen 8 maanden na BTOM

Brexit heeft vooral invloed op wederuitvoer

Uit de bovenstaande analyse blijkt al dat de groei van de Nederlandse goederenexport naar het VK achterblijft bij de groei van de uitvoer naar andere handelspartners.. Vooral de quasi-doorvoer en wederuitvoer, die een lagere economische waarde hebben, naar het VK is afgenomen (Creemers et al., 2022). Tegelijkertijd zijn EU27-landen belangrijker geworden als afzetmarkt voor Nederlandse landbouwgoederen. De wederuitvoer van landbouwgoederen naar het VK lag in de eerste acht maanden van 2024 15% lager dan in dezelfde maanden van 2023, zie figuur 6.4. Deze krimp doet zich vooral voor bij dranken, vlees, bereidingen van vlees en vis, groenten, en natuurlijke vetten en oliën. Het aandeel van het VK in de totale wederuitvoer van landbouwgoederen nam af van 3,7 naar 3,0%. De wederuitvoer van landbouwgoederen naar alle bestemmingen in januari-augustus 2024 ligt juist 3% hoger dan in 2023. De daling van de wederuitvoer naar het VK is al langer dan 2023 aan de gang (zie bijvoorbeeld Creemers et al., 2021; 2022).

De export van in Nederland vervaardigde landbouwgoederen naar het VK hield in de eerste acht maanden van 2024 stand ten opzichte van dezelfde maanden in 2023. In de periode maart 2024 tot en met augustus 2024 is het aandeel van het VK in totale export van landbouwgoederen van Nederlandse makelij kleiner dan in dezelfde periode een jaar eerder. Dit is het geval voor onder andere sierteelt, vlees, overige voeding en cacao. EU-exporteurs van landbouwgoederen hebben met uitdagingen te maken gehad, maar de impact is enigszins beperkt door de gefaseerde aanpak van het VK om volledige grenscontroles te implementeren. Niettemin hebben exporteurs van verse producten vertragingen en hogere kosten ervaren vanwege nieuwe douaneprocedures en de noodzaak van extra exportgezondheidscertificaten (Du et al., 2024).

Figuur 6.4 Nederlandse export van landbouwgoederen naar het VK, jan-aug*

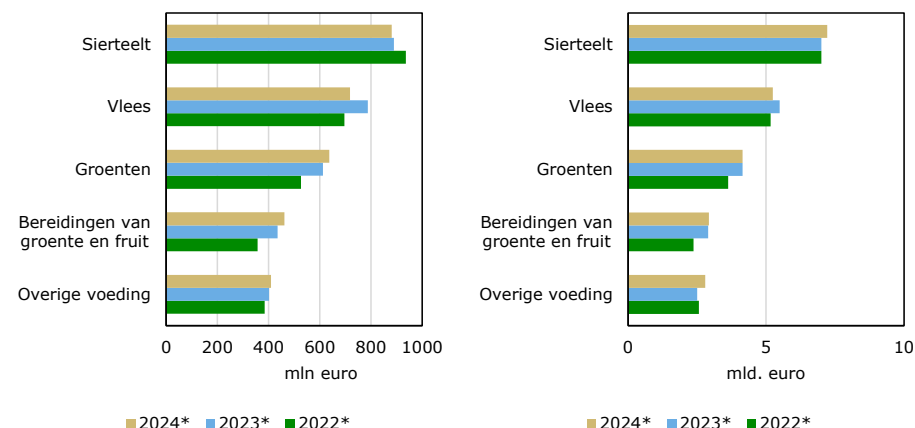
* Voorlopige cijfers

Bron: CBS.

Lagere waarde aan 'made in Holland' sierteelt en vlees naar het VK

Figuur 6.5 geeft de vijf belangrijkste landbouwgoederen naar waarde in het van Nederlandse makelij exportpakket voor het VK weer. Sierteelt werd met 880,2 miljoen euro het meest geëxporteerd in de eerste acht maanden van

2024. Van alle in Nederland vervaardigde sierteelt bestemd voor export ging 12,2% naar het VK. In de eerste acht maanden van 2023 was dit nog 12,7%. Ook bij vlees daalde het aandeel van het VK in de totale vleesexport van Nederlandse makelij. De vijf in waarde belangrijkste landbouwgoederen zijn samen goed voor 59,6% van de totale Nederlandse makelij landbouwgoederenexport naar het VK.

Figuur 6.5 Top 5 landbouwgoederen a) in export NL-makelij, jan-aug*, links VK rechts totaal

a) Top 5 is hier bepaald voor specifiek het VK en de periode januari tot en met augustus 2024

* Voorlopige cijfers

Bron: CBS.

Sinds 31 januari 2024 – drie jaar na het ingaan van de Brexit/TCA – moeten exporteurs gezondheidscertificaten aanvragen bij de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) voor zendingen van dierlijke, plant- en plantaardige producten. Deze certificaten zijn verplicht voor de import in het VK en gelden alleen voor producten die een middelgroot tot hoog risico vormen voor de gezondheid van mensen, dieren en flora. Denk hierbij aan vers of bevroren vlees en vleesproducten, diervoeders met dierlijke ingrediënten, zeedieren en visproducten. Voor plantaardige producten omvat dit bijvoorbeeld snijgroen,

snijbloemen, waterplanten en zaden (Van Hagen, 2024). De export van goederen van Nederlandse makelij die in het VK als risicoproducten worden geclassificeerd, is in de eerste drie kwartalen van 2024 licht gedaald ten opzichte van dezelfde periode in 2023. In het derde kwartaal van 2024 lag de exportwaarde van deze goederen bijna 2% lager dan in hetzelfde kwartaal een jaar eerder. Tegelijkertijd steeg de totale waarde van de Nederlandse landbouwexport naar het VK met 4%, wat suggereert dat er geen duidelijke impact zichtbaar is.

In de eerste acht maanden van 2024 was de uitvoerwaarde van Nederlandse sierteelt naar het VK 1% lager dan in dezelfde periode een jaar eerder (figuur 6.5). De totale Nederlandse uitvoer van Nederlandse sierteelt nam juist toe in waarde, met 3%. Sinds het aflopen van de overgangsperiode per 1 januari 2021 bezorgen douanecontroles Nederlandse vervoerders van bloemen en planten veel overlast. Sinds 30 april 2024 gaat het om fysieke controles van bloemen en planten op gezondheidsrisico's, die steekproefsgewijs worden genomen (Business Insider Nederland, 2024; Nieuwe Oogst, 2024; RTL Z, 2024).

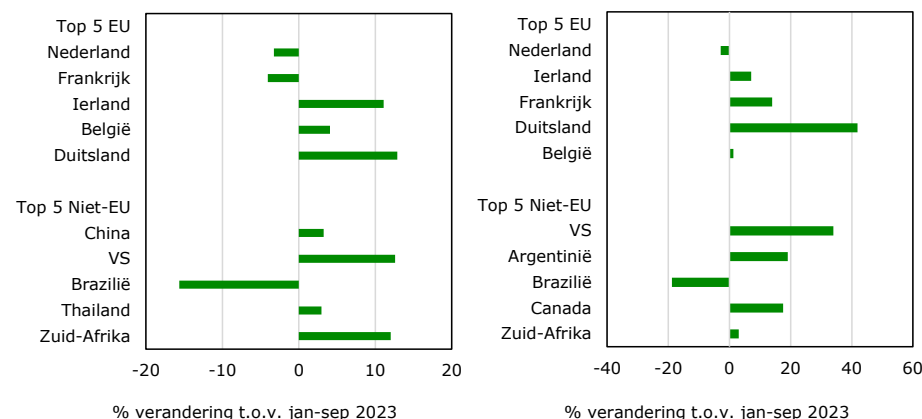
De exportwaarde van 'made in Holland' vlees bestemd voor het VK daalde met 9% in januari-augustus 2024 ten opzichte van dezelfde periode een jaar eerder (figuur 6.5). Ook de totale export van vlees van Nederlandse makelij nam af, zij het minder (-4%). Het VK blijft van oudsher een belangrijke exportmarkt voor de Nederlandse vleeswarenssector, met name voor varkensvlees (zoals bacon) en rundvlees. Deze producten vallen onder de verscherpte controles, waaronder steekproefsgewijze inspecties, die het exportproces aanzienlijk hebben vertraagd. De controles richten zich zowel op de heen- als terugweg, wat extra tijd en kosten met zich meebrengt voor logistieke operaties.

VK haalt hogere waarde aan landbouwgoederen uit Duitsland, Ierland en België

Nederland was in januari tot en met september 2024 de belangrijkste EU-leverancier van landbouwgoederen voor het VK, zowel in waarde als in gewicht (figuur 6.6). In de eerste negen maanden van 2024 kwam 13,5% van de Britse importwaarde uit Nederland. In dezelfde periode een jaar eerder was dat aandeel groter (14,4%). Frankrijk, Ierland, België en Duitsland vervolledigen de top 5 EU-importpartners voor landbouwgoederen. De Britse

landbouwimport uit Nederland, zowel qua waarde als gewicht, was lager in januari tot en met september 2024 ten opzichte van een jaar eerder. Voor de andere belangrijke EU-partners is er juist een toename zichtbaar; de Britse import van landbouwgoederen uit Frankrijk groeide enkel qua gewicht.

De Britse importwaarde uit vier van de vijf belangrijkste niet-EU-leveranciers van landbouwgoederen groeide in januari tot en met september 2024 ten opzichte van dezelfde periode in 2023 (figuur 6.6). Er werd vooral een hogere waarde aan bereidingen van vlees en vis, en oliehoudende zaden en vruchten ingevoerd uit China. De groei van de VS is toe te schrijven aan een hogere importwaarde van dranken. Het VK importeerde in de eerste drie kwartalen van 2024 een lagere waarde aan suiker en resten van de voedselindustrie (waaronder veevoer) uit Brazilië in vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder. Deze niet-EU-partners spelen een minder grote rol in de Britse landbouwimport dan de EU-partners. Zo kwam in de eerste negen maanden van 2024 2,9% van de Britse importwaarde uit China. Voor de VS en Brazilië was dat respectievelijk 2,7 en 1,8%.

Figuur 6.6 Ontwikkeling top 5 partners voor Britse landbouwhandel^{a)}, jan-sep 2024, (links waarde, rechts volume)

a) Top 5 is hier bepaald voor specifiek het VK en de periode januari tot en met augustus 2024.

Bron: HMRC (2024).

Er werd vooral minder vlees, sierteelt en dranken ingevoerd uit Nederland (zie tabel 6.2). Voor deze producten daalde het Nederlandse aandeel in de Britse import in de eerste drie kwartalen van 2024 ten opzichte van dezelfde periode in 2023, terwijl het niet-EU-aandeel toenam. In de eerste negen maanden van 2024 werden niet-EU-landen, zoals Nieuw-Zeeland en Australië, belangrijker als leverancier van vlees voor het VK. Bij de import van sierteelt springt een hogere waarde uit Kenia in het oog. Het VK importeerde voor een hogere waarde aan dranken uit de VS.

Tabel 6.2 Ontwikkeling top 5 landbouwgoederen a) in Britse importwaarde uit Nederland, jan-sep 2024

	% verandering waarde	Aandeel ^{b)}			
		Nederland		Niet-EU	
		Jan-sep 2023	Jan-sep 2024	Jan-sep 2023	Jan-sep 2024
Sierteelt	-5,2	73	70	16	17
Vlees	-12,3	23	20	11	13
Bereidingen van groente en fruit	9,5	21	21	14	14
Dranken	-20,1	13	11	23	24
Groenten	1,5	22	21	27	28

a) Landbouwhandel betreft hier de goederencodes GN 01 tot en met 24; b) Dit is het aandeel van respectievelijk Nederland en niet-EU-landen in de totale Britse import van elk van de landbouwgoederen uit de top 5.
Bron: HMRC (2024).

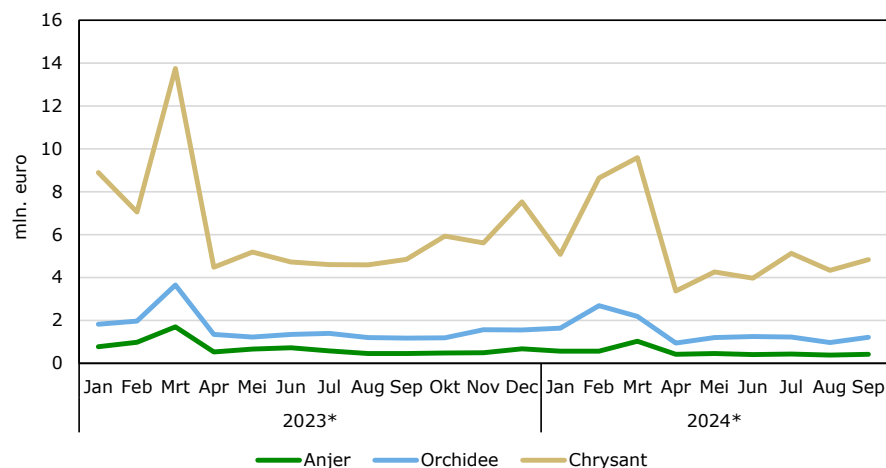
Impact van fysieke controles voor de Nederlandse sierteeltsector

Na herhaaldelijk uitstel is op 30 april 2024 het Britse BTOM gefaseerd ingevoerd. Dit model heeft de controles op vijf populaire snijbloemen, die als gemiddeld risico worden aangeduid, aangescherpt: chrysanten, anjers, orchideeën, gipskruid en guldenroede (Simpson, 2024; The British Florists Association, 2024). Deze bloemen, die in ongeveer 80% van de zendingen voorkomen, zijn sinds januari 2024 onderworpen aan verplichte fytosanitaire inspecties. De controles, die eerder in Nederland plaatsvonden, zijn in april 2024 verplaatst naar Britse grenscontroleposten. Dit heeft geleid tot hogere

keuringskosten, langere wachttijden, bederf van producten, te late leveringen en logistieke problemen, vooral voor kleinere zendingen.

In de media worden gevallen beschreven van chauffeurs die gemiddeld vier uur moeten wachten, waarna ladingen soms schade oplopen ter waarde van tienduizenden euro's (Business Insider Nederland, 2024; Nieuwe Oogst, 2024; RTL Z, 2024). Hoewel de controles voorlopig minder frequent zijn dan oorspronkelijk gepland, richten ze zich voornamelijk op risicovolle producten, zoals goederen met een onduidelijke herkomst of afkomstig van onbekende leveranciers (Van Harreveld, 2024b). Exporteurs melden dat deze extra kosten de marges aanzienlijk onder druk zetten, ondanks een stijging in de exportwaarde. Deze stijging weerspiegelt mogelijk geen toename in volume, omdat de hogere kosten in de exportprijs zijn verwerkt.

In april 2024 daalde de Nederlandse exportwaarde van anjers, orchideeën en chrysanten ten opzichte van april 2023 (figuur 6.7). Hoewel deze daling mogelijk verband houdt met de fysieke inspecties als gevolg van de Brexit, is voorzichtigheid geboden bij het trekken van conclusies. De controles lijken momenteel slechts beperkt te worden uitgevoerd, waarschijnlijk vanwege capaciteitsproblemen bij de Britse grenscontroleposten (Nieuwsblad Transport, 2024; Kok, 2024). Ook in mei 2024 lag de exportwaarde van deze bloemen onder het niveau van mei 2023, met name voor anjers. De brancheorganisatie voor de groothandel in bloemen en planten wijst erop dat de onzekerheid over toekomstige handelsafspraken tussen de EU en het VK hierbij een belangrijke rol speelt. Het BTOM heeft de export naar het VK duurder gemaakt, en met name de verplaatsing van controles naar grenscontroleposten veroorzaakt aanhoudende knelpunten in de logistiek.

Figuur 6.7 Export van Nederlandse makelij van snijbloemen naar het VK
 * Voorlopige cijfers
 Bron: CBS.

Voor de lange termijn verwacht de brancheorganisatie dat kostenstijgingen in 2025 verder doorzetten door aanvullende maatregelen. De recente verkiezingswinst van Labour in het VK, gecombineerd met hun voornemen om de handelsrelatie met de EU te herzien, biedt perspectief op versoepeling van controles en minder complexe handelsregels. Toch brengt deze potentiële 'reset' op korte termijn nog steeds onzekerheid met zich mee. Ondernemers lijken terughoudend met investeringen in efficiëntere oplossingen, omdat verdere wijzigingen in de handelsregels nog steeds mogelijk zijn.

Impact van fysieke controles voor de Nederlandse vleeswarenssector

Uit een gesprek met de Centrale Organisatie voor de Vleessector wordt duidelijk dat de Nederlandse vleesexporteurs zich inmiddels hebben aangepast aan de nieuwe eisen, maar de gevolgen blijven voelbaar. Administratieve lasten zijn toegenomen, omdat elke zending voorzien moet zijn van certificaten en controles, wat leidt tot hogere kosten per zending. Voor kleinere, gevarieerde zendingen is het exporteren naar het VK vaak niet langer rendabel. Dit heeft geleid tot een verschuiving naar grotere, meer uniforme zendingen. Tegelijkertijd zijn logistieke uitdagingen aanzienlijk, vooral voor verse producten zoals varkensvlees met een beperkte houdbaarheid. Waar een transport doorgaans binnen een dag kon worden afgehandeld, duurt dit nu vaak twee tot drie dagen.

Daarnaast is er een gebrek aan controleposten in de buurt van havens, wat extra wachttijden en vertragingen veroorzaakt. De Britse importprocessen kampen met beperkte capaciteit, wat het importeren van vlees verder vertraagt. Hoewel de Britse markt traditioneel sterk afhankelijk is van import, waaronder bacon en andere varkensvleesproducten, staan Nederlandse exporteurs onder druk.

De vraagkant in het VK laat ook verschuivingen zien. Door een hoge zelfvoorzieningsgraad is de vraag naar specifieke vleesproducten, zoals rund- en kalfsvlees, stabiel, maar de logistieke keten voor verse producten blijft kwetsbaar. Voor wederuitvoer, zoals het uitsnijden van karkassen in Nederland en herexport naar het VK, blijken de huidige certificeringseisen belemmerend. Hierdoor moeten exporteurs zoeken naar alternatieve logistieke oplossingen.

7

---

7 Prijzen en volumes

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden nieuwe prijs- en volumecijfers voor de internationale handel toegelicht. In deze publicatie werden de handelscijfers tot dit hoofdstuk voornamelijk in waarde besproken, hier brengen we onderscheid tussen onderliggende prijzen en volumes aan. Dat helpt om de handel beter in perspectief te plaatsen: de waardeontwikkeling komt namelijk tot stand door prijs- of volumeontwikkelingen, of de combinatie daarvan. En juist de prijzen van landbouwproducten zijn relatief volatiel door externe factoren als het weer of (mis)oogsten. Het onderscheid tussen prijs en volume bestond tot voor kort enkel bij de cijfers over internationale handel volgens eigendomsoverdracht, terwijl de hier gerapporteerde cijfers volgens het concept van grensoverschrijding tot stand komen. We gaan in dit katern in op de achtergrond van de nieuwe cijfers en op de methode, en werpen een eerste blik op de nieuw ontwikkelde cijfers.

7.2 Achtergrond

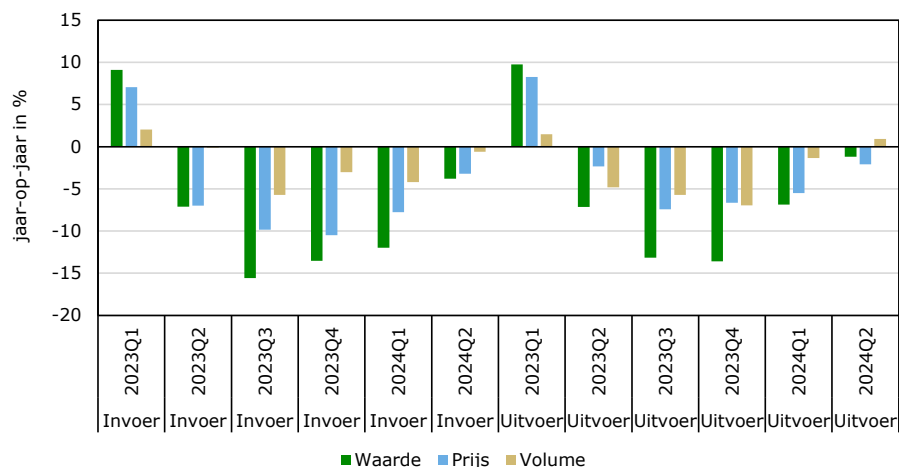
Prijs- en volumeontwikkelingen binnen de handelswaarde

Over de internationale handel in goederen wordt doorgaans in waarde gerapporteerd. Die waarde bestaat conceptueel uit twee onderliggende componenten: het volume van de handel en de prijs van de goederen. Zo kan een stijging van de importwaarde van tarwe het gevolg zijn van een groter volume (de hoeveelheid ingevoerde tarwe in tonnen is groter), of het komt door een stijging van de prijs van tarwe. Prijs en volume kunnen op elkaar reageren: het is mogelijk dat er door een hogere prijs minder tarwe wordt ingevoerd in volume, bijvoorbeeld vanwege substitutie-effecten (invoer vervangende goederen).

De volumeverandering is vaak niet direct meetbaar, omdat de hoeveelheid verhandelde goederen niet altijd wordt opgegeven of omdat vergelijkbare producten in uiteenlopende meeteenheden, zoals gewicht of volume, worden geregistreerd. Het handelsvolume wordt daarom afgeleid uit de waargenomen waarde en prijs. Door de waarde te corrigeren voor prijsveranderingen ontstaat een berekend handelsvolume, dat over tijd beter vergelijkbaar is. Het analyseren van de volumeontwikkeling biedt in sommige gevallen meer inzicht, met name bij fysieke aspecten zoals de milieueffecten van handel of het in kaart brengen van materiaalstromen, zoals het gebruik van kunstmest in de Nederlandse landbouw.

Veranderende dynamiek in de prijs- en volumeontwikkelingen

In de jaren voor de coronacrisis werd de waardeontwikkeling van de internationale handel grotendeels bepaald door de volumeontwikkeling; de prijsontwikkeling was relatief klein. Sinds 2020 zijn de prijzen gedaald om vervolgens in de jaren erna sterk te stijgen. Daarmee zijn de cijfers over internationale handel in waarde steeds moeilijker te interpreteren. Zo blijkt uit figuur 7.1 hoezeer volumeontwikkelingen afwijken van waardeontwikkelingen bij de internationale handel. De waardeontwikkeling is de som van de prijs- en volumeontwikkeling. In 2023 en de eerste helft van 2024 wordt de waardeontwikkeling sterk gedomineerd door de prijsontwikkeling. Desalniettemin laat de volumeontwikkeling een vergelijkbare trend zien van een krimp in invoer en uitvoer in Q2-Q4 2023 en een licht positieve trend in 2024. De volumereeks is echter veel minder volatiel dan de waardereeks.

Figuur 7.1 Waarde-, prijs- en volumeontwikkelingen Nederlandse internationale goederenhandel
Bron: CBS.

Internationale handel volgens eigendomsoverdracht en grensoverschrijding

Het CBS publiceert cijfers over de internationale handel aan de hand van twee concepten: eigendomsoverdracht en grensoverschrijding (CBS, n.d.). Bij internationale goederenhandel volgens eigendomsoverdracht gaat het om transacties waarbij een Nederlands bedrijf of persoon het economisch eigendom van de goederen overdraagt aan een buitenlands bedrijf of persoon en omgekeerd; bij grensoverschrijding gaat het om goederenbewegingen waarbij de goederen fysiek de Nederlandse landsgrens passeren zonder dat hierbij altijd sprake is van economische eigendomsoverdracht. Het CBS publiceert al cijfers over de prijs- en volumeontwikkelingen van de goederenhandel op basis van eigendomsoverdracht (CBS, 2024a). De handelswaarden in deze publicatie zijn echter gebaseerd op het concept van grensoverschrijding, waardoor de al bestaande prijs- en volumeontwikkelingen niet goed aansluiten op de hier getoonde cijfers.

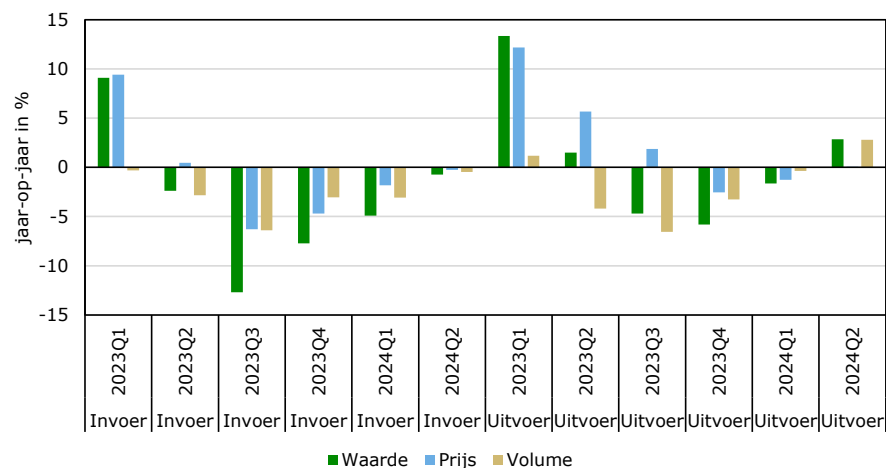
Het CBS heeft nieuwe cijfers ontwikkeld over de prijs- en volumeontwikkelingen van de internationale goederenhandel volgens het concept van

grensoverschrijding. Daarmee kunnen onder andere de waardeontwikkelingen van handel in landbouwgoederen in deze publicatie onderscheiden worden naar prijs- en volume-effecten. Daarnaast hebben de nieuwe prijs- en volumecijfers meer detail voor wat betreft productcategorieën, en is er informatie op landniveau beschikbaar. De productcategorieën zijn beschikbaar volgens de 3-cijferige SITC-indeling, de volume- en prijscijfers volgens eigendomsoverdracht zijn er volgens de CPA 2008 indeling. Tot slot kunnen er met behulp van de nieuwe cijfers land specifieke prijs- en volumecijfers gemaakt worden, waarbij wel opgemerkt moet worden dat de goederenportefeuille per land daarin een grote rol speelt.

De berekening van prijs- en volumeontwikkelingen begint met gedetailleerde handelsdata op productniveau (bijvoorbeeld GN8-producten zoals tomaten). Voor elke handelstransactie is informatie beschikbaar over de waarde en de hoeveelheid. Het lastige is dat de hoeveelheden niet altijd op dezelfde manier worden uitgedrukt: soms in tonnen, soms in kisten. Om dit probleem op te lossen, wordt voor elke transactie (per bedrijf) een eenheidsprijs berekend. Dit is simpelweg de waarde gedeeld door de hoeveelheid (bijvoorbeeld euro's per ton tomaten). Voor een bepaald product wordt daarna gekeken hoe deze eenheidsprijs binnen het bedrijf verandert van jaar t naar jaar $t+1$. Onrealistische prijsveranderingen worden verwijderd met behulp van een selectie voor uitbijters. Vervolgens worden deze prijsveranderingen opgeteld (geaggregeerd) tot een gemiddelde prijsverandering voor het productniveau (GN8) zonder de bedrijven. Hierbij wordt de waarde van de transacties in jaar t gebruikt als gewicht (hoe groter de waarde, hoe meer impact op het gemiddelde). Daarna worden de prijsveranderingen verder geaggregeerd naar bredere productgroepen, zoals GN2. De volumeontwikkeling wordt uiteindelijk berekend door de waardeontwikkeling te corrigeren voor de prijsontwikkeling. Dit geeft inzicht in hoeveel meer of minder producten er daadwerkelijk zijn verhandeld, los van prijseffecten.

7.3 Landbouwgoederen en waarde-, prijs- en volumeontwikkelingen

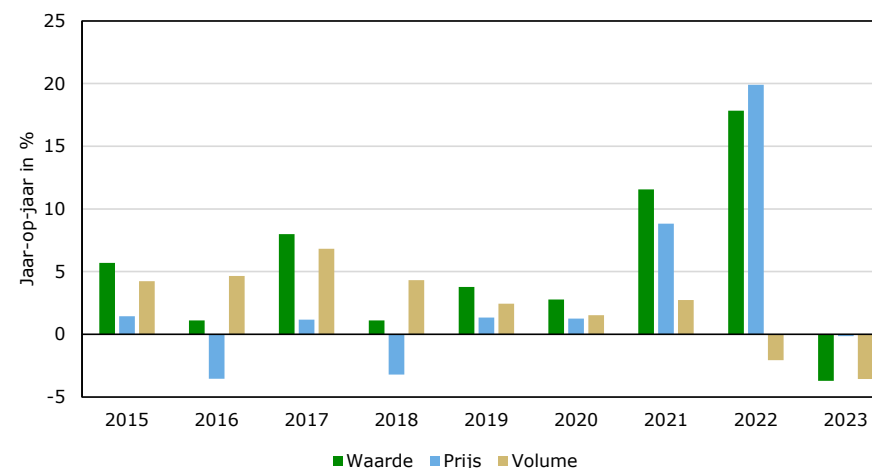
De landbouwsector kenmerkt zich door een relatief hoge prijsvolatiliteit. Naast het effect van wereldwijde economische ontwikkelingen en handelsbelemmeringen, spelen in de primaire productie ook factoren als (extreem) weer, klimaat en (mis)oogsten mee. Desalniettemin ontwikkelen de waarde, prijs en het volume van internationale handel in landbouwgoederen (figuur 7.2) zich grotendeels op dezelfde manier als die van de gehele goederenhandel (figuur 7.1). In het eerste kwartaal van 2023 kenden landbouwgoederen echter een sterkere prijs- en waardeontwikkeling, en de prijzen stegen in 2023 ook nog langer door dan die van andere goederen. De waardestijging werd bijna volledig gedragen door de prijsstijging; het volume was nagenoeg onveranderd. In de rest van 2023 daalden de verhandelde volumes. Net als bij de gehele goederenhandel, nemen de uitvoervolumes van landbouwgoederen in het tweede kwartaal van 2024 weer toe en lijken ook de prijzen te stabiliseren met minder grote prijsontwikkelingen.

Figuur 7.2 Waarde-, prijs- en volumeontwikkelingen internationale handel in landbouwgoederen

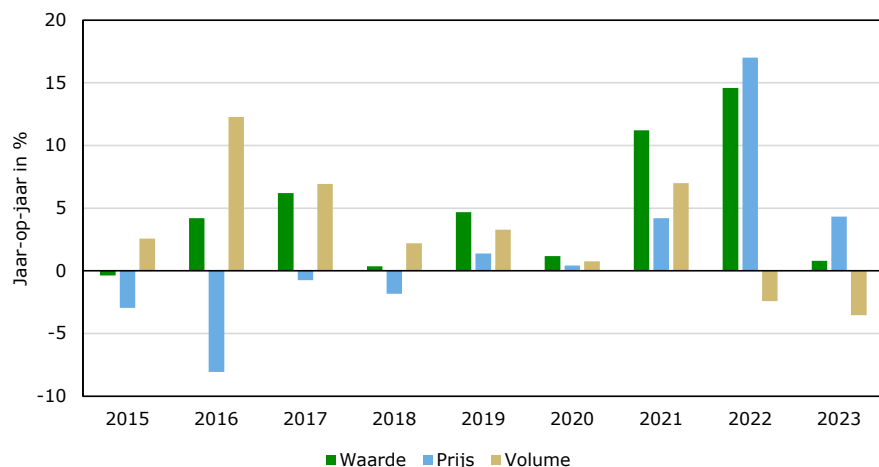
Bron: CBS.

Verder terug in de tijd zien we dat de import en export van landbouwgoederen in zowel waarde als volume continu toenam van 2015 tot en met 2021 (figuur 7.3 en 7.4). De gemiddelde import- en exportprijs kende wel wat dalingen in die periode. Vanaf 2021 nam zowel de prijs als de waarde van de handel sterk toe, met nog een beperkte volumestijging. In 2022 nam het volume voor het eerst in jaren af, wat overeenkomt met een prijsstijging die groter was dan de waardestijging. In 2023 tot slot zien we een beperkte prijsontwikkeling en zowel een waarde- als volumedaling.

Figuur 7.3 Waarde-, prijs- en volumeontwikkelingen export van landbouwgoederen

Bron: CBS.

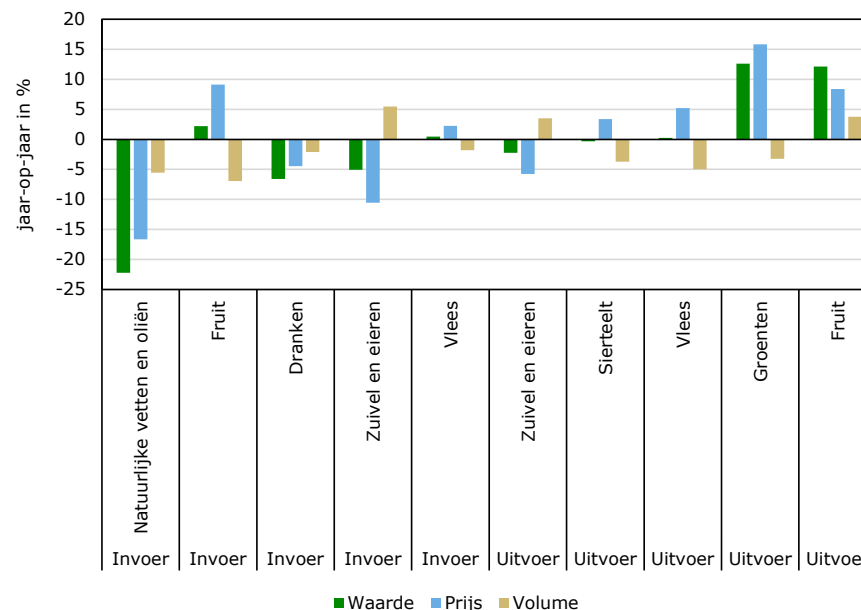
Figuur 7.4 Waarde-, prijs- en volumeontwikkelingen import van landbouwgoederen
Bron: CBS.

Prijzdaling bij zuivel en eieren in 2023

In figuur 7.5 staan de vijf belangrijkste landbouwgoederen qua waarde voor de invoer en uitvoer in 2023. Naast de waardeontwikkelingen worden ook de prijs- en volumeontwikkelingen in 2023 ten opzichte van 2022 weergegeven. Bij de invoer zien we een forse prijs-, waarde- en volumedaling bij natuurlijke vetten en oliën (met name palmolie en biodiesel). Ingevoerd fruit nam toe in prijs, maar het volume daalde. Van de vijf belangrijkste landbouwgoederen nam alleen de invoer van zuivel en eieren toe in volume, wat kwam door de sterk dalende prijs van zuivel. Zuivel zoals melk en boter kende een prijsdaling door (wereldwijd) tegenvallende vraag (ZuivelNL, 2024). Ook de prijs van eieren lag lager.

De prijs van uitgevoerde zuivel en eieren lag in 2023 lager dan een jaar eerder, dat geldt voor eieren maar ook voor melk en kaas. Voor de andere productgroepen geldt dat de prijzen (fors) hoger waren dan in 2022. De uitvoer van sierteelt nam toe in prijs (met name door hogere prijzen van bloemen), maar het volume daalde: ondanks de nog sterke vraag lag de productie lager als gevolg van de energiecrisis. Ook vlees daalde in uitvoervolume terwijl de prijs

toenam. Dat komt bijvoorbeeld door een hogere prijs en afnemend exportvolume van varkensvlees (Thelosen, 2024). De prijs van groenten nam fors toe en dat was terug te vinden bij allerlei groenten die belangrijk zijn voor de export zoals tomaten en uien. Het uitvoervolume van deze productgroep daalde wel. De uitvoer van fruit nam in 2023 in volume, prijs en waarde toe ten opzichte van 2022, vooral door (wederuitvoer van) tropisch fruit (bananen, avocado's).

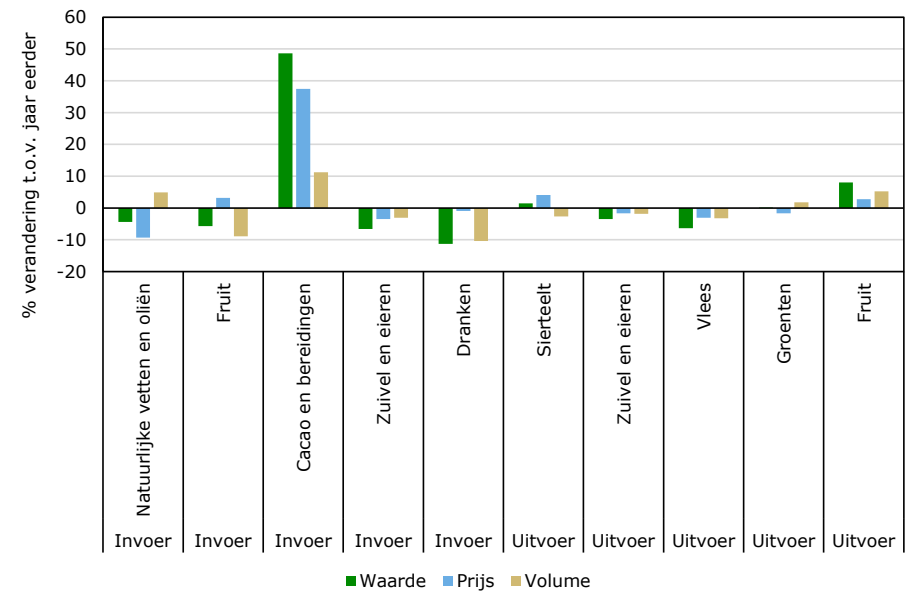

Figuur 7.5 Waarde-, prijs- en volumeontwikkelingen internationale goederenhandel belangrijkste landbouwgoederen, 2023 t.o.v. 2022
Bron: CBS.

Cacao(producten) sterk in prijs gestegen in eerste halfjaar 2024

In de eerste twee kwartalen van 2024 ziet het beeld er anders uit. Vooral ingevoerde cacao valt op met een enorme prijs- en waardestijging ten opzichte van het eerste halfjaar van 2023. Dat komt onder andere door misoogsten terwijl de productie geografisch relatief sterk geconcentreerd is (CBS, 2024).

Geïmporteerde natuurlijke vetten en oliën daalden juist in prijs en waarde ten opzichte van een jaar eerder, maar het ingevoerde volume nam toe. Omdat de prijzen harder zijn gedaald dan het volume is gestegen, is de totale invoerwaarde wel afgenomen.

Figuur 7.6 Waarde-, prijs- en volumeontwikkelingen internationale goederenhandel belangrijkste landbouwgoederen, eerste halfjaar 2024 ten opzichte van eerste halfjaar 2023
Bron: CBS.

Bij de uitvoer nam het handelsvolume van groenten en fruit toe in de eerste twee kwartalen van 2024. Zuivel en eieren, sierteelt en vlees werden in volume minder uitgevoerd dan een jaar eerder. De uitvoer van bloemen steeg wederom in prijs ten opzichte van het eerste halfjaar van 2023, mogelijk door hogere vraag vanuit het buitenland (van de Pol, 2024). Ook de prijs van fruit nam

gemiddeld gezien toe. Daarbij zit de prijsstijging met name in het eerste kwartaal van 2024.

7.4 Conclusie

In dit katern zijn de nieuwe prijs- en volumecijfers aan bod gekomen die meer inzicht kunnen geven in de cijfers over internationale handel in waarde zoals ze in deze publicatie aan bod komen. De waardeontwikkeling van de internationale handel in landbouwgoederen volgens het concept van grensoverschrijding komt veelvuldig aan bod in deze publicatie. Door middel van de nieuwe cijfers kunnen we binnen die waardeontwikkeling onderscheid maken in prijs- en volumeontwikkelingen. Het is belangrijk om rekening te houden met prijsontwikkelingen, en in het geval van landbouwgoederen is dat extra relevant. Door mislukte oogsten, seizoentrends, e.d. fluctueren landbouwprijzen in de regel relatief sterk. Bovendien schommelen de (handels)prijzen sinds de coronacrisis in het algemeen meer, wat de noodzaak van aandacht voor prijs- en volumeontwikkelingen binnen de waardeontwikkeling nog eens onderschrijft.

8

8 Afhankelijkheden in de Nederlandse landbouwimport

8.1 Inleiding

De afgelopen jaren hebben verschillende crises, zoals de coronapandemie en de Russische invasie in Oekraïne, geleid tot hernieuwde aandacht voor afhankelijkheden binnen internationale handelsketens. Deze gebeurtenissen legden bloot hoe kwetsbaar samenlevingen kunnen zijn wanneer onverwachte verstoringen optreden in de aanvoer van (plots) essentiële goederen, zoals mondkapjes of aardgas (Europese Commissie, 2021). Waar het debat over importafhankelijkheden vaak gericht is op niet-agrarische producten, richt dit katern zich specifiek op de Nederlandse landbouwimport.

Importafhankelijkheid hoeft echter geen probleem te zijn. Wederzijdse afhankelijkheden worden ook wel gezien als de hoeksteen van een mondiaal handelssysteem, waardoor specialisatie kan optreden, innovatie wordt gestimuleerd, producten toegankelijk blijven, wetenschappelijke kennis circuleert en welvaart en koopkracht toenemen (Ministerie van EZK, 2023). Het is daarom goed om een onderscheid te maken tussen verschillende gradaties van importafhankelijkheid. Daarbij gaan we uit van de definities zoals bepaald in de brief 'Kabinetsaanpak Strategische Afhankelijkheden' (Ministerie van EZK, 2023). In deze brief worden de volgende afhankelijkheden genoemd:

- I. **Algemene importafhankelijkheid:** we importeren relatief veel van een product (of dienst of technologie) ten opzichte van de binnenlandse productie en de invoer is afkomstig van een beperkt aantal landen van buiten de EU. De afhankelijkheid kan direct en indirect (import via derde landen) zijn.
- II. **Strategische importafhankelijkheid:** een afhankelijkheid is strategisch wanneer het betreffende product (of dienst of technologie) cruciaal is voor het borgen van belangen van Nederland of de EU, een risico vormt voor het continueren van vitale processen, of derden toegang geeft tot gevoelige informatie.

- III. **Risicovolle strategische importafhankelijkheid:** een strategische afhankelijkheid is risicovol bij een hoog risico op leveringsonderbrekingen en dan gaat het om de mate van marktconcentratie, de mogelijkheid tot substitutie, de aard van de betrekkingen met het land waarvan we afhankelijk zijn en de mate van wederzijdse afhankelijkheid.

De analyse van deze publicatie gaat over categorie I (en niet over categorie II en III) waarbij wordt gekeken naar de mate van algemene afhankelijkheid van een beperkt aantal landen buiten de EU. Er wordt daarbij enkel gekeken naar de directe import en er wordt geen vergelijking gemaakt met de binnenlandse productie. Verder onderzoek is nodig om te weten te komen in hoeverre sprake is van (risicovolle) strategische afhankelijkheden (categorie II en III) als het gaat over de Nederlandse landbouwimport.

Deze publicatie over agrarische importafhankelijkheid sluit aan bij een reeks studies over Nederlandse en Europese afhankelijkheden. Eerdere onderzoeken belichtten de afhankelijkheid van landen als Rusland, China en de VS (Cremers et al., 2019; Aerts et al., 2020), strategische ketenafhankelijkheden voor de Nederlandse economie (Bastein et al., 2023), afhankelijkheden van kritieke grondstoffen (Bohn et al., 2023) en afhankelijkheden in toeleveringsketens in belangrijke sectoren (Lemmers et al., 2023). Instellingen zoals de Algemene Rekenkamer, het Den Haag Centrum voor Strategische Studies (HCCS), en SEO hebben daarnaast belangrijke bijdragen geleverd, bijvoorbeeld via de Geo-Economische Monitor (Bijlsma et al., 2022). Op Europees niveau heeft de AGRI-commissie strategische afhankelijkheden van het voedselsysteem in kaart gebracht (Loi et al., 2024).

8.2 Conceptueel kader

De Nederlandse landbouwimport speelt een cruciale rol in de Nederlandse economie en voedselvoorziening. Om inzicht te bieden in de structuur en doelen van deze import, worden in figuur 8.1 vijf dimensies geïdentificeerd die samen het conceptuele kader vormen.

Importsoort

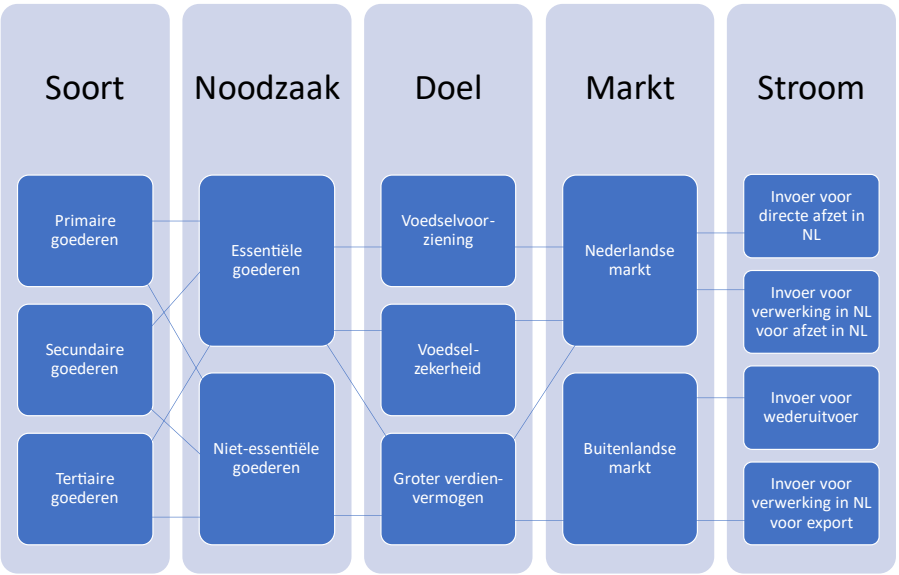
Dit katern neemt de basisdefinitie van landbouwgoederen als uitgangspunt, het gaat dan om primaire (onbewerkt en rechtstreeks van de landbouw, zoals aardappelen) en secundaire landbouwgoederen (bewerkingen van primaire goederen, zoals friet van aardappelen). Buiten de basisdefinitie zijn er ook nog de tertiaire of landbouwgerelateerde goederen. Dat zijn goederen ten behoeve van het agrocomplex, zoals machines voor de aardappelverwerkende industrie. In dit katern wordt de basisdefinitie gevolgd, maar in paragraaf 8.6 zijn ook de tertiaire landbouwgoederen meegenomen in de analyse.

Importnoodzaak en -doel

De import van primaire, secundaire en tertiaire landbouwgoederen kan essentieel of niet-essentieel voor Nederland zijn, afhankelijk van het soort product. Als het gaat om invoer voor de Nederlandse voedselvoorziening of voedselzekerheid dan gaat het vaak om essentiële landbouwgoederen. Is het doel van een bepaalde import het behalen van een groter verdienvermogen voor de Nederlandse economie, dan kan het zowel gaan om essentiële als niet-essentiële goederen. Voedselvoorziening gaat over de totale beschikbaarheid van voedsel door productie, distributie en logistiek. Voedselzekerheid is daarentegen de situatie waarin alle mensen, op elk moment, fysiek, sociaal en economisch toegang hebben tot voldoende, veilig en voedzaam voedsel dat voldoet aan hun voedingsbehoeften en voorkeuren voor een actief en gezond leven. Voedselzekerheid is dus een breder concept dan voedselvoorziening en kijkt ook naar aspecten als betaalbaarheid, rechtvaardige verdeling en de stabiele toegang tot voedsel en de kwaliteit en gezondheid ervan. Dit katern gaat enkel over de import voor het verdienvermogen van Nederland en de import (en niet de productie) voor onze voedselvoorziening en behandelt niet het concept voedselzekerheid.

Importmarkt en -stromen

Nederland importeert zowel voor de Nederlandse als de buitenlandse markt. In hoofdstuk 2 van deze publicatie is getoond dat 70% van de Nederlandse import uiteindelijk voor de buitenlandse markt is bestemd (waarvan ruim 46% direct als wederuitvoer en ruim 23% na verwerking in Nederland) en 30% voor de Nederlandse markt (waarvan 18% direct en 12% na verwerking in Nederland). Voedselzekerheid en voedselvoorziening gaan per definitie over de Nederlandse markt en import voor het Nederlandse verdienvermogen is gelinkt aan zowel de Nederlandse als de buitenlandse markt. Hier wordt de link met de landbouwexport duidelijk: dat Nederland zowel een grote importeur als exporteur is, is aan elkaar gekoppeld. De Nederlandse landbouwexport leunt sterk op landbouwimport, via wederuitvoer en via de export van verwerkte import.

Figuur 8.1 Conceptuele dimensies van de Nederlandse landbouwimport

8.3 Methode

Voor deze analyse van importafhankelijkheid worden drie kernindicatoren gebruikt, geïnspireerd door de methodologieën gebruikt in de studie van de Europese Commissie (2021) en Lemmers et al. (2023):

- Geografische concentratie op basis van de Herfindahl-Hirschman Index (HHI);
- Het belang van handel met niet-EU-landen;
- Het aandeel van de top-5-herkomstlanden.

Deze indicatoren zijn gekozen omdat ze complementair inzicht bieden in de spreiding en risico's van afhankelijkheid in landbouwimporten.

Herfindahl-Hirschman Index (HHI)

De HHI is een veelgebruikte maatstaf om de concentratie van import te berekenen en wordt bepaald door de som van de kwadraten van de aandeelpercentages van herkomstlanden. Hoe hoger de HHI, hoe geconcentreerder de import. Een HHI-waarde van 0,25 of hoger wordt in de economische literatuur gezien als een teken van hoge concentratie en daarmee als een potentieel risico (Lemmers et al., 2023).⁵

Aandeel import uit niet-EU-landen

Deze indicator meet het belang van import uit landen buiten de EU. Import vanuit niet-EU-landen wordt beschouwd als risicovoller vanwege mogelijke geopolitieke spanningen en verminderde wederzijdse hulp binnen de EU. Een aandeel van 50% of meer wordt in de literatuur als een kritische drempelwaarde beschouwd (Lemmers et al., 2023).

Top-5 herkomstlanden

Het gezamenlijk aandeel van de vijf grootste herkomstlanden biedt een intuïtieve maatstaf van afhankelijkheid. Hoewel minder nauwkeurig dan de HHI, geeft deze indicator een snel inzicht in de mate waarin Nederland afhankelijk is van een beperkt aantal landen voor de import van een specifiek product.

Samenhang en interpretatie van indicatoren

De gekozen indicatoren vullen elkaar aan en bieden gezamenlijk een breed beeld van importafhankelijkheid. Zo is het mogelijk om niet alleen de concentratie van import te kwantificeren (HHI), maar ook te analyseren welke rol niet-EU-landen spelen in de importketen en hoe groot het aandeel van de belangrijkste leveranciers is.

Een belangrijke nuance is dat een hoge importconcentratie door import vanuit EU-landen zoals België of Duitsland veel minder risicovol is dan afhankelijkheid van landen buiten de EU, zoals China. Dit benadrukt het belang van een integrale analyse waarbij zowel de herkomstlanden als de concentratie worden meegenomen.

Beperkingen en verdere uitsluitingen

Om een scherp beeld van importafhankelijkheid te krijgen, worden drie importconcepten hier behandeld:

- a. De totale Nederlandse landbouwimport (inclusief alle import voor de export)
- b. De Nederlandse landbouwimport zonder wederuitvoer
- c. De Nederlandse landbouwimport zonder wederuitvoer en zonder invoer verwerkt in de uitvoer. Dit heeft uitsluitend betrekking op de invoer voor de Nederlandse markt en niet op de grondstoffen die worden verwerkt in goederen die daarna weer worden geëxporteerd.

In paragraaf 8.4 en 8.5 worden (ook ter onderlinge vergelijking van de concepten) de cijfers gepresenteerd op basis van de drie concepten. Concept a is inclusief wederuitvoer, waarvan bekend is dat deze stroom beperkt bijdraagt aan de Nederlandse verdien capaciteit en geen directe invloed op voedselvoorziening of -zekerheid heeft. Daarom wordt in de verdere analyse, in paragraaf 8.6, enkel uitgegaan van het concept b, zonder wederuitvoer. Invoer verwerkt in de uitvoer wordt wel meegenomen vanwege de economische relevantie van deze importstroom.

⁵ Rekenvoorbeeld: Stel dat de Nederlandse import van graan afkomstig is uit vier landen met respectievelijke aandelen van 10%, 20%, 30% en 40%. De HHI wordt dan berekend als:

$HHI = (0,1)^2 + (0,2)^2 + (0,3)^2 + (0,4)^2 = 0,3$. Een HHI hoger dan 0,25 suggereert een aanmerkelijke afhankelijkheid van een klein aantal landen.

8.4 Resultaten op macroniveau

Tabel 8.1 laat zien dat de mate van geografische concentratie in de landbouwimport varieert afhankelijk van de manier waarop de data wordt uitgesplitst. Het aandeel van de top-5 herkomstlanden bedraagt 49% voor de totale import van landbouwgoederen, 53% als de invoer voor wederuitvoer wordt uitgesloten, en 56% wanneer alleen de import voor de Nederlandse markt wordt beschouwd. Deze stijging in concentratie wordt ook weerspiegeld in de Herfindahl-Hirschmann Index (HHI). Naarmate de focus versmalt naar import voor de binnenlandse markt, neemt de HHI toe van 0,074 (totale import) naar 0,098 (import voor Nederland).

Het aandeel van niet-EU-landen in de import daalt naarmate de import wordt uitgesplitst op basis van bestemming: van 37% voor de totale import, naar 33% zonder wederuitvoer, tot 29% voor de import die uiteindelijk op de Nederlandse markt terecht komt. De resultaten wijzen op een lichte toename van de geografische concentratie wanneer de focus verschuift naar de binnenlandse markt. Tegelijkertijd neemt de afhankelijkheid van niet-EU-landen af. Dit suggereert dat de Nederlandse import voor binnenlands gebruik sterker leunt op Europese herkomstlanden, terwijl niet-EU-importen vaker worden doorgevoerd naar andere markten.

Om meer inzicht te krijgen in deze afhankelijkheden, gaat de volgende paragraaf dieper in op de resultaten per specifieke productgroep.

Tabel 8.1 Importconcentratie en aandeel niet-EU in de gehele landbouwimport, 2023

Totale import	Aandeel top-5 landen	49%
	Herfindahl-Hirschmann index	0,074
	Aandeel niet-EU-landen	37%
Zonder wederuitvoer	Aandeel top-5 landen	53%
	Herfindahl-Hirschmann index	0,091
	Aandeel niet-EU-landen	33%
Import voor de Nederlandse markt	Aandeel top-5 landen	56%
	Herfindahl-Hirschmann index	0,098
	Aandeel niet-EU-landen	29%

Bron: CBS (waardeketenonderzoek).

8.5 Resultaten op het niveau van goederenhoofdstukken

In deze paragraaf wordt ingezoomd op die goederen die opvallen als het gaat om importconcentratie of de afhankelijkheid van niet-EU-landen op het GN-2 niveau (goederenhoofdstukken) van het Geharmoniseerd Systeem van de Wereld Douane Organisatie. Zoals besproken in sectie 8.3 worden daarbij dezelfde drempelwaarden gebruikt als in Lemmers et al. (2023): 50% als drempelwaarde voor het aandeel uit niet-EU-landen en 0,25 als drempelwaarde bij de HHI.

HHI boven drempelwaarde, niet-EU-aandeel eronder

Er zijn twee productgroepen waarbij de HHI boven de drempelwaarde van 0,25 ligt, maar het aandeel van niet-EU-landen onder de drempelwaarde blijft. Ten eerste levende dieren, die met name worden gehaald uit buurlanden (55% uit Duitsland, 30% uit België). 3% van de import bestemd voor de Nederlandse markt komt uit niet-EU-landen. Voor de productgroep meel, mout en zetmeel is de analyse vergelijkbaar. De HHI is hoog, maar ook nu is 3% van de import bestemd voor de Nederlandse markt afkomstig uit landen buiten de EU (44% uit Duitsland, 31% uit België, 11% uit Frankrijk). Het zijn productgroepen waarbij de hoge importconcentratie te maken heeft met een omvangrijke import uit landen dichtbij. Er zijn geen grote risico's als het gaat om leveringszekerheid.

Tabel 8.2 Productgroepen met HHI > 0,25 en aandeel niet-EU < 50%, 2023

	Totale import		Zonder wederuitvoer		Nederlandse markt	
	HHI	niet-EU	HHI	niet-EU	HHI	niet-EU
H01. Levende dieren	0,336	4%	0,408	2%	0,394	3%
H11. Meel, mout en zetmeel	0,267	5%	0,291	3%	0,309	3%

Bron: CBS (waardeketenonderzoek)

HHI onder drempelwaarde, niet-EU-aandeel erboven

Voor zes productgroepen geldt dat voor één of meerdere importconcepten (totale import, import zonder wederuitvoer en import voor de Nederlandse markt) het aandeel van niet-EU-landen boven de 50% uitkomt, maar de importconcentratie (ver) onder de drempelwaarde blijft. Het gaat om vis en zeevruchten, sierteelt, fruit, oliehoudende zaden en vruchten, plantensappen en cacao(bereidingen). Voor vis en zeevruchten gaat het met name om Europese niet-EU-landen zoals Noorwegen, IJsland of Turkije. Sierteeltproducten, zoals rozen die hier relatief weinig gekweekt worden, komen wel veel van buiten Europa zoals uit Kenia, Ethiopië, Congo, Uganda en Ecuador. Fruit wordt geïmporteerd uit bijvoorbeeld Zuid-Afrika (zoals druiven) en Peru (avocado's). Oliehoudende zaden en vruchten (zoals sojabonen) komen veel uit Brazilië, VS en Argentinië. Plantensappen komen het meest uit Vietnam en in mindere mate ook uit het VK; cacaobonen komen vooral uit Afrika (Ivoorkust, Ghana, Kameroen en Nigeria).

Tabel 8.3 Productgroepen met HHI < 0,25 en aandeel niet-EU >= 50%, 2023

	Totale import		Zonder wederuitvoer		Nederlandse markt	
	HHI	niet-EU	HHI	niet-EU	HHI	niet-EU
H03. Vis en zeevruchten	0,053	52%	0,059	61%	0,053	62%
H06. Sierteelt	0,076	57%	0,102	81%	0,148	88%
H08. Fruit	0,060	68%	0,070	61%	0,072	61%
H12. Oliehoudende zaden	0,061	61%	0,082	65%	0,071	60%
H13. Plantensappen	0,076	49%	0,105	48%	0,110	50%
H18. Cacao en bereidingen	0,125	58%	0,149	63%	0,178	43%

Bron: CBS (waardeketenonderzoek).

HHI en niet-EU-aandeel boven drempelwaarde

Voor twee productgroepen geldt dat voor één of meerdere importconcepten zowel de importconcentratie boven de drempelwaarde uitkomt als de import uit niet-EU-landen. In de eerste plaats geldt dat voor de groep 'andere producten van dierlijke oorsprong' (niet levende dieren, vlees of vis, zuivel of eieren). Het belangrijkste land van herkomst buiten de EU betreft hier China (tweede herkomstland na Duitsland). Ook Egypte, Brazilië en het VK zijn relatief grote leveranciers van deze producten. Het tweede product dat relatief geconcentreerd uit landen buiten de EU komt betreft vlechtstoffen, zoals bamboe en riet. China en India zijn hier de belangrijkste leveranciers en op ruime afstand zien we ook Indonesië en Sri Lanka naar voren komen.

Tabel 8.4 Productgroepen met HHI > 0,25 en Aandeel niet-EU >= 50%, 2023

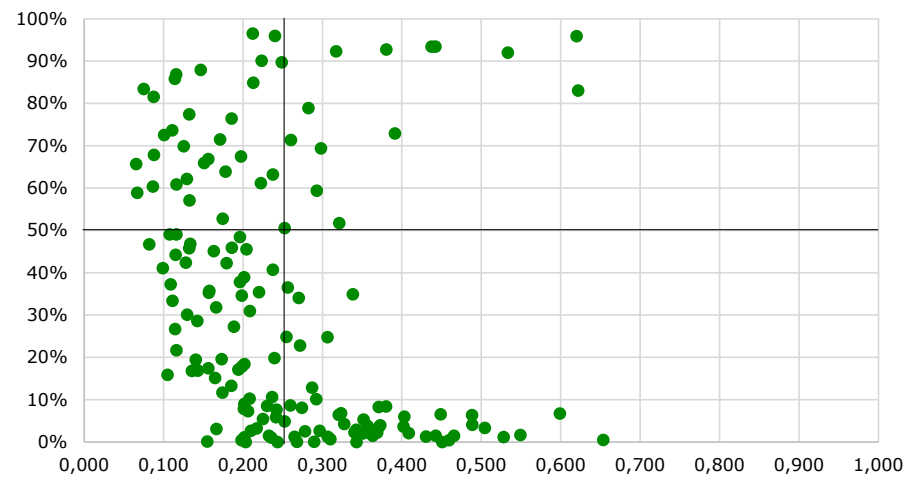
	Totale import		Zonder wederuitvoer		Nederlandse markt	
	HHI	niet-EU	HHI	niet-EU	HHI	niet-EU
H05. Andere dierlijke producten	0,171	51%	0,254	33%	0,188	45%
H14. Vlechtstoffen	0,190	72%	0,259	82%	0,267	83%

Bron: CBS (waardeketenonderzoek)

8.6 Resultaten op dieper detailniveau

Deze paragraaf analyseert de Nederlandse landbouwimport op een gedetailleerder niveau, met gebruik van dezelfde drempelwaarden voor herkomst en importconcentratie als in de vorige sectie. De analyse maakt gebruik van de GN4-classificatie, die twee niveaus dieper gaat in goederendetail dan de GN-2 classificatie gebruikt in de vorige paragraaf. Om relevante inzichten te verkrijgen over importafhankelijkheid is de invoer voor wederuitvoer hier buiten beschouwing gelaten. Daarnaast is een aanvullende drempelwaarde geïntroduceerd: een minimale invoerwaarde van 30 miljoen euro per product in 2023. Hierdoor blijven van de 239 goederengroepen op GN4-niveau 155 productgroepen over, die worden weergegeven in figuur 8.2. Uit de figuur blijkt dat 14 productgroepen voldoen aan de drempelwaarden voor niet-EU-

aandeel importconcentratie en importwaarde.⁶ Deze productgroepen zijn opgenomen in tabel 8.5.

Figuur 8.2 Niet-EU-aandeel (y-as) en HHI (x-as) t.a.v. de import van landbouwgoederen op GN-4-niveau (excl. wederuitvoer), 2023

Tabel 8.5 Goederen (GN4) met niet-EU-aandeel en importconcentratie boven drempelwaarde, 2023

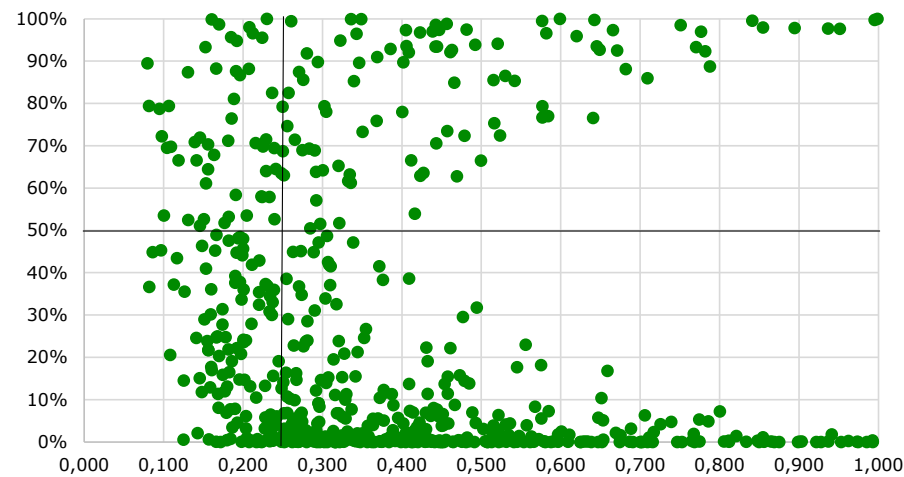
GN4	Beschrijving	HHI (index)	Niet-EU (%)	Importwaarde (mln. euro)
0204	Schapen- en geitenvlees	0,622	83	61
0302	Diverse verse en gekoelde vis	0,252	51	305
0504	Ingewanden/buiken van dieren	0,321	52	53
0801	Kokosnoten, cashew noten, etc.	0,317	92	108
0802	Overige noten	0,298	69	157
1201	Sojabonen	0,442	93	554
1202	Pinda's	0,380	93	294
1211	Planten voor cosmetica of bestrijding	0,260	71	31
1522	Residu plantaardige, dierlijke vetten	0,437	93	71
1803	Cacaopasta	0,533	92	237
2304	Veevoer van sojabonen	0,620	96	434
2308	Overig plantaardig veevoer	0,282	79	70
2404	Tabaksproducten	0,293	59	96
4401	Stookhout en houtchips	0,391	73	501

Producten zoals schapen- en geitenvlees (voornamelijk uit Nieuw-Zeeland), noten (veel uit VS en Vietnam), sojabonen en veevoer van soja (veel uit Brazilië), pinda's (veel uit Argentinië) en cacaopasta (vooral uit Ivoorkust) hebben een hoge importconcentratie. Een voorbeeld dat de drempel net niet haalt, is vanille uit Madagaskar, vanwege een importwaarde van 25 miljoen euro. Vier productgroepen in tabel 8.5 vallen weg wanneer de invoer voor verwerking in Nederland voor de export niet wordt meegerekend, zoals verse en gekoelde vis en plantaardige vetresiduen.

Op een nog dieper detailniveau (GN8) komt vaker voor dat zowel de drempelwaarde voor niet-EU-aandeel als voor importconcentratie wordt overschreden. Voor een robuuste analyse wordt hier een minimale importwaarde van 10 miljoen euro per product in 2023 gehanteerd. Dit beperkt

⁶ Zoals besproken in sectie 8.3 wordt voor de importconcentratie (HHI) een drempelwaarde van 0,25 aangehouden en voor het aandeel niet-EU 50%.

het aantal productgroepen tot 605, waarvan 93 aan alle criteria voldoen. In figuur 8.3 zijn deze goederen gevisualiseerd.

Figuur 8.3 Niet-EU-aandeel (y-as) en HHI (x-as) t.a.v. de import van landbouwgoederen op GN-8-niveau (excl. wederuitvoer), 2023

In de rechterbovenhoek van de figuur, met zowel een aandeel niet-EU als HHI boven de 90%, bevinden zich vier productgroepen met een zeer hoge concentratie, die bijna uitsluitend uit één niet-EU-land komen. Deze omvatten bourbonwhisky (VS), zaaigoed van lupinen (Australië), bereidingen van kalkoenvlees (Brazilië), en merantihout (Maleisië).

De lijst van 93 toont enkele goederen die in de literatuur vaak worden gezien als een strategische importafhankelijkheid voor Nederland (Huysmans, 2024; Loi et al. 2024). Dan gaat het bijvoorbeeld om palmolie (veel uit Maleisië), palmoliefracties (veel uit Maleisië en Indonesië), sojabonen (veel uit Brazilië), en veevoer (zowel na winning van sojaolie, zonnebloemolie als palmolie). Ze worden verder beschreven in tabel 8.6. Het zijn echter geen risicovolle strategische afhankelijkheden, omdat er voldoende substitutie- en diversificatie-opties aanwezig zijn.

Tabel 8.6 Selectie goederen (GN8) met niet-EU-aandeel en importconcentratie boven drempelwaarde, 2023

GN8	Beschrijving	HHI (index)	Niet-EU (%)	Importwaarde (mln. euro)
12019000	Sojabonen (excl. zaaigoed)	0,442	93	554
15111010	Ruwe palmolie (niet voor voeding)	0,351	73	119
15119019	Fracties van palmolie	0,409	92	62
23040000	Perskoeken (na winning soja-olie)	0,620	96	434
23063000	Perskoeken (na winning zonnebloemolie)	0,479	72	102
23066000	Perskoeken (na winning palmolie en palmpitolie)	0,788	89	83

8.7 Conclusie

De geografische concentratie van de Nederlandse landbouwimport en het aandeel van niet-EU-landen in de Nederlandse landbouwimport geven samen een helder beeld van algemene importafhankelijkheden. Het overschrijden van de drempelwaarde voor importconcentratie is namelijk vooral relevant wanneer het grootste deel van de import afkomstig is uit niet-EU-landen. Wanneer een hoge importconcentratie voornamelijk te herleiden is tot import uit naburige EU-landen, dan is er geen reëel risico ten aanzien van de leveringszekerheid.

Uit dit onderzoek komen producten naar voren zoals sojabonen, palmolie en veevoer, die in eerdere studies al zijn aangeduid als producten waarvan NL sterk of zelfs strategisch afhankelijk is. Het zijn echter geen risicovolle strategische afhankelijkheden, omdat er voldoende substitutie- en diversificatie-opties aanwezig zijn. Meer onderzoek is nodig om te zien in welke mate sprake is van (risicovolle) strategische afhankelijkheden zijn in de Nederlandse landbouwimport.

9

9 Land- en broeikasgasvoetafdrukken toegespitst op de landbouw

9.1 Inleiding

De milieudruk van de mensheid wordt een steeds groter probleem. Overheden proberen maatregelen in te stellen om dit in te perken. In Nederland zijn in het klimaatakkoord afspraken gemaakt over het terugdringen van de CO₂ uitstoot (Rijksoverheid, 2019). Daarnaast wordt al jaren gewerkt aan een vermindering van de stikstofdepositie om de natuur, water- en bodemkwaliteit te herstellen (Rijksoverheid 2024). Hoewel de maatregelen zich richten op wat er binnen Nederland gebeurt, wordt veel van wat wij hier consumeren of gebruiken voor de productie van goederen en diensten niet in Nederland gemaakt. Veel grondstoffen zijn bijvoorbeeld niet beschikbaar in Nederland. Ook is er in Nederland onvoldoende ruimte om alle mensen en dieren die hier wonen te voeden uitgaande van het huidige dieet (CLO, 2024).

Alleen naar de milieudruk binnen Nederland kijken is dan ook niet voldoende. Als we vervuilende productie verleggen naar het buitenland maar de consumptie niet verminderen, verdienen we minder, terwijl we de vervuiling slechts verplaatsen. Als bijvoorbeeld de fabrieken van TATA Steel zouden verdwijnen zou de milieudruk in Nederland erg verminderen. Maar de vraag naar de producten zou waarschijnlijk blijven, dus zouden slechts de productie en milieudruk verlegd worden naar een ander land. Daar zijn mogelijk minder strenge regels, waardoor de totale milieudruk zelfs kan toenemen. Als de fabrieken naar Duitsland of België worden verplaatst kan de uitstoot nog steeds in Nederland neerslaan. Als het over milieudruk gaat moet dus ook gekeken worden naar de consumptie en wat daarvoor uit andere landen nodig is.

De consumptievoetafdruk van Nederland bevat de totale milieudruk, wereldwijd, veroorzaakt door alles wat wordt afgenomen door Nederlandse consumenten (zie gele vlak in figuur 9.1). De consumptievoetafdruk wordt vaak als de belangrijkste voetafdruk voor een land gezien: het is een maatstaf om landen te vergelijken. De voetafdruk bestaat uit verschillende vormen van milieudruk. De

consumptievoetafdruk kan bijvoorbeeld gemeten worden als het totale benodigde landgebruik of de totale uitstoot van broeikasgassen in samenhang met de geconsumeerde goederen en diensten. De grootte van de voetafdruk is afhankelijk van de milieu-indicator die gemeten wordt: een metaalfabriek heeft bijvoorbeeld relatief weinig land nodig, maar stoot veel CO₂ uit.

De consumptievoetafdruk bevat zowel de milieudruk van de invoer die direct bestemd is voor consumenten (bijvoorbeeld een katoenen T-shirt), als ook de invoer die via de Nederlandse productie bij een Nederlandse consument belandt. Een voorbeeld hiervan is sojaschroot gevoerd aan de koe die als biefstuk op het bord ligt. Daarnaast vallen ook de milieudruk van de productie in Nederland (de leefruimte van de koe en de slachterij) en de milieudruk direct door Nederlandse consumenten veroorzaakt (bijvoorbeeld de uitstoot van de Cv-ketel) onder de consumptievoetafdruk. Wat niet meetelt is de milieudruk in Nederland door productie voor de export (onderste twee blokjes in figuur 9.1). Bij een consumptievoetafdruk worden deze meegeteld bij het land waar de producten uiteindelijk geconsumeerd worden. Het klimaatakkoord en de stikstofdoelen hebben betrekking op de blauwe vakken in figuur 9.1: de milieudruk in Nederland.

Figuur 9.1 Opbouw van verschillende voetafdrukken

De Nederlandse *consumptievoetafdruk* is de milieudruk waar de Nederlandse consument voor verantwoordelijk wordt gehouden: als Nederlanders minder consumeren gaat onze consumptievoetafdruk omlaag. Het meest rechtstreekse blokje in Figuur 9.1 bevat de milieudruk direct door Nederlandse consumenten veroorzaakt. Dit gaat dus om productie van huishoudens voor eigen consumptie. Eindproducten van Nederlandse of buitenlandse producenten die door huishoudens worden gekocht en gebruikt voor eigen productie, worden hierbij niet meegeteld; deze zijn al opgenomen in de andere blokken. Dus wel de bodemverbeteraar zelf gemaakt uit bioafval, maar niet de gekochte kunstmest. Doordat aangekochte eindproducten hier niet meetellen, is dit een maar klein deel van de consumptievoetafdruk. Hierbij is het moeilijk onderscheid te maken tussen wel en niet landbouw-gerelateerde milieudruk. Hoeveel gewassen de gemiddelde Nederlander in zijn eigen tuin verbouwd wordt bijvoorbeeld niet gemeten aangezien dit slechts een klein aandeel van de totale landbouw-gerelateerde milieudruk betreft.

De *productievoetafdruk* bevat alles wat te maken heeft met de totale Nederlandse productie. Dus niet alleen de milieudruk binnen Nederland, maar ook die in het buitenland veroorzaakt door de invoer van intermediaire goederen en diensten gebruikt in de Nederlandse productie. Het deel van deze voetafdruk dat samenhangt met de productie voor de Nederlandse consumptie overlapt met

de consumptievoetafdruk (zie figuur 9.1). Nederlandse bedrijven kunnen hun productieproces aanpassen om de voetafdruk ervan te verminderen, maar niet de vraag naar hun producten veranderen. Aan de andere kant kan de consument niets aan het productieproces veranderen, maar soms wel kiezen voor een vergelijkbaar product met een lagere milieudruk. Consumenten, producenten en de overheid moeten samenwerken om de milieudruk van Nederland te verminderen.

De *invoervoetafdruk* bevat de milieudruk van de totale Nederlandse invoer. Deze overlapt met voorgenoemde voetafdrukken van de invoer voor de Nederlandse consument en producent, maar heeft nog een extra deel: de milieudruk van de invoer voor wederuitvoer. Invoer voor wederuitvoer zijn producten die in Nederlandse handen komen en zonder significante bewerking weer worden uitgevoerd. Enerzijds heeft Nederland als 'poort van Europa' weinig invloed op welke producten deze stroom bevat, anderzijds verdient Nederland hier jaarlijks zo'n 40 miljard euro aan (Prenen et al., 2024).

Agrosector

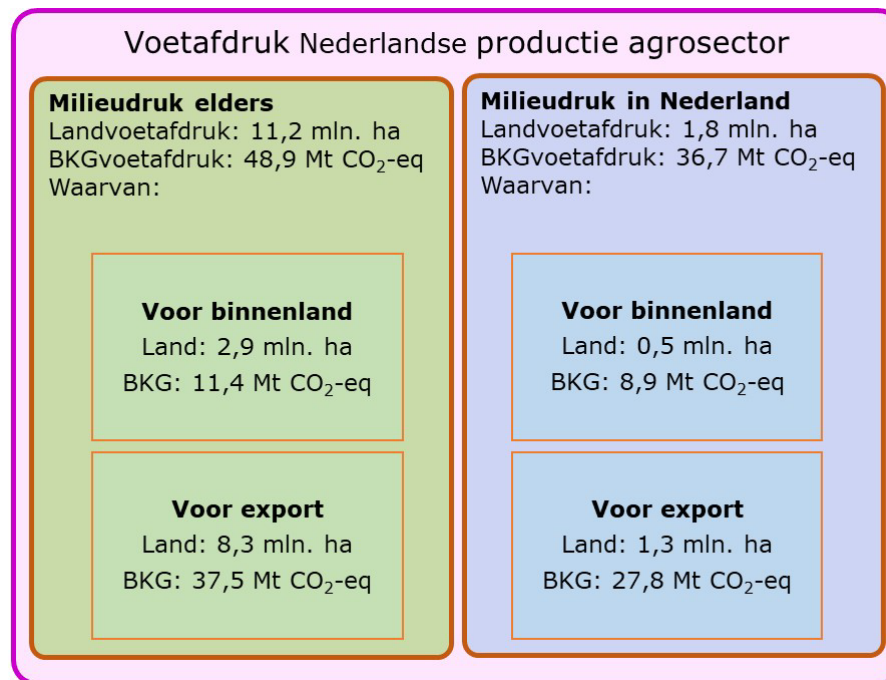
De voetafdrukken in dit katern zijn berekend door middel van input-outputanalyse. Dit is een veelgebruikte methode voor het berekenen van voetafdrukken (Wiedman, 2009; Wilting, 2021; Kitzes 2013). De sectoren landbouw, tuinbouw en visserij – zijn nauw verweven met andere delen van de economie. Het geheel van directe en indirecte activiteiten rond deze sectoren kan als een samenhangende keten worden gezien, die vaak wordt aangeduid als het agrocomplex (Berkhout et al., 2023). Enkele kleinere (onderdelen van) bedrijfstakken die wel binnen de afbakening van het agrocomplex vallen kunnen in deze input-outputanalyse niet worden meegenomen, omdat de input-outputtabellen die als basis dienen voor deze berekeningen daartoe onvoldoende detail bieden. Denk hierbij bijvoorbeeld aan een groothandel die voedingsmiddelen verkoopt of een machinefabriek die tractoren verkoopt. In dit katern wordt dus een iets beperktere variant van het agrocomplex onderzocht, genaamd 'agrosector'. De agrosector bevat de bedrijfstakken landbouw, bosbouw, visserij, de voedingsmiddelenindustrie, de drankenindustrie en de genotmiddelenindustrie.

Data

Dit onderzoek is gebaseerd op een multi-regional input-outputtabel gemaakt door het Planbureau voor de Leefomgeving op basis van de multi-regional input-outputtabel FIGARO van Eurostat (In 't Veld en Wilting, 2024).

9.2 Productievoetafdruk van de agrosector⁷

De landvoetafdruk van de productie van de agrosector bedroeg in 2020 bijna 13,0 miljoen hectare, waarvan het gros (86%) in het buitenland ligt (figuur 9.2). Deze landvoetafdruk van de agrosector beslaat 60% van de totale landvoetafdruk van de Nederlandse productie van 21,6 miljoen hectare. De oppervlakte van Nederland is ongeveer 4,2 miljoen hectare (inclusief 18% water) (CBS, 2020). Van de totale 21,6 miljoen hectare productie-landvoetafdruk ligt dan ook minder dan 2 miljoen hectare in Nederland. Van landgebruik in Nederland ten behoeve van de Nederlandse productie is 90% landgebruik voor de productie van de agrosector.

Figuur 9.2 De productievoetafdruk van de agrosector, landgebruik en broeikasgassen, 2020

Van de broeikasgasvoetafdruk van de productie van de agrosector werd 43% in Nederland uitgestoten. Bij het relatief kleine aandeel landgebruik in Nederland (86% vindt plaats in het buitenland) hoort dus relatief veel broeikasgasuitstoot. Het aandeel in de totale Nederlandse productievoetafdruk is kleiner dan bij landgebruik: van de broeikasgasvoetafdruk behoort 22% aan de productie van de agrosector.

Van de productie van de agrosector wordt 76% geëxporteerd. Van de totale Nederlandse productie is dat 42% (figuur 9.2).

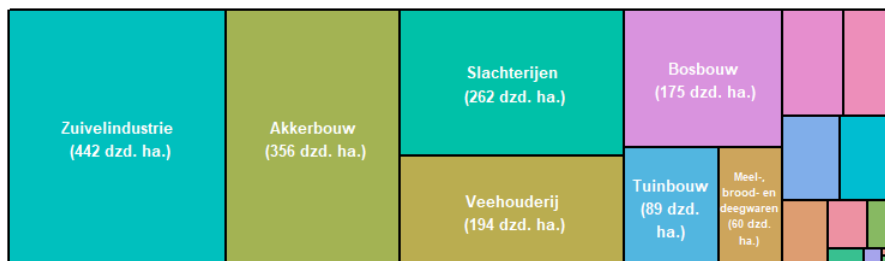
⁷ De agrosector is een deel van het agrocomplex, hierin worden meegenomen: Landbouw, bosbouw, visserij, de voedingsmiddelenindustrie, de drankenindustrie en de genotmiddelenindustrie.

Wat wordt er gemeten in de productievoetafdruk van een bedrijfstak?

Wanneer de productievoetafdruk wordt opgesplitst naar bedrijfstakken wordt de voetafdruk van een eindproduct toegekend aan de laatste Nederlandse bedrijfstak in de keten van het product. De benodigde ruimte voor melkkoeien wordt bijvoorbeeld toegekend aan de zuivelindustrie wanneer de melk door de zuivelindustrie verwerkt wordt. Wanneer we deze ruimte bij zowel de zuivelindustrie als bij de veehouderij zouden meenemen, tellen we deze dubbel. Wel kunnen we de productievoetafdruk van bijvoorbeeld de zuivelindustrie ontleden en daarin zien hoeveel van deze voetafdruk bij de veehouderij ligt en hoeveel bij de diervoederindustrie.

De productievoetafdruk binnen Nederland

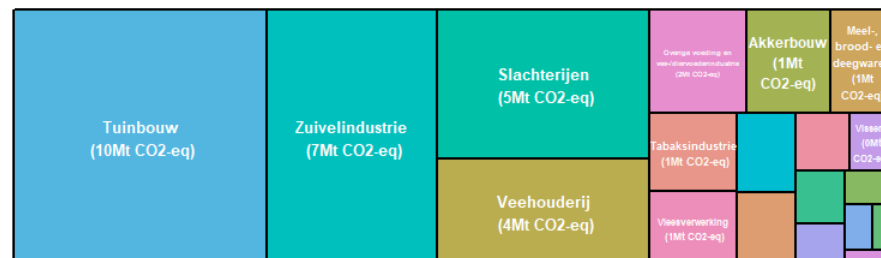
De zuivelindustrie heeft de grootste productie-landvoetafdruk binnen Nederland, gevolgd door de akkerbouw en de slachterijen (figuur 9.3). Dit gaat dus om de eindproducten van deze bedrijfstakken. Zowel de zuivelindustrie als de slachterijen leunen natuurlijk sterk op de veehouderij, waar het grootste gedeelte van deze productielandvoetafdrukken plaatsvindt.

Figuur 9.3 Productie-landvoetafdruk van de agrosector in Nederland

Van de broeikasgasvoetafdruk van de Nederlandse productie die in Nederland wordt uitgestoten, werd in 2020 het grootste deel veroorzaakt door de tuinbouw gevolgd door de zuivelindustrie en de slachterijen (figuur 9.4). Deze milieudruk vindt niet noodzakelijkerwijs bij de producerende sector plaats, maar kan ook eerder in de keten binnen Nederland plaatsvinden. Bij de tuinbouw wordt bijvoorbeeld veel energie verbruikt en bij de zuivelindustrie levert de

veehouderij die melk en bij het houden van koeien komt onder andere methaan vrij.

Figuur 9.4 Productie-broeikasgasvoetafdruk van de agrosector in Nederland

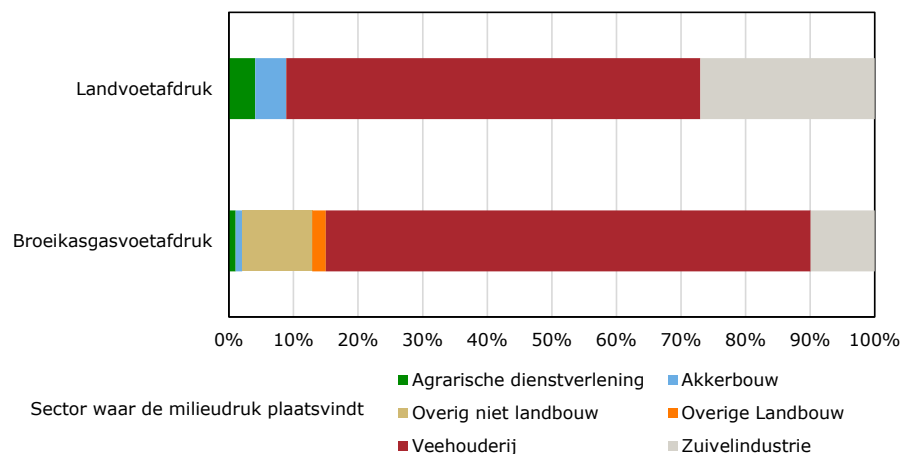
Van de totale aan landbouw gerelateerde productie is 24% bestemd voor binnenlandse consumptie. De resterende 76% wordt geëxporteerd. Tussen de bedrijfstakken verschilt dit percentage licht. Bijna 73% van de productie van de zuivelindustrie is bestemd voor de export, van de akkerbouw is dit 62%, van de slachterijen 75% en van de tuinbouw 85%. Het gros van deze milieudruk in Nederland is dus niet vanwege Nederlandse consumptie.

Ondersteunende sectoren: daar waar het landgebruik of de uitstoot daadwerkelijk plaatsvindt.

In voorgaande paragraaf werd per producerende sector gekeken wat de voetafdruk is, hier is al duidelijk geworden dat de daadwerkelijke uitstoot of het daadwerkelijke landgebruik niet altijd binnen de producerende sector plaatsvindt. In deze paragraaf gaan we verder in op de ondersteunde sectoren: de sectoren waar de milieudruk plaatsvindt ten behoeve van een eindproduct.

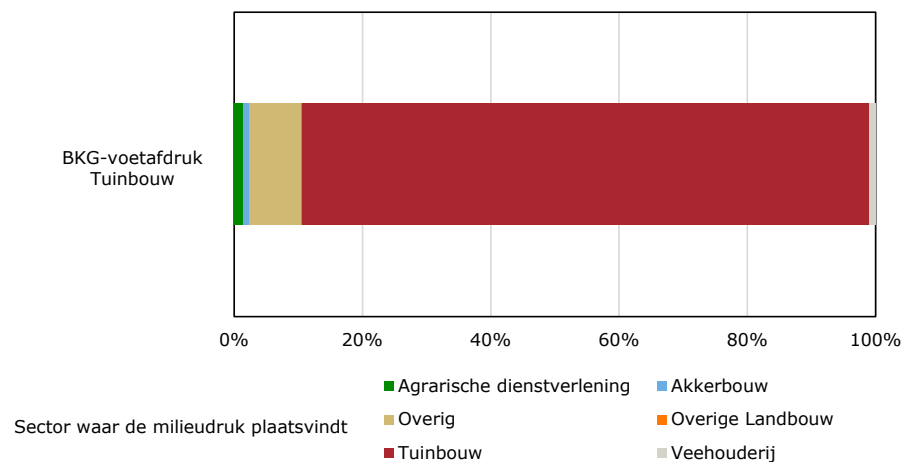
In figuur 9.5 is de productie-landvoetafdruk en productie-broeikasgasvoetafdruk van de zuivelindustrie binnen Nederland opgesplitst naar sector waar de milieudruk plaatsvindt. Hier is te zien dat het grootste gedeelte van zowel het landgebruik als de broeikasgasuitstoot bij veehouderijen plaatsvindt. 'Overig niet landbouw' bevat de bedrijfstakken buiten de agrosector, bijvoorbeeld de energiesector. De zuivelindustrie heeft zelf ook een behoorlijke landvoetafdruk: een boerderij waar ook kaas of yoghurt gemaakt wordt, wordt bij de

zuivelindustrie geteld wanneer de hoofdactiviteit het maken van kaas of yoghurt is. Het grootste deel van de output van zo'n bedrijf is dan het eindproduct en niet melk die nog verwerkt wordt.

Figuur 9.5 Land- en broeikasgasvoetafdruk van de productie van de zuivelindustrie in Nederland, verdeeld naar bedrijfstakken waar de milieudruk plaatsvindt, 2020

De tuinbouw is juist zelf de grootste ondersteunende sector wanneer naar de eigen productie-broeikasgasvoetafdruk wordt gekeken (figuur 9.6). In de glastuinbouw wordt bijvoorbeeld veel aardgas verbrand om de kassen te verwarmen, vandaar dat deze uitstoot ook voornamelijk binnen de sector plaatsvindt. De tuinbouw heeft de afgelopen twee jaren aanzienlijk minder CO₂ uitgestoten, vanwege de hoge prijzen werd het energieverbruik in 2022 sterk verminderd (Smit, 2023). In 2022 was er forse daling ten opzichte van 2020 (Smit, 2023), in 2023 bleef het aardgasgebruik ruim onder de hoeveelheid van 2020 (CBS, 2024). Naast de tuinbouw zelf vindt er ook uitstoot plaats bij overige ondersteunende sectoren zoals de energiesector en voor de productie van kunstmest.

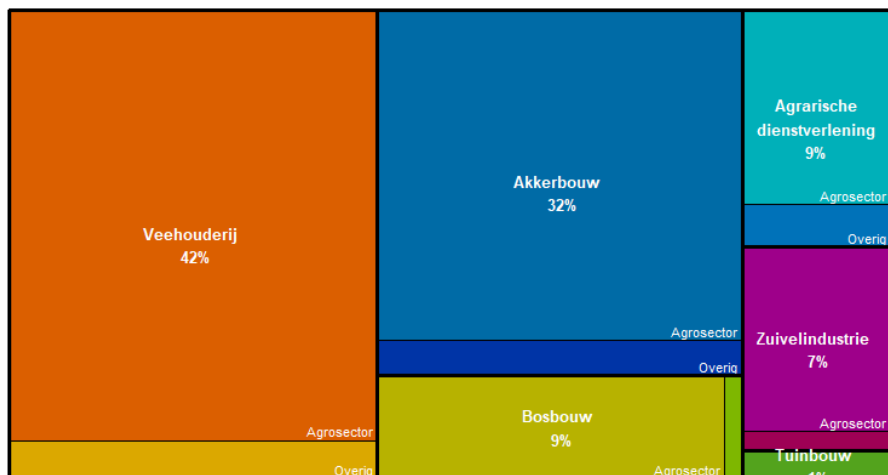

Figuur 9.6 Broeikasgasvoetafdruk van de productie van de tuinbouw in Nederland, verdeeld naar bedrijfstakken waar de milieudruk plaatsvindt, 2020

Het totaal van de ondersteunde sectoren

Voor de zuivelindustrie en de tuinbouw hebben we gezien dat de voetafdruk binnen Nederland niet volledig in de eigen sector plaatsvindt. De voetafdruk binnen Nederland kan dus ook verdeeld worden naar de sectoren waar deze uitstoot of het landgebruik daadwerkelijk plaatsvindt.

Het deel van de landvoetafdruk van de Nederlandse productie dat in Nederland ligt wordt bijna volledig ingevuld door de agrosector. In figuur 9.7 is deze landvoetafdruk opgesplitst naar bedrijfstak waar het landgebruik plaatsvindt. Veehouderij gebruikt de meeste grond, gevolgd door akkerbouw en agrarische dienstverlening, bijvoorbeeld stalverhuur. In figuur 9.7 is ook aangegeven of de producerende sector die het eindproduct maakt, tot de agrosector behoort. Minder dan 10 procent van het totaal behoort niet tot de agrosector.

Figuur 9.7 De Nederlandse productie-landvoetafdruk die in Nederland plaatsvindt, opgesplitst naar bedrijfstak waar het landgebruik plaatsvindt. Met onderscheid naar producerende bedrijfstak: valt deze wel of niet binnen de agrosector. 2020

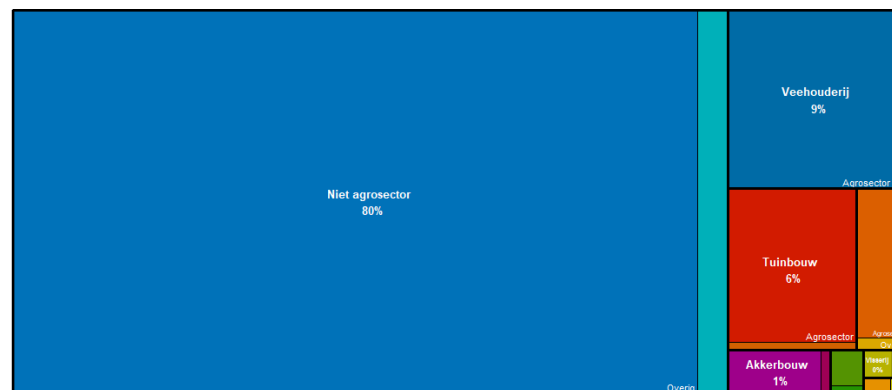
Het landgebruik van de veehouderij is voor een deel niet voor de productie van de agrosector, hierbij valt te denken aan logiesverstrekking of een restaurant op een boerderij. Zo ook bij de akkerbouw, dat is bijvoorbeeld een zorgboerderij of levering van producten aan de chemische industrie. Zo komt het dat het landgebruik binnen Nederland bijna volledig plaatsvindt binnen de agrosector, maar ongeveer 10 procent gebruikt wordt voor productie van bedrijfstakken die niet binnen de agrosector vallen.

Van de broeikasgasvoetafdruk van de Nederlandse productie in Nederland komt 22% vrij bij de productie door de agrosector. De resterende 78% van de emissies wordt uitgestoten door bedrijfstakken buiten de agrosector, met name door de industrie. Het grootste deel van de broeikasgasvoetafdruk van de agrosector in Nederland, wordt uitgestoten in de tuinbouw en veehouderij. De veehouderij veroorzaakt bijna 10% van de broeikasgasvoetafdruk in Nederland

⁸ De broeikasgasuitstoot wordt doorgaans uitgedrukt in megaton CO₂-equivalent (1 megaton = 1 miljoen ton = 1 miljard kilogram). Eén kilogram CO₂-equivalent staat gelijk aan de broeikaswerking van 1 kilogram CO₂.

van de totale Nederlandse productie. Voor de tuinbouw was dit 6% in 2020. De uitstoot van broeikasgassen binnen Nederland is sinds 2020 wel omlaaggegaan (CBS, 2024). De uitstoot van de landbouw is bijvoorbeeld van 27 Mt CO₂-equivalent⁸ naar 25 Mt CO₂-equivalent gezakt, maar de totale uitstoot in Nederland is harder gedaald (CBS, 2024a). Het aandeel van de aan landbouw gerelateerde sectoren is dus gestegen.

In figuur 9.8 is de broeikasgasvoetafdruk van de Nederlandse productie in Nederland onderverdeeld naar bedrijfstak waar deze uitstoot plaatsvindt. Ook is aangegeven welk deel behoort aan productie van intermediaire producten voor de agrosector en welk deel voor de overige bedrijfstakken.

Figuur 9.8 Productie-broeikasgasvoetafdruk in Nederland naar bedrijfstak waar de uitstoot plaatsvindt, 2020. Met uitsplitsing of de producerende bedrijfstak tot de agrosector of de overige sectoren behoort

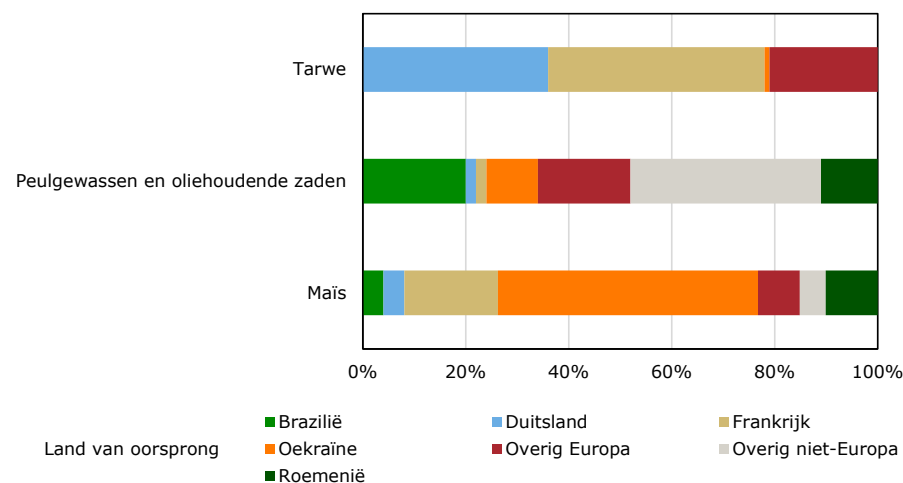
De productievoetafdruk van de agrosector buiten Nederland, oftewel de invoervoetafdruk van de agrosector

Van de landvoetafdruk van de productie van de agrosector ligt 11,2 miljoen hectare (86%) in het buitenland. Dit is ruim 3 keer de landoppervlakte van

Nederland.⁹ De agrosector is verantwoordelijk voor 57% van de landvoetafdruk van de totale Nederlandse productie in het buitenland van 19,7 miljoen hectare.

De voetafdruk die in het buitenland ligt is de voetafdruk van de ingevoerde producten. Voor de agrosector gaat dit met name om de invoer van peulgewassen en oliehoudende zaden (waarvan 26% sojabonen), maïs en tarwe. Deze drie productgroepen zijn goed voor 62% van de productie-landvoetafdruk in het buitenland van de agrosector. Voor de ingevoerde peulgewassen en oliehoudende zaden was in 2020 bijna 3,8 miljoen hectare land nodig, meer land dan Nederland rijk is. Naast sojabonen vallen in deze productgroep ook raapzaad, zonnebloemzaad en grondnoten, samen goed voor 80% van deze invoerstroom.

Waar tarwe en maïs veelal van het Europees continent komen, komt meer dan de helft van de peulgewassen en oliehoudende zaden van buiten Europa. In figuur 9.9 zijn de aandelen naar land van oorsprong te zien voor peulgewassen en oliehoudende zaden, maïs, en graan in 2020. Sinds de inval van Rusland in Oekraïne in 2022 is de maïs export naar Nederland wel iets gedaald, maar nog steeds komt jaarlijks de meeste maïs uit Oekraïne. In 2023 was Oekraïne de derde belangrijkste graanleverancier voor Nederland, waar het in 2020 nog de 6e grootste was.

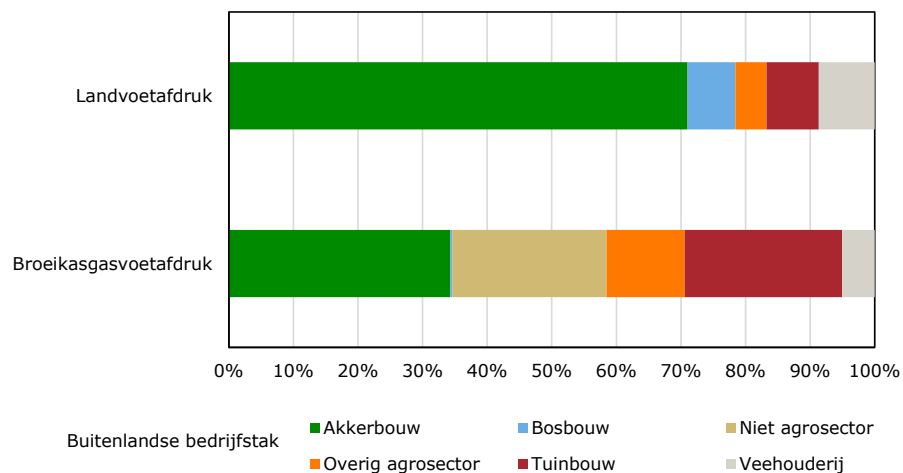

Figuur 9.9 Oorsprong van de invoer van de drie grootste productgroepen in de productie-voetafdruk van de agrosector, 2020

De broeikasgasvoetafdruk in het buitenland van de Nederlandse productie van aan de landbouw gerelateerde bedrijfstakken is meer verspreid over verschillende productgroepen dan de landvoetafdruk. De productgroep met de grootste broeikasgasvoetafdruk is wel weer peulgewassen en oliehoudende zaden. Deze invoerstroom is goed voor 20% van de broeikasgasvoetafdruk in het buitenland. Met 15% heeft de invoer van gewassen voor dranken (koffie, thee) de tweede grootste broeikasgasvoetafdruk. Waar de veehouderij binnen Nederland het grootste aandeel in de productie-broeikasgasvoetafdruk heeft, heeft in het buitenland de akkerbouw het grootste aandeel.

Figuur 9.10 toont dat het grootste deel van de landvoetafdruk van de intermediaire invoer bij de akkerbouw (in het buitenland) ligt. Dit is niet verrassend aangezien de grootste drie productgroepen naar waarde akkerbouwproducten zijn. Ook in de broeikasgasvoetafdruk heeft deze bedrijfstak een groot aandeel. In tegenstelling tot bij de landvoetafdruk zien we bij de broeikasgasvoetafdruk wel de niet-agrosector. Dit gaat met name om de invoer van energie die wordt gebruikt door de Nederlandse agrosector.

⁹ De landoppervlakte van Nederland, exclusief water, is 3,4 miljoen hectare.

Figuur 9.10 De voetafdruk van de invoer uit het buitenland voor productie in Nederland, verdeeld naar buitenlandse bedrijfstak waar de milieudruk plaatsvindt, 2020

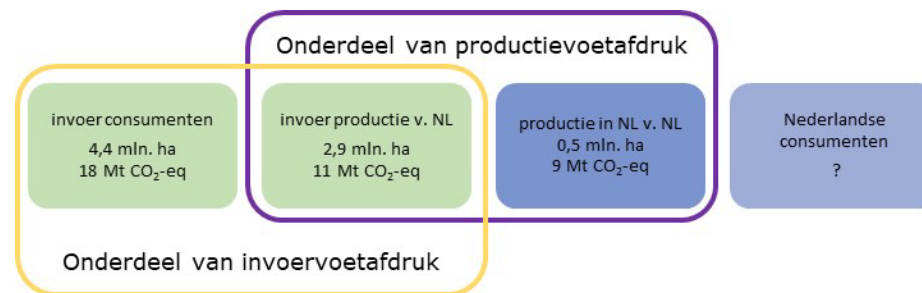
9.3 Landbouw en de Nederlandse consumptievoetafdruk

Van de consumptievoetafdruk is lastiger af te bakenen wat aan de landbouw gerelateerd is. Het blok 'Nederlandse consumenten' in figuur 9.1 kan met de gebruikte methode niet opgesplitst worden naar wel en niet landbouw-gerelateerd. Voor de landvoetafdruk maakt dit weinig verschil. Hier zou je kunnen denken aan een moestuin, het houden van kippen of dat wat een boer zelf met zijn gezin eet. Het landgebruik dat daarmee gepaard gaat zal in het niet vallen bij het landgebruik door bedrijven. Ook bij de broeikasgasvoetafdruk is het landbouwgerelateerde deel van consumenten verwaarloosbaar. Het meeste broeikasgas dat huishoudens uitstoten heeft immers te maken met verbranding van fossiele energiedragers voor verwarming van de woning of vervoer, beide niet landbouw-gerelateerd. We laten dit blok hier dan ook buiten beschouwing.

De consumptievoetafdruk (zoals te zien in figuur 9.1) overlapt gedeeltelijk met de productievoetafdruk, dit betreft de intermediaire invoer voor de productie voor consumptie in Nederland en de productie in Nederland voor consumptie in Nederland. Daarbij is uitsluitend de productie van de Nederlandse agrosector meegenomen.

Voor de consistentie wordt enkel de invoer meegenomen die direct naar Nederlandse consumenten gaat (het meest linkse blokje in figuur 9.1 en 9.11). Onder invoer voor consumenten vallen de eindproducten van een buitenlandse producent die direct of via een handelaar (zonder verdere bewerking) bij de consument terechtkomen, waarbij de consument een Nederlands ingezetene is. Denk bijvoorbeeld aan de avocado's in de supermarkt maar ook wat jij in het buitenland in een restaurant eet.

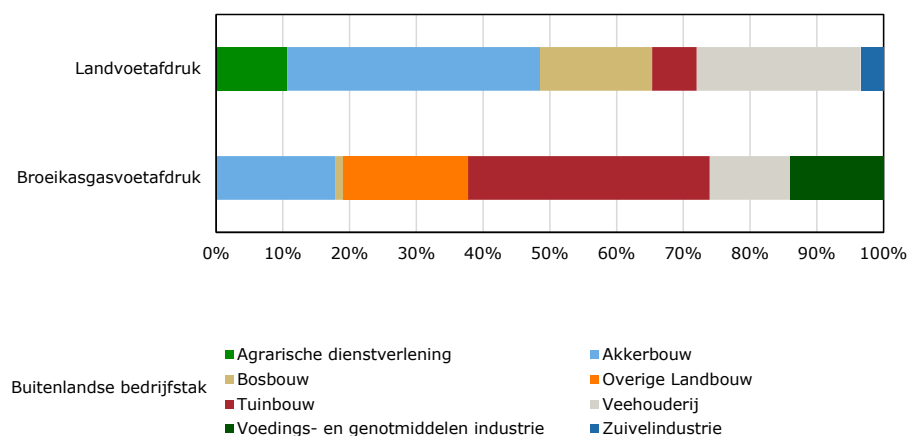
In figuur 9.11 staat de landbouw-gerelateerde consumptievoetafdruk van Nederland: de invoer van de buitenlandse agrosector direct voor Nederlandse consumenten plus de productievoetafdruk van de agrosector. Op deze manier komen we op een landbouw-gerelateerde consumptievoetafdruk van 7,8 miljoen hectare landgebruik en 38 megaton CO₂-eq. aan uitstoot van broeikasgassen. Van de landvoetafdruk ligt 94% in het buitenland, aanzienlijk meer dan voor de hele consumptievoetafdruk, daarvan ligt ongeveer 80% van het landgebruik in het buitenland (CLO, 2024).

Figuur 9.11 De landbouw-gerelateerde consumptievoetafdruk van Nederland

De invoer voor consumenten heeft een landvoetafdruk van 4,4 miljoen hectare. Dat is dus het landgebruik in het buitenland voor in het buitenland geproduceerde producten die uiteindelijk direct door Nederlands ingezetenen worden geconsumeerd. De invoer direct voor consumenten veroorzaakt het grootste deel (56%) van het landgebruik van deze consumptievoetafdruk. Bij broeikasgassen is het net iets minder dan de helft (47%).

Het grootste deel van het landgebruik ten behoeve van de invoer voor consumenten is akkerbouw, op de voet gevolgd door de veehouderij. De meeste uitstoot van broeikasgassen vindt plaats in de tuinbouw in het buitenland. Het aandeel akkerbouw in de productie van invoer direct voor consumenten en het aandeel akkerbouw in de invoer voor de productie (figuur 9.10) is gemiddeld groter dan het aandeel akkerbouw van productie in Nederland (figuur 9.3 en 9.4).

Figuur 9.12 De voetafdruk van de invoer uit het buitenland direct voor consumenten, verdeeld naar buitenlandse bedrijfstak waar de milieudruk plaatsvindt, 2020

Literatuur en websites

Hoofdstuk 2 De Nederlandse handel in landbouwgoederen

CBS (2024a). Statistiek Internationale handel in goederen volgens eigendomsoverdracht en grensoverschrijding. Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2024b, 31 oktober). Prijzen internationale goederenhandel dalen in 2024 steeds minder hard. Den Haag/Heerlen. Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/44/prijzen-internationale-goederenhandel-dalen-in-2024-steeds-minder-hard>.

CBS (2024c, 12 december). Inflatie stijgt naar 4,0 procent in november. Den Haag/Heerlen. Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/50/inflatie-stijgt-naar-4-0-procent-in-november>.

Prenen, L., Rooyakkers, J. en Notten, T. (2024). Nederlandse verdiensten aan de export. In S. Creemers, M. Houben-van Hertten en R. Voncken (Reds.), Nederland Handelsland: Export, import & investeringen. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://longreads.cbs.nl/nederland-handelsland-2024/nederlandse-verdiensten-aan-de-export/>.

Hoofdstuk 3 Bestemming en herkomst van de Nederlandse handel in landbouwgoederen

CBS (2021, 20 juli). Nederland grootste bierexporteur in de Europese Unie. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/29/nederland-grootste-bierexporteur-in-de-europese-unie>.

CBS (2023, 27 oktober). Import uit China afgenomen in 2023, export toegenomen. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/43/import-uit-china-afgenomen-in-2023-export-toegenomen>.

Chu, M. M. (2024, 20 september). China dairy farms swim in milk as fewer babies, slow economy cut demand. Reuters. Geraadpleegd via <https://www.reuters.com/world/china/china-dairy-farms-swim-milk-fewer-babies-slow-economy-cut-demand-2024-09-20/>.

Gocsik, E. (2024, 8 juli). Chinees onderzoek naar dumping varkensvlees kan EU-markt verstoren. Utrecht: Rabobank/RaboResearch. Geraadpleegd via <https://www.rabobank.nl/kennis/d011433931-chinees-onderzoek-naar-dumping-varkensvlees-kan-eu-markt-verstoren>.

Jukema, G.D, Ramaekers, P. en Berkhout, P. (Reds.), 2024. De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2024. Wageningen/Heerlen/Den Haag: Wageningen Economic Research en Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2024/10/de-nederlandse-agrarische-sector-internationaal-2024>.

Hoofdstuk 4 De handel uitgesplitst naar productgroepen

CBS (2021, 15 februari). Avocado-import groeit met 19 procent in 2020. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/07/avocado-import-groeit-met-19-procent-in-2020>.

CBS (2024a). StatLine. Goederenhandel; grensoverschrijding, SITC (5 digits, divisie 00-43). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/85680NED/table?dl=B18E1>.

CBS (2024b, 21 februari). Verdiensten aan machine-export meer dan verdubbeld sinds 2015. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/08/verdiensten-aan-machine-export-meer-dan-verdubbeld-sinds-2015>.

Jukema, G. D., Ramaekers, P. en Berkhout, P. (Reds.), 2022. De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2022. Wageningen/Heerlen/Den Haag: Wageningen Economic Research en Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2022/03/de-nederlandse-agrarische-sector-internationaal-2022>.

Koenis, C. (2024, 8 december). Hoe Brexit ondernemers blijft teisteren: 'Niemand zit hier op te wachten'. RTL Nieuws. Geraadpleegd via <https://www.rtl.nl/nieuws/economie/artikel/5483861/brexit-blijft-ondernemers-teisteren-aan-beide-kanten-van-de-grens>.

Nieuwsblad Transport (2024, 18 april). Bloemen- en plantenexport groeit weer na zeven kwartalen krimp. Nieuwsblad Transport. Geraadpleegd via <https://www.nt.nl/economie/2024/04/18/bloemen-en-plantenexport-groeit-weer-na-zeven-kwartalen-krimp>.

RVO (2024). Statistieken marktinformatie. Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. Geraadpleegd via <https://www.rvo.nl/onderwerpen/marktinformatie/statistieken#varkens>.

Verbiesen, M. (2022, 12 mei). Tweede Kamer tegen aardgasverbod sierteelt. Nieuwe Oogst. Geraadpleegd via <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2022/05/12/tweede-kamer-tegen-aardgasverbod-sierteelt>.

Vion Food Group (2024). Vion reviews German business portfolio. Geraadpleegd via <https://www.vionfoodgroup.com/en/vion-reviews-german-business-portfolio>.

Hoofdstuk 5 De handel in landbouwgerelateerde goederen

Bregman, C. (2024). Bedekte teelten: meer variatie in gewassen, constructies en bouwlocaties. In G. D. Jukema, P. Ramaekers en P. Berkhout (Reds.), 2024. De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2024. Wageningen/Heerlen/Den Haag: Wageningen Economic Research en Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2024/10/de-nederlandse-agrarische-sector-internationaal-2024>.

CBS (2017). Primaire, secundaire en tertiaire landbouwgoederen. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/03/export-landbouw-stijgt-met-ruim-4-procent/primaire-secundaire-en-tertiaire-landbouwgoederen>.

CBS (2023, 14 april). Exportwaarde kunstmest 57 procent hoger in 2022. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/15/exportwaarde-kunstmest-57-procent-hoger-in-2022>.

Government UK (2024, 4 januari). Department for Environment, Food and Rural Affairs. Biggest upgrade to UK farming schemes introduced by the Government since leaving the UK. Geraadpleegd via <https://www.gov.uk/government/news/biggest-upgrade-to-uk-farming-schemes-introduced-by-the-government-since-leaving-the-eu>.

Oltmer, K. (2024). Handel in dierlijke mest en kunstmest – verschillende markten voor dezelfde nutriënten. In G. D. Jukema, P. Ramaekers en P. Berkhout (Reds.), 2024. De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2024. Wageningen/Heerlen/Den Haag: Wageningen Economic Research en Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2024/10/de-nederlandse-agrarische-sector-internationaal-2024>.

Hoofdstuk 6 Landbouwhandel met het VK vier jaar na de Brexit

The British Florists Association (2024, 22 januari). Changes to the Border Operating Model from 31st January 2024. Geraadpleegd op 3 december 2024 via <https://britishfloristassociation.org/for-the-industry/top-stories/changes-to-the-border-operating-model-from-31st-january-2024/>.

Business Insider Nederland (2024, 21 juni). Nederlandse sierteelt heeft veel last van nieuwe douanecontroles in VK als gevolg van de Brexit. Geraadpleegd op 31 oktober 2024 via <https://www.businessinsider.nl/nederlandse-sierteelt-heeft-veel-last-van-nieuwe-douanecontroles-in-vk-als-gevolg-van-de-brexit/>.

Creemers, S., Draper, H. en Jaarsma, M. (2021). Nederlandse handel tijdens crises. In S. Creemers, M. Jaarsma, & J. Rooyakkers (Reds.), Internationaliseringsmonitor 2021, vierde kwartaal: Exogene schokken. Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://longreads.cbs.nl/im2021-4/nederlandse-handel-tijdens-crisis/>.

Creemers, S., Jaarsma, M. en Rooyakkers, J. (2022). Vooral minder door- en wederuitvoer naar het VK sinds Brexit. ESB, 107(4816), 545-547. Geraadpleegd via <https://esb.nu/vooral-minder-door-en-wederuitvoer-naar-het-vk-sinds-brexit/>.

Du, J., Liu, X., Shepotylo, O. en Shi, Y. (2024, 16 september). Unbound: UK Trade post-Brexit. Research Paper. Aston Business School: Centre for Business Prosperity. Geraadpleegd via <https://www.aston.ac.uk/research/bss/research-centres/business-prosperity/unbound>.

Europese Commissie (2021). De handels- en samenwerkingsovereenkomst tussen de EU en het VK. Brussel/Straatsburg: Europese Commissie. Geraadpleegd op 31 oktober 2024 via https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/relations-united-kingdom/eu-uk-trade-and-cooperation-agreement_nl.

Europese Commissie (z.d.). Snelle handleiding voor het werken met oorsprongsregels. Brussel/Straatsburg: Europese Commissie. Geraadpleegd op 5 november 2024 via <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/nl/content/snelle-handleiding-voor-het-werken-met-oorsprongsregels>.

Hagen, van (2024, 15 oktober). Zakendoen met het VK, dit moet je weten. KVK. Geraadpleegd op 15 november 2024 via <https://www.kvk.nl/internationaal/zakendoen-met-het-vk-dit-moet-je-weten/>.

Harreveld, M. van (2024a, 31 januari). Brexit maakt leven Britten nóg duurder, extra controle 'gaat half miljard kosten'. BNR. Geraadpleegd op 31 oktober 2024 via <https://www.bnr.nl/nieuws/internationaal/10538652/brexit-maakt-leven-britten-nog-duurder-extra-controles-aan-grens>.

Harreveld, M. van (2024b, 30 april). Angst voor ontwrichting door Brexitcontroles: 'Schoot ze op'. BNR. Geraadpleegd op 31 oktober 2024 via <https://www.bnr.nl/nieuws/economie/10545774/angst-voor-ontwrichting-door-brexitcontroles-schoot-ze-op>.

HMRC (2024). Build an overseas trade data table. [Dataset]. HM Revenue and Customs. Geraadpleegd op 3 december 2024 via <https://www.uktradeinfo.com/trade-data/ots-custom-table/>.

Kok, R. (2024, 17 juni). Nieuwe brexit-barrière tart de handel en het wordt alleen nog maar erger. Nieuwsblad Transport. Geraadpleegd op 15 november 2024 via <https://www.nt.nl/logistiek/2024/06/17/nieuwe-brexit-barriere-tart-de-handel-en-het-wordt-alleen-nog-maar-erger/>.

KVK (2024, 30 april). Exporting to the UK: the Border Target Operating Model. Geraadpleegd op 14 november 2024 via <https://business.gov.nl/running-your-business/international-business/export/exporting-to-the-uk-the-border-target-operating-model/>.

Nieuwsblad Transport (2024, 1 mei). 'Meeste exporteurs merken nog weinig van fysieke controles in VK'. Geraadpleegd op 15 november 2024 via <https://www.nt.nl/logistiek/2024/05/01/meeste-exporteurs-merken-nog-weinig-van-fysieke-controles-in-vk/>.

Nieuwe Oogst (2024, 29 april). Bloemenbranche in onzekerheid over nieuwe inspecties VK. Geraadpleegd op 31 oktober 2024 via <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2024/04/29/bloemenbranche-in-onzekerheid-over-nieuwe-inspecties-verenigd-koninkrijk>.

Peijs, R. (2024, 30 januari). Nieuwe Britse brexit-controles gaan in. Boerderij. Geraadpleegd op 5 november 2024 via <https://www.boerderij.nl/nieuwe-britse-brexite-controles-gaan-in>.

RTL Z (2024, 29 april). Bloemenbranche en vleessector bezorgd over inspecties VK. Geraadpleegd op 31 oktober 2024 via <https://www.rtl.nl/nieuws/rtl-z/artikel/5447890/brexit-bloemen-inspecties-verenigd-koninkrijk>.

RVO (2024, 18 april). Exporteren naar het VK: certificeringen voor landbouwproducten. Geraadpleegd op 31 oktober 2024 via <https://www.rvo.nl/onderwerpen/landen-en-gebieden/verenigd-koninkrijk/producteisen/certificeringen-landbouwproducten>.

Simpson, J. (2024, 4 januari). Dutch flower growers call for delays to UK post-Brexit border checks. The Guardian. Geraadpleegd op 3 december 2024 via <https://www.theguardian.com/politics/2024/jan/04/dutch-flower-growers-call-for-delays-to-uk-post-brexit-border-checks>.

Teutem, S. van (2024, 29 januari). De harde realiteit na vier jaar Brexit: alle beloftes naar de gallemiezen. De Correspondent. Geraadpleegd op 1 november 2024 via <https://decorrespondent.nl/15079/de-harde-realiteit-na-vier-jaar-brexit-alle-beloftes-naar-de-gallemiezen/3ffabc6d-2cea-0dfc-251b-f8360a5be503>.

VNO NCW (2024, 21 mei). De harde realiteit na 4 jaar Brexit: meer migratie en geen cent erbij. Geraadpleegd op 1 november 2024 via <https://www.vno-ncw.nl/forum/de-harde-realiteit-na-4-jaar-brexit-meer-migratie-en-geen-cent-erbij>.

Hoofdstuk 7 Prijzen en volumes

Boon, J. (2023, 16 oktober). Nederland exporteert dit jaar minder bloemen en planten. Nu.nl. Geraadpleegd via <https://www.nu.nl/economie/6285560/nederland-exporteert-dit-jaar-minder-bloemen-en-planten.html>.

CBS (n.d.). Statistiek Internationale handel in goederen volgens eigendomsoverdracht en grensoverschrijding. Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksomschrijvingen/statistiek-internationale-handel-in-goederen-volgens-eigendomsoverdracht-en-grensoverschrijding>.

CBS (2024a). Invoer en uitvoer volgens eigendomsoverdracht; volumeontwikkelingen. [Dataset]. Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://opendata.cbs.nl/statline/%22%20/I%20%22/CBS/nl/dataset/85958NED/table?ts=1730901380995>.

CBS (2024b, 1 augustus). Invoerwaarde cacao bijna twee keer zo hoog als een jaar eerder. Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/31/invoerwaarde-cacao-bijna-twee-keer-zo-hoog-als-een-jaar-eerder>.

Thelosen, J. (2024, 2 mei). Hogere exportwaarde verdoezelt dalende varkensproductie. Varkens. Geraadpleegd via <https://www.varkens.nl/nieuws/2024/05/02/hogere-exportwaarde-verdoezelt-dalende-varkensproductie>.

Pol, N. van de (2024, 16 juli). Nederlandse bloemenexport floreert na kwartalen van krimp. Nu.nl. Geraadpleegd via <https://www.nu.nl/economie/6320935/nederlandse-bloemenexport-floreert-na-kwartalen-van-krimp.html>.

ZuivelNL (2024, 23 juli). Zuivel in Cijfers 2023 gepubliceerd. ZuivelNL. Geraadpleegd via <https://www.zuivelnl.org/nieuws/zuivel-in-cijfers-2023-gepubliceerd>.

Hoofdstuk 8 Afhankelijkheden in de Nederlandse landbouwimport

Aerts, N., Bohn, T., Notten, en Wong, K. F. (2020). De Nederlandse import- en exportafhankelijkheid van China, Rusland en de VS. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2020/de-nederlandse-import-en-exportafhankelijkheid-van-china-rusland-en-de-verenigde-staten>.

Bastein T., Vera Concha, I. en Rietveld, E. (2023). Zicht op strategische ketenafhankelijkheden voor de Nederlandse economie: Ontwikkeling van een methode. TNO Rapport, september. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.

Bijlsma, M., Witteman, J., Kuczynski, A., Lensink, A., Korteweg, R., Martin, X., Rietveld, E., en Bodea, G. (2022). Geo-economische monitor: Strategische afhankelijkheden, economische beïnvloeding, kennispositie en investeringsstromen. Geraadpleegd via <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-7e6d5beba0e33fcc8b83e752a1753eebaac9fe84/pdf>

Bohn, T., Konietzny, R., en Notten, T. (2024). Inzet van de invoer in de Nederlandse economie. In S. Creemers, M. Houben-Van Herten en R. Voncken (Reds.), Nederland Handelsland: Export, import & investeringen. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://longreads.cbs.nl/nederland-handelsland-2024/inzet-van-de-invoer-in-de-nederlandse-economie/>.

Bohn, T., Notten, T., Ramaekers, P., en Wong K. F. (2023). Kritieke materialen in de Nederlandse toeleveringsketen. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2023/kritieke-materialen-in-de-nederlandse-toeleveringsketen>.

Cremers, D., Loog, B., Notten, T., Prenen, L., en Wong, K. F. (2019). De Nederlandse importafhankelijkheid van China, Rusland en de VS. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2019/47/importafhankelijkheid-van-china-rusland-en-de-vs>.

Europese Commissie (2021), Strategic dependencies and capacities, Brussels, Staff Working Document SWD(2021)352 final. <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=SWD:2021:352:FIN>.

Huysmans, M. (2024). 'Internationale voedselhandel en strategische afhankelijkheid' in Tien essays over de internationale verwevenheid van ons voedselsysteem. Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd via <https://www.scp.nl/binaries/scp/documenten/publicaties/2024/09/25/tien-essays-over-de-internationale-verwevenheid-van-ons-voedselsysteem/Tien+essays+over+de+internationale+verwevenheid+van+ons+voedselsysteem.pdf>.

Lemmers, O., Notten, T., Fung Wong, K. F., Dahlmans, D., en Prenen, L. (2023). De toeleveringsketens van vijf bedrijfstakken: welke landen van zeggenschap, welke producten. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2023/42/zeggenschap-en-producten-in-toeleveringsketens-2019>.

Loi, A., Gentile, M., Bradley, D., Christodoulou, M., Bracken, J., Knuuttila, M., Niemi, J. en Wejberg, H. (2024)., Research for AGRI Committee – The dependency of the EU's food system on inputs and their sources, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels. Geraadpleegd via [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/747272/IPOL_STU\(2024\)747272_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/747272/IPOL_STU(2024)747272_EN.pdf).

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2023). Brief over de kabinetsaanpak strategische afhankelijkheden. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/05/12/kabinetsaanpak-strategische-afhankelijkheden>.

Hoofdstuk 9 Land- en broeikasgasvoetafdrukken toegespitst op de landbouw

Berkhout, P. (red.), Meulen, H. van der en Ramaekers, P. (2023). Staat van Landbouw, Natuur en Voedsel; Editie 2023. Wageningen: Wageningen Economic Research. Rapport 2023-124. Geraadpleegd via <https://www.wur.nl/nl/Publicatie/staat-van-landbouw-natuur-en-voedsel-edition-2023/>.

CBS (2020). Nederland in cijfers. Hoe wordt de Nederlandse bodem gebruikt? Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/40/nederland-in-cijfers-bodemgebruik>.

CBS (2024). Welke sectoren stoten broeikasgassen uit? Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd op 14 november 2024 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/46/welke-sectoren-stoten-broeikasgassen-uit>.

CBS (2024a). StatLine - Emissies broeikasgassen (IPCC); klimaatsector, kwartaal. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd op 14 november 2024 via <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/85958NED/table?ts=1630901380995>.

CLO (2024). Landvoetafdruk, 1990-2021 (indicator 0075, versie 11, 15 februari 2024). Geraadpleegd via www.clo.nl. Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Den Haag; PBL Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag; RIVM Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Bilthoven; en Wageningen University and Research, Wageningen.

Veld, D. in 't en Wilting, H. (2024). PBL-FIGARO 2020. Versie 2: 22 januari 2024. [Ongepubliceerde dataset]. Planbureau voor de Leefomgeving.

Kitzes, J. (2013). An Introduction to Environmentally-Extended Input-Output Analysis. Resources, 2(4), 489-503. Geraadpleegd via <https://www.mdpi.com/2079-9276/2/4/489>.

Prenen, L., Rooyakkers, J., en Notten, T. (2024). Nederlandse verdiensten aan de export. In S. Creemers, M. Houben-van Herten en R. Voncken (Reds.), Nederland Handelsland: Export, import & investeringen. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://longreads.cbs.nl/nederland-handelsland-2024/nederlandse-verdiensten-aan-de-export/>.

Rijksoverheid (2019). Klimaatakkoord. Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Geraadpleegd via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/06/28/klimaatakkoord>.

Rijksoverheid (2024). Landelijk gebied: aanpak stikstof, natuur, water en klimaat. Geraadpleegd op 13 november 2024 via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/stikstof/landelijk-gebied>.

Smit, P. (2023). Energiemonitor van de Nederlandse glastuinbouw 2022. Wageningen Economic Research, Rapport 2023-138. Geraadpleegd via <https://doi.org/10.18174/641047>.

Wiedmann, T. (2009). Editorial: Carbon footprint and input-output analysis—An introduction. Economic Systems Research, 21(3), 175–186. Geraadpleegd via <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09535310903178058>.

Wilting, H. (2021). Trends in Nederlandse voetafdrukken: een update. Methode, data en resultaten. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
Geraadpleegd via <https://www.pbl.nl/publicaties/trends-in-nederlandse-voetafdrukken>.

Geraadpleegde websites:

www.agrimatie.nl

www.clo.nl

www.cbs.nl

www.europarl.europa.eu

www.rijksoverheid.nl

www.rvo.nl

www.zuivelnl.org

www.theguardian.com

opendata.cbs.nl/statline

www.twitter.com

Bijlage 1   Lijst van auteurs

Hoofdstuk 2 De Nederlandse handel in landbouwgoederen

Pascal Ramaekers (CBS)
Khee Fung Wong (CBS)
Robin Konietzny (CBS)
Timon Bohn (CBS)

Hoofdstuk 3 Herkomst en bestemming van Nederlandse handel in landbouwgoederen

Pascal Ramaekers (CBS)
Timon Bohn (CBS)
Khee Fung Wong (CBS)

Hoofdstuk 4 De handel uitgesplitst naar productgroepen

Gerben Jukema (WUR)
Pascal Ramaekers (CBS)
Timon Bohn (CBS)
Khee Fung Wong (CBS)
Jop Woltjer (WUR)

Hoofdstuk 5 De handel in landbouwgerelateerde goederen

Pascal Ramaekers (CBS)
Timon Bohn (CBS)
Khee Fung Wong (CBS)

Hoofdstuk 6 Landbouwhandel met het VK vier jaar na de Brexit

Sarah Creemers (CBS)

Hoofdstuk 7 Prijzen en volumes

Janneke Rooyakkers (CBS)

Hoofdstuk 8 Afhankelijkheden in de Nederlandse landbouwimport

Pascal Ramaekers (CBS)
Jop Woltjer (WUR)

Hoofdstuk 9 Land- en broeikasgasvoetafdrukken toegespitst op de landbouw

Nieke Aerts (CBS)
Stef Weijers (CBS)

Bijlage 2 Dataverantwoording

B2.1 Raming Nederlandse handel in landbouwgoederen

Ten tijde van de uitgifte van deze publicatie zijn de definitieve cijfers voor 2024 nog niet voorhanden. Daarom was een raming vereist voor de ontbrekende maanden. Deze worden opgeteld bij een schatting voor december. De schatting van deze maanden is gebaseerd op de procentuele ontwikkeling in de eerste tien maanden van 2024 ten opzichte van 2023 en de realisaties in november en december van 2023.

Het CBS levert op verschillende tijdstippen en volgens de voor deze bronnen geëigende definities en voorschriften de Nederlandse cijfers aan aan Eurostat en de Verenigde Naties.

Deze publicatie gebruikte cijfers zonder quasi-doorvoer (zie begrippenlijst).

B2.1.1 Definitie in landbouwgoederen

Wageningen Social & Economic Research heeft samen met het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) en het CBS bepaald welke producten wel en niet onder de agrarische sector vallen. Deze lijst is zo veel mogelijk in overeenstemming met de definitie die ook de Europese Commissie (EC) gebruikt voor internationale vergelijkingen. Het verschil met de EC is dat zowel vis- als houtproducten wel opgenomen zijn in de hier gebruikte definitie en deze twee productgroepen door de EC afzonderlijk worden gerapporteerd. De agrarische handel zoals gebruikt in deze publicatie omvat de eerste 24 hoofdstukken van de internationale handelsstatistiek, plus een aantal agrarische producten uit overige hoofdstukken volgens de Gecombineerde Nomenclatuur-coderingssystematiek (GN).

Basisdefinitie landbouwgoederen:

- (01) Levende dieren
  - (02) Vlees
  - (03) Vis en zeevruchten
  - (04) Zuivel en eieren
  - (05) Andere producten dierlijke oorsprong
  - (06) Sierteelt
  - (07) Groenten
  - (08) Fruit
  - (09) Koffie, thee, specerijen
  - (10) Graan
  - (11) Meel, mout, zetmeel
  - (12) Oliehoudende zaden en vruchten
  - (13) Plantensappen
  - (14) Vlechtstoffen (o.a. bamboe, riet)
  - (15) Natuurlijke vetten en oliën
  - (16) Bereidingen van vlees en vis
  - (17) Suiker en suikerwerk
  - (18) Cacao en bereidingen
  - (19) Bereidingen van graan, meel, melk
  - (20) Bereidingen van groente en fruit
  - (21) Overige voeding
  - (22) Dranken
  - (23) Resten voedselindustrie, veevoer
  - (24) Tabak en tabaksproducten
- + overige primaire en secundaire landbouwgoederen. Dit zijn de goederensoorten die starten met de volgende cijfers: 29054500, 3301, 330210, 3501, 3502, 3503, 3504, 3505, 3823, 4001, 4101, 4102, 4103, 4105, 4106, 4301, 4302, 4401, 4402, 4403, 4406, 4407, 44081098, 44083930, 4409, 4501, 4502, 5001, 5002, 5003, 5101, 5102, 5103, 5104, 5105, 5201, 5203, 5301, 5302, 5303, 5304 en 5305.

Landbouwgerelateerde goederen

De in deze publicatie gebruikte cijfers betreffen de handel in landbouwgoederen. Dit zijn zowel onbewerkte (primaire) als bewerkte (secundaire) goederen. Daarnaast zijn er (niet-eetbare) goederen die geproduceerd worden ten behoeve van de landbouwsectoren in binnen- of buitenland, de zogenaamde tertiaire of landbouwgerelateerde goederen. In deze publicatie zijn alleen de producten geselecteerd die direct kunnen worden toegeschreven aan de agrarische sectoren. Het gebruik van drones in de agrarische sector kan bijvoorbeeld momenteel niet inzichtelijk worden gemaakt in de handelscijfers, omdat drones door allerlei sectoren kunnen worden ingezet. Daarom zijn deze niet meegenomen in de in deze uitgave gepubliceerde cijfers. In deze uitgave zijn de volgende landbouwgerelateerde goederen onderscheiden:

Lijst van GN-goederencodes die zijn aangemerkt als landbouwgerelateerde goederen.

31 Meststoffen

3808 Gewasbeschermingsmiddelen

8432 Landbouwmachines

8433 Landbouwmachines

8434 Landbouwmachines

8435 Landbouwmachines

8436 Landbouwmachines

84371000 Landbouwmachines

8701 Tractors en landbouwtrailers m.u.v. 87012010 en 87012090

87162000 Tractors en landbouwtrailers

8201 Landbouwgereedschappen

84378000 Machines voor de voedingsmiddelenindustrie

84379000 Machines voor de voedingsmiddelenindustrie

8438 Machines voor de voedingsmiddelenindustrie

84792000 Machines voor de voedingsmiddelenindustrie

30023000 Vaccins voor dieren

84193100 Landbouwdrogers

73089051 Kasmaterialen

73089059 Kasmaterialen

73089098 Kasmaterialen

73089099 Kasmaterialen

94060031 Kasmaterialen

94069031 Kasmaterialen

69099000 Stalinrichting

84248110 Sproeitoestellen

84248210 Sproeitoestellen

84248130 Sproeitoestellen

84248191 Sproeitoestellen

84248199 Sproeitoestellen

84248290 Sproeitoestellen

84244100 Sproeitoestellen

84244910 Sproeitoestellen

84244990 Sproeitoestellen

B2.1.2 Waarom niet overal ook volumes aangeven?

De gepubliceerde cijfers betreffen vooral waarden. Inzicht in volume is moeilijker te geven omdat er veel verschillende eenheden van een goederensoort zijn die zich moeilijk laten optellen en vergelijken. Veelal worden kilogrammen gebruikt, maar er zijn nog 33 andere eenheden, zoals stuks en liters, die in de handelsstatistiek worden gebruikt. Een ander punt is dat de waarde cijfers in de CBS-statistiek Internationale handel in goederen (IHG) traditioneel van hogere kwaliteit zijn dan de hoeveelheidscijfers.

Om toch onderscheid te kunnen maken tussen prijs en volume, wordt op de afdeling Nationale Rekeningen (zie begrippenlijst) bij het CBS gebruikgemaakt van betrouwbare meso- en macroramingen. Deze ramingen worden elk kwartaal gemaakt, bijvoorbeeld als onderdeel van de raming van de economische groei in Nederland. Ze geven een nauwkeurig beeld van de volume- en prijsmutaties in de in- en uitvoer van diverse productgroepen, waaronder de landbouwgoederen. De landbouw cijfers zijn echter niet beschikbaar op een laag detailniveau.

In deze publicatie is daarnaast ook gebruikgemaakt van cijfers over exportverdiensten die het CBS heeft berekend ten aanzien van de bijdrage van de landbouwexport aan het Nederlandse bbp. Hierbij wordt gebruikgemaakt van waardeketenanalyse. Een internationale waardeketen omvat alle activiteiten – in meer dan één land – die nodig zijn om een product of dienst vanuit de conceptfase via de verschillende productiefases bij eindgebruikers te bezorgen en voor de verwerking na gebruik. Waardeketenanalyse wordt gedaan op basis

---

van input-outputtabellen (zie begrippenlijst) van de Nationale Rekeningen van het CBS.

B2.2 Exportverdiensten

In deze publicatie is daarnaast ook gebruikgemaakt van cijfers over exportverdiensten die het CBS heeft berekend ten aanzien van de bijdrage van de landbouwexport aan het Nederlandse bbp. Hierbij wordt gebruikgemaakt van waardeketenanalyse. Een internationale waardeketen omvat alle activiteiten – in meer dan één land – die nodig zijn om een product of dienst vanuit de conceptfase via de verschillende productiefases bij eindgebruikers te bezorgen en voor de verwerking na gebruik. Waardeketenanalyse wordt gedaan op basis van input-outputtabellen (zie begrippenlijst) van de Nationale Rekeningen van het CBS.

Bijlage 3 Begrippenlijst

B3.1 Handel

Uitvoerwaarde (export)

De waarde van de door ingezetenen aan het buitenland geleverde goederen volgens de statistieken van de internationale handel. Dit is de waarde, inclusief vracht- en verzekeringskosten, tot aan de Nederlandse grens. Dit kunnen goederen zijn die in Nederland zijn voortgebracht of vervaardigd, maar ook aanvankelijk ingevoerde goederen. Tot de uitvoer behoren ook tijdelijk uitgevoerde goederen die in opdracht van een ingezetene in het buitenland een behandeling ondergaan (passieve loonveredeling).

Quasi-doorvoer

Quasi-doorvoer betreft invoer van goederen van buitenlandse makelij die na aankomst in Nederland niet of nauwelijks een bewerking ondergaan en daarna weer worden doorgevoerd naar het buitenland. De goederen zijn tijdens het gehele verblijf in Nederland eigendom van een buitenlands bedrijf (in tegenstelling tot bij wederuitvoer). De quasi-doorvoer is geen onderdeel van de Nederlandse cijfers over de Nederlandse handel (bron: CBS), wel bij de Europese cijfers over de Nederlandse handel (bron: Eurostat).

Uitvoer van goederen van Nederlandse makelij

Uitvoer van goederen van Nederlandse makelij betreft uitvoer na productie in Nederland of uitvoer na significante bewerking van goederen van buitenlandse makelij (waarbij wordt gekeken in hoeverre de statistische goederencode van het goed al dan niet sterk is veranderd). Wederuitvoer en uitvoer van goederen van Nederlandse makelij vormen samen de totale Nederlandse uitvoercijfers. Significante bewerking betreft een verandering in de eerste zes digits van de GN-goederencode.

Wederuitvoer

Wederuitvoer betreft invoer van goederen van buitenlandse makelij die na aankomst in Nederland niet of nauwelijks een bewerking ondergaan en daarna weer worden doorgevoerd naar het buitenland. De goederen zijn tijdens het verblijf in Nederland (tijdelijk) eigendom van een Nederlands bedrijf (in tegenstelling tot bij quasi-doorvoer). Lichte bewerking betreft een verandering in de zevende en/of achtste digit van de GN-goederencode, maar het kan ook gaan om een handeling zonder verandering van de goederencode (zoals het rijpen en sorteren van avocado's of het maken van boeketten van geïmporteerde bloemen).

Invoerwaarde (import)

De waarde van door het buitenland aan ingezetenen geleverde goederen volgens de statistieken van de internationale handel. Bij invoer uit EU-landen is dit de waarde van de goederen, inclusief vracht- en verzekeringskosten, tot aan de Nederlandse grens. Bij invoer uit niet-EU-landen is dit de waarde, inclusief vracht- en verzekeringskosten, tot aan de buitengrens van de Europese Unie.

De invoer van goederen betreft alle goederen die voor gebruik of verbruik in het economisch vrije verkeer van Nederland zijn gebracht. Dit is het geval wanneer de invoerheffingen en nationale belastingen zijn voldaan. Tot de invoer van goederen behoren ook:

- tijdelijk ingevoerde goederen die in ons land, in opdracht van een niet-ingezetene, een behandeling ondergaan (actieve loonveredeling)
- goederen uit niet-EU-landen die via een entrepot in het economisch vrije verkeer van Nederland komen
- ingevoerde goederen die, zonder enige bewerking te hebben ondergaan, weer worden uitgevoerd (wederuitvoer).

Handelsbalans

De handelsbalans geeft het saldo aan tussen uitvoerwaarde en invoerwaarde, beide gemeten in euro. Meer uitvoer dan invoer geeft een handelsoverschot, omgekeerd wordt gesproken van een handelstekort.

Functionele bestemming van de import

In deze publicatie wordt de landbouwimport verdeeld naar functionele bestemming. Een deel van de import gaat meteen door als wederuitvoer (zie begrip wederuitvoer), een gedeelte van de import komt in het buitenland terecht na significante verwerking of bewerking in Nederland ('indirecte export'), een derde onderdeel van de import wordt ook verwerkt in Nederland maar wordt in Nederland afgezet ('indirect binnenland') en het resterende deel betreft directe afzet in Nederland ('direct binnenland').

B3.2 Exportverdiensten

Bruto binnenlands product (bbp)

Een maat voor de omvang van de economie. Deze wordt berekend uit de som van de waarde die door ondernemingen, huishoudens en overheden wordt toegevoegd aan de goederen en diensten die zij hebben moeten verbruiken om hun producten te kunnen maken. Deze som staat bekend als de toegevoegde waarde 'in basisprijzen'. Om tot het bbp 'in marktprijzen' te komen, wordt hierbij het saldo van productgebonden belastingen en subsidies én het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw opgeteld.

Input-outputanalyse

Met input-outputanalyse worden onder andere de uitgaven aan primaire inputs en productiefactoren, zoals de kosten van goederen en diensten die niet in Nederland zijn geproduceerd (import), en de productiefactoren (arbeid, kapitaal, ondernemerschap) toegerekend aan de finale bestedingen (consumptie door huishoudens, consumptie door overheid, investeringen, export). Met de input-outputanalyse worden daarnaast indirecte intermediaire leveringen tussen bedrijfstakken in beeld gebracht, waardoor afhankelijkheden in waardeketens zichtbaar kunnen worden gemaakt.

Bijlage 4   Uitgebreide tabellen van de landbouwgoederenhandel naar productgroepen en landen

Tabel B4.1 Import van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen (mld. euro)

	2023	2024 (raming)
Alle landbouwgoederen	83,45	86,09
<i>Naar goederengroep (2 digit GN code)</i>		
GN-18 Cacao en cacaobereidingen	4,85	7,95
GN-15 Natuurlijke vetten en oliën	7,74	7,92
GN-08 Fruit	7,65	7,89
GN-04 Zuivel en eieren	5,63	5,69
GN-22 Dranken	5,91	5,53
GN-X. Overige landbouwgoederen	5,38	5,35
GN-02 Vlees	5,28	5,11
GN-12 Oliehoudende zaden en vruchten	4,00	3,87
GN-20 Bereidingen groenten en fruit	3,65	3,86
GN-21 Overige voeding	3,70	3,82
GN-19 Bereidingen van graan, meel en melk	3,62	3,82
GN-23 Resten van de voedselindustrie, veevoer	3,86	3,74
GN-07 Groenten	3,31	3,46
GN-10 Granen	3,71	3,32
GN-03 Vis en zeevruchten	2,89	2,97
GN-06 Sierteelt	2,30	2,38
GN-16 Bereidingen vlees en vis	1,98	1,99
GN-09 Koffie, thee, mate en specerijen	1,95	1,89
GN-01 Dieren	1,61	1,50
GN-17 Suikers en suikerwerk	1,49	1,42
GN-11 Meel, mout en zetmeel	1,17	1,01
GN-24 Tabak en tabaksproducten	0,92	0,83
GN-05 Andere producten dierlijke oorsprong	0,52	0,43
GN-13 Plantensappen	0,27	0,26

	2023	2024 (raming)
GN-14 Vlechtstoffen (o.a. bamboe, riet)	0,11	0,07
Totaal landbouw en landbouw gerelateerde goederen	5,7	5,5
<i>Naar goederengroep</i>		
Kasmaterialen	1,19	1,39
Landbouwmachines	1,48	1,29
Meststoffen	0,77	0,73
Gewasbeschermingsmiddelen	0,67	0,62
Tractors en landbouwtrailers	0,73	0,58
Machines voor de voedingsmiddelenindustrie	0,41	0,45
Vaccins voor dieren	0,22	0,20
Landbouwgereedschappen	0,10	0,12
Sproeistoestellen	0,09	0,09
Stalinrichting	0,00	0,00
Droogtoestellen voor landbouwproducten	0,00	0,00
Totaal landbouw en landbouw gerelateerde goederen	89,12	91,55

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Tabel B4.2 Export van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen
(mld. euro)

		2023			2024 (raming)		
		Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal	Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal
Alle landbouwgoederen		79,6	83,4	123,0	83,4	45,5	128,9
<i>Naar goederengroep (2 digits GN code)</i>							
GN-04	Zuivel en eieren	9,1	2,7	11,8	9,2	3,0	12,3
GN-06	Sierteelt	9,7	1,8	11,4	10,1	1,8	11,9
GN-02	Vlees	8,1	2,9	11,1	7,9	2,9	10,7
GN-18	Cacao en cacaobereidingen	4,0	2,0	6,0	6,8	3,1	9,9
GN-07	Groenten	6,2	2,5	8,8	6,3	2,6	8,9
GN-08	Fruit	1,2	6,7	7,8	1,4	7,2	8,6
GN-20	Bereidingen groenten en fruit	4,3	2,9	7,2	4,4	3,1	7,4
GN-22	Dranken	5,1	2,7	7,8	5,2	2,1	7,3
GN-21	Overige voeding	3,6	2,7	6,3	4,1	2,9	7,0
GN-19	Bereidingen van graan, meel en melk	5,0	1,5	6,5	5,0	1,6	6,6
GN-15	Natuurlijke vetten en oliën	4,5	2,1	6,6	4,1	2,1	6,2
GN-23	Resten van de voedselindustrie, veevoer	4,4	1,8	6,2	4,1	1,8	6,0
GN-X.	Overige landbouwgoederen	3,3	1,9	5,2	3,2	2,1	5,3
GN-03	Vis en zeevruchten	2,0	2,1	4,2	2,3	2,1	4,4
GN-12	Oliehoudende zaden en vruchten	2,0	1,6	3,6	2,0	1,7	3,7
GN-16	Bereidingen vlees en vis	1,2	1,3	2,5	1,3	1,2	2,4
GN-17	Suikers en suikerwerk	1,5	0,7	2,3	1,5	0,8	2,3
GN-01	Dieren	1,8	0,4	2,2	1,9	0,4	2,3
GN-09	Koffie, thee, mate en specerijen	0,6	1,0	1,6	0,6	1,2	1,8
GN-24	Tabak en tabaksproducten	0,3	0,7	1,1	0,5	0,8	1,2
GN-11	Meel, mout en zetmeel	1,0	0,2	1,2	0,9	0,2	1,1
GN-10	Granen	0,1	0,5	0,6	0,2	0,5	0,7
GN-05	Andere producten dierlijke oorsprong	0,2	0,4	0,7	0,2	0,4	0,6
GN-13	Plantensappen	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2
GN-14	Vlechtstoffen (o.a. bamboe, riet)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1

	2023			2024 (raming)		
	Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal	Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal
Alle landbouwgerelateerde goederen	8,2	3,7	11,9	8,7	3,6	12,4
<i>Naar goederengroep</i>						
Landbouwmachines	2,5	0,8	3,2	2,3	0,7	3,0
Kasmaterialen	1,5	0,3	1,8	2,2	0,5	2,7
Meststoffen	1,8	0,5	2,3	1,8	0,4	2,2
Machines voor de voedingsmiddelenindustrie	1,8	0,2	2,0	1,8	0,3	2,0
Vaccins voor dieren	0,0	1,0	1,1	0,0	1,2	1,2
Gewasbeschermingsmiddelen	0,3	0,3	0,6	0,3	0,3	0,6
Tractors en landbouwtrailers	0,2	0,4	0,5	0,1	0,2	0,4
Sproeitoestellen	0,2	0,0	0,2	0,1	0,0	0,2
Landbouwgereedschappen	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1
Droogtoestellen voor landbouwproducten	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Stalinrichting	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Totale landbouw en landbouwgerelateerde goederen	87,7	47,1	134,8	92,1	49,1	141,2

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Tabel B4.3 Import van landbouwgoederen naar herkomstland (mld. euro) a)

	2023	2024 (raming)
Totaal landen	83,45	86,09
EU-27	50,17	49,73
Niet EU	33,28	36,37
<i>Naar herkomstland</i>		
Duitsland	15,76	15,61
België	11,53	11,58
Overige landen buiten de EU	5,65	6,73
Frankrijk	5,10	5,02
Spanje	3,47	3,34
Brazilië	3,35	3,24
Polen	3,03	2,89
Italië	2,46	2,47
VS	2,69	2,44
Ivoorkust	1,35	2,23
Oekraïne	1,17	1,96
VK	2,05	1,77
China	1,66	1,74
Maleisië	1,47	1,71
Ierland	1,57	1,70
Indonesië	1,40	1,53
Overige EU	1,48	1,43
Denemarken	1,47	1,35
Peru	1,23	1,29
Zuid-Afrika	1,20	1,17
Zweden	0,86	1,05
Argentinië	0,91	0,98
Ecuador	0,68	0,89
India	0,73	0,81
Turkije	0,68	0,76
Oostenrijk	0,75	0,73
Vietnam	0,69	0,70
Thailand	0,68	0,64
Kenia	0,58	0,60
Chili	0,58	0,59
Tsjechië	0,50	0,58

	2023	2024 (raming)
Colombia	0,54	0,53
Costa Rica	0,53	0,52
Portugal	0,41	0,42
Roemenië	0,63	0,42
Nieuw-Zeeland	0,46	0,41
Canada	0,43	0,40
Hongarije	0,50	0,40
Marokko	0,36	0,34
Noorwegen	0,31	0,31
Australië	0,35	0,31
Finland	0,24	0,29
Israël	0,24	0,26
Griekenland	0,27	0,25
Mexico	0,17	0,22
Ethiopië	0,18	0,19
Zuid-Korea	0,11	0,18
Oeganda	0,09	0,18
Japan	0,17	0,17
Rusland	0,17	0,15
Zwitserland	0,13	0,13
Slowakije	0,09	0,10
Saoedi-Arabië	0,09	0,10
Taiwan	0,08	0,08
Kroatië	0,07	0,08
Tunesië	0,04	0,04
Verenigde Arabische Emiraten	0,03	0,03
Senegal	0,02	0,02
Angola	0,00	0,00

a) De landenlijst in B4.3 en B.4.6 zijn een selectie van landen en is daarom niet compleet.

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Tabel B4.4 Import van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen naar herkomstland (mld. euro)

	2023	2024 (raming)
Totaal landen	89,12	91,55
EU-27	54,36	53,69
Niet EU	34,75	37,86
<i>Naar herkomstland</i>		
Duitsland	17,16	16,94
België	12,67	12,63
Overige landen buiten de EU	5,71	6,79
Frankrijk	5,44	5,35
Spanje	3,62	3,48
Brazilië	3,36	3,24
Polen	3,30	3,16
Italië	2,69	2,67
VS	3,04	2,63
VK	2,37	2,25
Ivoorkust	1,35	2,23
China	1,88	2,00
Oekraïne	1,18	1,96
Ierland	1,59	1,72
Maleisië	1,47	1,72
Indonesië	1,40	1,53
Overige EU	1,54	1,48
Denemarken	1,59	1,46
Peru	1,23	1,29
Zuid-Afrika	1,20	1,17
Zweden	0,93	1,11
Argentinië	0,91	0,98
Ecuador	0,68	0,89
Oostenrijk	0,85	0,84
India	0,75	0,83
Turkije	0,71	0,80
Vietnam	0,71	0,72
Thailand	0,69	0,64
Chili	0,61	0,63
Tsjechië	0,54	0,62

	2023	2024 (raming)
Kenia	0,58	0,60
Colombia	0,54	0,53
Costa Rica	0,53	0,52
Roemenië	0,65	0,48
Hongarije	0,56	0,45
Canada	0,49	0,45
Portugal	0,44	0,45
Nieuw-Zeeland	0,47	0,43
Marokko	0,36	0,35
Finland	0,30	0,35
Israël	0,33	0,33
Noorwegen	0,32	0,33
Australië	0,36	0,32
Griekenland	0,29	0,27
Japan	0,30	0,25
Mexico	0,17	0,22
Zuid-Korea	0,13	0,22
Ethiopië	0,18	0,19
Oeganda	0,09	0,18
Rusland	0,21	0,17
Zwitserland	0,15	0,15
Slowakije	0,13	0,15
Saoedi-Arabië	0,09	0,10
Kroatië	0,07	0,09
Taiwan	0,09	0,08
Verenigde Arabische Emiraten	0,06	0,06
Tunesië	0,04	0,04
Senegal	0,02	0,02
Angola	0,00	0,00

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Tabel B4.5 Export van landbouwgoederen naar bestemming (mld. euro)

	2023			2024 (raming)		
	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	totaal	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	Totaal
Totaal landen	79,6	43,4	123,0	83,4	45,5	128,9
EU-27	50,4	36,9	87,4	53,7	39,4	93,0
Niet EU	29,1	6,5	35,6	29,7	6,1	35,8
<i>Naar bestemming</i>						
Duitsland	16,9	12,7	29,5	18,1	14,0	32,0
België	9,1	5,9	15,0	9,5	6,5	16,0
Frankrijk	6,1	4,6	10,7	6,4	4,6	10,9
VK	7,7	1,7	9,4	7,9	1,5	9,5
Overige landen buiten de EU	5,4	1,2	6,6	5,5	1,2	6,7
Italië	3,2	1,7	4,9	3,2	1,8	5,0
Spanje	2,7	1,9	4,6	3,0	2,0	4,9
Polen	2,2	1,8	4,0	2,6	1,9	4,5
VS	2,6	0,8	3,4	3,1	0,6	3,7
Overige EU	1,6	1,3	2,8	1,6	1,3	2,9
China	3,0	0,3	3,2	2,7	0,2	2,8
Zweden	1,5	1,2	2,6	1,5	1,1	2,6
Denemarken	1,3	1,0	2,4	1,4	1,1	2,5
Ierland	1,0	0,8	1,8	1,1	0,8	1,9
Oostenrijk	0,8	0,8	1,7	0,9	0,8	1,7
Zwitserland	1,1	0,4	1,5	1,2	0,4	1,6
Tsjechië	0,7	0,6	1,4	0,9	0,7	1,5
Griekenland	0,8	0,4	1,2	0,9	0,4	1,3
Finland	0,7	0,7	1,4	0,7	0,6	1,3
Roemenië	0,5	0,5	1,0	0,6	0,6	1,1
Noorwegen	0,7	0,5	1,2	0,7	0,4	1,1
Portugal	0,5	0,4	0,9	0,5	0,4	0,9
Rusland	0,6	0,3	0,8	0,6	0,3	0,9
Japan	0,7	0,1	0,8	0,8	0,1	0,9
Hongarije	0,4	0,4	0,8	0,5	0,4	0,8
Saoedi-Arabië	0,6	0,1	0,8	0,7	0,1	0,8

	2023			2024 (raming)		
	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	totaal	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	Totaal
Turkije	0,6	0,2	0,7	0,6	0,2	0,7
Verenigde Arabische Emiraten	0,6	0,1	0,7	0,6	0,1	0,7
Zuid-Korea	0,6	0,1	0,6	0,5	0,1	0,6
Australië	0,5	0,1	0,5	0,5	0,1	0,5
Mexico	0,5	0,1	0,5	0,5	0,1	0,5
Kroatië	0,3	0,2	0,4	0,3	0,2	0,5
Canada	0,4	0,1	0,4	0,4	0,0	0,5
Slowakije	0,2	0,2	0,4	0,2	0,2	0,5
Israël	0,3	0,1	0,4	0,4	0,1	0,4
Oekraïne	0,3	0,1	0,4	0,3	0,1	0,4
Brazilië	0,3	0,0	0,3	0,3	0,1	0,4
Marokko	0,3	0,0	0,3	0,3	0,1	0,3
Zuid-Afrika	0,3	0,0	0,3	0,2	0,1	0,3
Maleisië	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Vietnam	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Indonesië	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Taiwan	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Chili	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Thailand	0,2	0,0	0,2	0,1	0,0	0,2
India	0,1	0,0	0,2	0,1	0,1	0,2
Ivoorkust	0,1	0,0	0,2	0,1	0,0	0,1
Senegal	0,2	0,0	0,2	0,1	0,0	0,1
Nieuw-Zeeland	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Colombia	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Tunesië	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Peru	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Argentinië	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1
Oeganda	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

Tabel B4.6 Export van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen naar bestemming (mld. euro)

	2023			2024 (raming)		
	Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal	Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal
Totaal landen	87,7	47,1	134,8	92,1	49,1	141,2
EU-27	54,4	39,4	93,8	57,7	41,7	99,4
Niet EU	33,3	7,8	41,1	34,4	7,4	41,8
<i>Naar bestemming</i>						
Duitsland	18,0	13,3	31,3	19,3	14,5	33,9
België	9,8	6,4	16,2	10,2	6,9	17,1
Frankrijk	6,8	4,9	11,7	7,0	4,9	11,9
VK	8,2	2,0	10,2	8,6	1,9	10,5
Overige landen buiten de EU	6,0	1,4	7,4	6,6	1,4	7,9
Italië	3,3	1,9	5,2	3,4	1,9	5,3
Spanje	2,9	2,1	4,9	3,1	2,1	5,3
VS	3,5	0,8	4,4	3,8	0,7	4,5
Polen	2,4	1,9	4,3	2,8	2,1	4,9
China	3,1	0,3	3,5	2,8	0,2	3,1
Overige EU	1,8	1,3	3,1	1,8	1,4	3,2
Zweden	1,6	1,2	2,8	1,6	1,2	2,7
Denemarken	1,5	1,1	2,6	1,5	1,3	2,8
Ierland	1,1	0,8	1,9	1,2	0,8	2,0
Oostenrijk	0,9	0,9	1,8	0,9	0,9	1,8
Zwitserland	1,2	0,5	1,6	1,3	0,4	1,8
Finland	0,7	0,8	1,5	0,7	0,6	1,4
Tsjechië	0,8	0,7	1,5	0,9	0,7	1,6
Noorwegen	0,8	0,5	1,3	0,8	0,5	1,3
Griekenland	0,8	0,4	1,2	0,9	0,5	1,4
Roemenië	0,6	0,5	1,1	0,6	0,6	1,2
Rusland	0,7	0,3	1,0	0,7	0,3	1,0
Portugal	0,5	0,4	0,9	0,5	0,4	1,0
Japan	0,8	0,1	0,9	0,9	0,1	1,0
Saoedi-Arabië	0,7	0,1	0,9	0,8	0,1	0,9
Turkije	0,7	0,2	0,9	0,7	0,2	0,9

	2023			2024 (raming)		
	Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal	Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal
Hongarije	0,5	0,4	0,8	0,5	0,4	0,9
Verenigde Arabische Emiraten	0,6	0,1	0,8	0,6	0,2	0,8
Australië	0,6	0,1	0,7	0,6	0,1	0,7
Zuid-Korea	0,6	0,1	0,7	0,6	0,1	0,7
Canada	0,6	0,1	0,7	0,7	0,1	0,7
Mexico	0,6	0,1	0,7	0,5	0,1	0,7
Brazilië	0,5	0,1	0,7	0,6	0,1	0,7
Oekraïne	0,3	0,1	0,4	0,4	0,1	0,5
Slowakije	0,2	0,2	0,4	0,2	0,2	0,5
Kroatië	0,3	0,2	0,4	0,3	0,2	0,5
Israël	0,4	0,1	0,4	0,4	0,1	0,5
Zuid-Afrika	0,3	0,1	0,4	0,2	0,1	0,3
Marokko	0,3	0,1	0,4	0,3	0,1	0,4
Thailand	0,2	0,1	0,3	0,2	0,1	0,3
Taiwan	0,2	0,0	0,3	0,2	0,0	0,2
Maleisië	0,2	0,1	0,3	0,2	0,1	0,3
Indonesië	0,2	0,0	0,3	0,2	0,0	0,3
Vietnam	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,3
Chili	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Senegal	0,2	0,0	0,2	0,1	0,0	0,1
India	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,3
Ivoorkust	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Colombia	0,1	0,0	0,2	0,1	0,0	0,2
Nieuw-Zeeland	0,1	0,0	0,2	0,1	0,0	0,2
Argentinië	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Peru	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Tunesië	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Ecuador	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Costa Rica	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1
Kenia	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Angola	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0

Bron: CBS tot en met oktober 2024, raming november en december 2024 door WUR en CBS.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Social & Economic Research
Postbus 88
6700 AB Wageningen
T +31 (0)317 484 888
E info.wser@wur.nl
wur.nl/social-economic-research

Wageningen Social & Economic Research
RAPPORT 2025-016

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.600 medewerkers (6.700 fte) en 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.
